2	ग्रामीण कादंबरीतून साकार झालेल्या मुस्लिम व्यक्तिरेखा	Dr S M GIRI	Marathi	Ajanta	2019	ISSN 2277 - 5730 Issue II, Vol IX	
3	कादंबरीतून घडणारे लोकसंस्कृतीचे दर्शन	Dr S M GIRI	Marathi	Ajanta	2019	ISSN 2277 - 5730 Issue II, Vol IX	
4	मराठी ग्रामीण कादंबरीतील दलित जाणीवांचे चित्रण	Dr S M GIRI	Marathi	Ajanta	2019	ISSN 2277 - 5730 Issue II, Vol IX	
5	ग्रामीण कादंबरीतील बदलते जीवन	Dr S M GIRI	Marathi	Ajanta	2019	ISSN 2277 - 5730 Issue II, Vol IX	
6	ग्रामीण कादंबरीतील प्रादेशिकतेनुसार बोली भाषेचे	Dr S M GIRI	Marathi	Research Journey	2019	ISSN 2348- April 2019	
7	ग्रामीण कादंबरीतील बदलत्या व्यवसायाचे चित्रण	Dr S M GIRI	Marathi	Hi-tech Research Analysis	2019	ISSN 2231-6671Issu XVI Vol III	
8	महाराष्ट्रातील आघाड्याचे राजकारण: एक चिंतन	Dr D M Waghule	Political Science	Research Journey	2019	ISSN 2348-7143	
9	ब्रिटिश साम्राज्य आणि भारतातील अर्थव्यवस्थेतील	Dr Lasure B S	Political Science	Hi-Tech Research Analysis	2019	ISSN 2231 6671 Issue XVI Vol II	
10	स्वामी विवेकानंदांचे सामाजिक आणि स्त्री	Dr Lasure B S	Political Science	Universal Research Analysis	2019	ISSN 2229-4406 Issue XVII Vol X	
11	संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवतील मराठवाड्याचे	Dr Lasure B S	Political Science	Universal Research Analysis	2019	ISSN 2229-4406 Issue XVII Vol III	
12	महाराष्ट्रातील सण उत्सवांचा विश्लेषणात्मक आढावा	Dr Lasure B S	Political Science	Hi-Tech Research Analysis	2019	ISSN 2231 6671 Issue XII Vol III	
13	Problems of Pollution and the Solution	Dr J K Waghmar	Geography	VISION Research Analysis	2019	ISSN 2250-169X ISSUE-18,Vol 2	
14	लातूर जिल्ह्यातील पाळीव प्राण्यांच्या बाजारपेठांचा	Dr N S Gound	Geography	Current Global Review	2019	ISSN 2319-8648 Special Issue 100	
15	एक आपत्ती आणि व्यवस्थापन	Dr N S Gound	Geography	Aayushi International research journal	2019	ISSN 2349-638	
16	Special Distribution of Market Centre in Nanded	Dr N S Gound	Geography	Ajanta	2019	ISSN 2277-5730 Volu VIII, ISSUE III	
17	लातूर जिल्ह्यातील पाळीव प्राण्यांच्या बाजारपेठांचे स्थळ	Dr N S Gound	Geography	Aayushi International research journal	2019	ISSN 2349-638	
18	Digital Payments System in India	Dr R P Sali	Economics	Endo Global Researchers	2019	ISSN 2347-6834 IssueXI Vol-I	
19	स्त्रियांच्या आर्थिक विकासात हिंदू कोड बिलाचे महत्त्व	Dr R P Sali	Economics	Vision Research Review	2019	ISSN 2250-169X Issue XVI Vol- V	
20	Demonetisation Effect of Indian Economy	Dr R P Sali	Economics	Universal Research Analysis	2019	ISSN 2229-4406 Issue XVII Vol IV	
21	Contribution of GST in National Income	Dr R P Sali	Economics	Social Growth	2019	ISSN 2229-6190 IssueXVII Vol II	

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr College, Chakur.

22	Women Entrepreneurship and Balanced Economic	Dr R P Sali	Economics	Indo Western researchers	2019	ISSN 2349-1027 Issue XI Vol I	
23	महाराष्ट्रातील मृदा झोपेचा अभ्यास	Dr R S Dhanuswar	Geography	Research Journey	2019	ISSN 2348-7143 Special Issues 165[B]	
24	A Geographical Study Rice Productivity in Solapur	Dr R S Dhanuswar	Geography	Ajanta	2019	ISSN 2277-5730 Vol VIII	
25	लातूर जिल्ह्यातील यात्रा केंद्र व पर्यटन स्थळाचा अभ्यास	Dr R S Dhanuswar	Geography	Research frontiers in Geography	2019	ISSN 2359-638x Special Issue 44	
26	उदगीर तालुका जलप्रबंधन का भौगोलिक अध्ययन	Dr R S Dhanuswar	Geography	Ayushi International Interdisciplinary Research	2019	ISSN 2349-638x Special Issue 44	
27	लातूर जिल्ह्यातील यात्रा केंद्र व पर्यटन स्थळाचा अभ्यास	Dr R S Dhanuswar	Geography	Ayushi International Interdisciplinary Research	2019	ISSN 2349-638x Special Issue 44	
28	महाराष्ट्रातील दारिद्रयाचा अभ्यास	Dr R D Jadhav	Economics	Vision Research Review eview	2019	ISSN 2250-169X ISSUE XVI, Vol-V	
29	A Study of Land Development Bank in India	Dr R D Jadhav	Economics	Social Growth	2019	ISSN 2229-6190 Issue XVII Vol II	
30	A Study of District Cooperative Bank in India	Dr R D Jadhav	Economics	Universal Research Analysis	2019	ISSN2229- 4406 Issue XVII Vol VI	
31	महात्मा जोतिबा फुले यांचे आर्थिक विचार	Dr R D Jadhav	Economics	Hi-Tech Research Analysis	2019	ISSN2231-6671 Issue XVI Vol II	
32	A Study of Agricultural Financing India	Dr R D Jadhav	Economics	IAP Indo Western Researchers	2019	ISSN 3349-1027 ISSUE XI Vol-I	
33	दलित महिला जात,हिंसा, लिंगभाव सार्वजनिक आणि	Dr P S Deshamukh	Sociology	AJANTA	2019	ISSN 2277-5730	
34	शिक्षक दांपत्यांचे वैवाहिक जीवन	Dr P S Deshamukh	Sociology	Vidyawarata	2019	ISSN 2319 9318	
35	Benefits and Problems of GST in the Palghar Districts	Dr S S Jadhav	Sociology	Review of Research	2019	2249-894X	
36	Recent Trends in Economic Study	Dr S S Jadhav	Sociology	Ajanta	2019	2277-5730	
37	GST In india- Farewell Multi Level Taxation	Dr S S Jadhav	Commerce	European Journal of Business & Social Sciences	2019	2235-767X	
38	Gender and Race in Select Plays of G.B.Shaw		English	Universal Research Journal	2019	2229-4406	
39	Horror of Communal Violence in Mahesh	Dr S T Jadhav	English	Ajanta:	2019	2277-5730	
40	Understanding Mahatma Gandhi Through *Hind*	Dr S T Jadhavv	English	Ayushi:	2019	2349-668x	
41	Portrayal of Humiliation in J M Coetzee's *Disgrace*	Dr Bidade M M	English	International Journal of Creative Research Thoughts	2019	ISSN: 2320-2882	

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
Jr College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

2019-20

Total paper 38

Peer Reviewed

ISSN 2319-8648

Indexed (SJIF)

Impact Factor - 7.139

Current Global Reviewer

UGC Approved International Refereed Research Journal Registered & Recognized
Higher Education For All Subjects & All Languages

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Editor in Chief
Mr Arun B. Godam

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Half Yearly
Issue VIII, Vol I, Aug 2018 | UGC Approved Sr. No. 64310 | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Current Global Reviewer

UGC Approved International Research Refereed Multidiciplanary Journal

Editor In Chief
Mr. Arun B. Godam

Co-Editor
Pro. S.B. Karande

ISSUE VIII Volume I (Half Yearly) Aug. 2018

Editorial Office Address :

Khadgaon Road, Kapil Nagar,
Latur Dist. Latur 413512
(M.S.) India

Contact- 8149668999

Email-

hitechresearch11@gmail.com

SHAURYA PUBLICATION Latur

Publisher
Shaury Publication
Kapil Nagar, Latur
Contact- 8149668999

EXECUTIVE EDITORS

Dr. ChittaRanjan Panda
P.G. Deptt. OfOdia
Shailabala Women's
Autonomous College
Cuttack – (Orissa)

Dr. U.T. Gaikwad
Dept. of Geography,
Smt. S. D. M. College
Latur, Dist. Latur (M.S.)

MaimanatJahanAra
Head, Dept of Political Science,
Sir Sayyed College,
Aurangabad, Dist. Aurangabad

Dr M.U. Yusuf
Dept of Commerce,
Sir Sayyed College,
Auranbadad, Dist. Aurangabad

Dr. Hanumant Mane
R.Guide& Head,
Dept. of Marathi,
Shivchatrapati College,
Kalam, Dist. Osmanabad(M.S.)

B.J. Hirve
Dept. of botany
VasantMahavidyalaya,
Kaij, Dist. Beed. (M.S.)

Dr. PrainDiddeshwarShete
Dept. of Zoology,
Maharashtra
UdaygiriMahavidyalaya,
Udgir,
Dist. Latur

DrU.V.Panchal
H.O.D, Dept of Commerce
Deogiri College,
Aurangabad, Dist Aurangabad

Pro. S.B. Karande
Dept of Economics
ShriBhausahebVartak College
Borivali (W), Dist Mumbai

Dr. N.J. Waghmare
Research Guide & Head,
Dept. of Pali,
Govt. Sanatketar College,
Shivani, (M.P.)

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Half Yearly
Issue VIII, Vol I , Aug 2018

UGC Approved
Sr. No. 64310

ISSN : 2310 - 8648
Impact Factor : 7.139

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Index

Sr No	Article Title	Author	Page No.
1	The Role of Information & Communication Technology on Higher Education in India	Dr. Gaikwad V.B	5
2	Perspectives And Strategies For Attaining Clean And Green India	DeelipkumarNamdevraoJadhav	9
3	Ancient Indian costume in the period of Mauryan and Sunga (321 – 72 B. C.)	Mrs. Rekha B. Lonikar	13
4	Online Education In Rural Area Institutions: Challenges And Opportunities	Milind N. Gaikwad	17
5	"Evaluative Study of contaminated soil and Bioremediation Treatment in Marathwada"	Dr. Sanjay Kale	20
6	महाराष्ट्रातील कृषीअर्थव्यवस्था व ठिबकसिंचन योजना	डॉ. सोनवने एस. व्यंकटराव	23
7	साहित्य और इतिहास भूषण के काव्य के विशेष सन्दर्भ में	संतोष साहेबराव नागरे	28
8	सामाजिकसरोकारिता को निबाहती राजन स्वामी की ग़ज़ल	डॉ. शिवाजी एस.कदम	30
9	हिंदी ग़ज़लों में आतंकवाद की भयावहता	डॉ. बंग नरसिंगदास ओमप्रकाश	35
10	विषय : साहित्य समाज औरहिंदी सिनेमा : एक चिंतन	प्रा.डॉ.एम.ए.येल्लूरे	38
11	चांद्रदर्शन और असंगघोष कीकविता	डॉ.संजय जाधव , प्रा.डहाळे मुंजाभाऊ	42
12	शारीरिक शिक्षणातील सोयी व दर्जा	डॉ. सतीश नारायण लोमटे	47
13	कौटिल्याचे आर्थिक विचार	डॉ.गोविंद राजाराम परडे	51
14	अनुवाद में रोजगार की संभावनाएँ	डॉ. मुकुंद धर्मा गायकवाड	54
15	फुले आंबेडकरवादी साहित्याने दिलेली वाङ:मयीन जीवनमूल्ये	मंगल तुकाराम माळवदकर	57
16	कल्याणी चालुक्यकालीन करडखेडचे महादेव मंदिर	डॉ. पाटील विनायक उध्दवराव	61

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Scanned with OKEN Scanner

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Half Yearly
Issue VIII Vol. I Aug. 2018 | UGC Approved Sr. No. 64310 | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 7.139

[illegible] आंबेडकरवादी साहित्याने दिलेली वाङ्मयीन जीवनमूल्ये

[illegible]
[illegible] महाविद्यालय, चाकूर

[illegible] :

[illegible] करणारे महात्मा ज्योतिबा फुले,डॉ.बाबासाहेब [illegible] अशा अनेक नामवंत व्यक्ती आपल्या डोळ्यासमोर [illegible] साहित्याचा विचार निश्चीतपणे पुढे येतो. म.ज्योतिबा फुले आणि डॉ.बाबासाहेब [illegible] गुरु शिष्याचे नाते मानवी समानतेचा पुरस्कार करणारे आणि जातीभेद धर्मभेद [illegible] हे समाज परिवर्तनाचे साधन माननारे दलितांचे कैवारी भारताच्या इतिहासात [illegible] भारतीय स्त्री शिक्षणाचे जनक म.ज्योतिबा फुले यांना म.गांधी यांनी सत्यमेव जयते या दिव्य [illegible] सत्यशोधक म्हणतात तर स्वांतत्र्यवीर सावरकर समाजक्रांती कारक म्हणुन संबोधतात तर [illegible] आंबेडकर बुध्द आणि कबीर यांच्याबरोबर त्यांना गुरुत्वाची पदवी अर्पण करतात.असे म.ज्योतीबा फुले [illegible] आंबेडकर यांच्या साहित्यातील जीवनमुल्यचा विचार प्रस्तूत निबंधात करावयाचा आहे. [illegible] न्याय.बंधुता. अन्याय.प्रज्ञा.शिल.करुणा.प्रेम,अहिंसा,शांती,निती,बुध्दीप्रामाण्यवाद.विज्ञान निष्ठा . [illegible] प्रसार.शिक्षण .मुल्याचा विचार म.फुले आणि आंबेडकर वादी साहित्यात सारांशरुपाने पाहावयास सापडतात. [illegible] टाकणारा वर्णभेद जातीभेद,धर्मभेद,लिंगभेद,संपवून मानवजात एक शेतकरी व कष्टकरी स्त्री व शुद्र [illegible] व कामकरी यांना मानवी हक्क मिळवून देणे हे प्रमुख ध्येय म.फुले यांनी आपल्या उराशी कवटाळले होते "सत्यशोधक समाज" संघटनेचा जन्म याच हेतूने झाला. या ध्येयपूर्तीसाठीच ज्योतिबांनी सार्वजनिक सत्यधर्म [illegible] ठरविले आपल्या अंगीकृत कार्यांच्या पुर्तीसाठी ज्योतिबांनी त्यांच्या पत्नी सावित्रीबाई यांचे सक्रिय सहाय्य [illegible] शेतकऱ्यांच्या आसूड ओढून व शेती विकासाचा ठोस कार्यक्रम हाती घेऊन शेतकरी क्रांतीचा पाया घातला. [illegible] समता.बंधुता. न्याय. इ. तत्वांना कृतीत आणण्यासाठी रात्रदिवस महात्मा फुले व सावित्रीबाई झटल्या.

महात्मा फुले यांच्या विषयी महात्मा फुल्यांचे विचार या पुस्तकात डॉ.एस.एस.भोसले म्हणतात की म.फुले हे [illegible] "प्रवक्ते होते त्यांनी 'धर्माचे लिगाड फेटाळले मनुजवैरी समाजव्यवस्थेला आरपार छेद [illegible] हिंदुस्थानातले म.फुले पहिले बंडखोर समाज क्रांतीकारक होते त्यांनी धगधगती सत्यशोधक समाज [illegible] खेड्यापाड्यात पोहचलेले (आणि बऱ्याच अंशाने रुजलेले)हिंदुस्थानातील पहिले वाहिले अभियान आहे.या [illegible] चळवळीनेच महाराष्ट्र देशात पहिल्यांदाच बहुजन समाजाच्या धर्म चिकीत्सेला प्रवृत्त केले. धर्माने चिकित्सेला प्रवृत्त [illegible] होय म्हणजे आत्मावलोकन आत्मबळ आणि आत्मप्रवृत्तीच्या वाटेवरुन कार्य करणे. त्यातुनच पृथ्वीवरच्या [illegible] राज्याची संकल्पना ही म.फुल्यांच्या अंतमनात सळसळून राहीली. वाणी लेखणी कृती व्दारा निश्चितपणे [illegible] अवलंबणार यांची इसारपावतीही त्यांनी लिहुन दिली.या इसार पावतीचा म.फुले सत्यशोधक चळवळीचा [illegible] आणि परिवर्तनाप्रिय इतिहासाचा हा दस्तऐवज आहे.महात्मा ज्योतीबा फुले यांनी तृतीय रत्न सार्वजनिक सत्यधर्म,गुलामगिरी,तृतीयरत्न शेतकऱ्याचे आसूड छत्रपती शिवाजी राजे भोसले याचा पोवाडा [illegible] काव्यरचना इ.साहित्यामधून आपले विचार प्रखरपणे व्यक्त केले ते विचार आजही तितक्याच ताकदीने त्या साहित्यात टिकून आहे या साहित्यातील मुल्य हे कालबाह्य होत नसून ते मोठ्या प्रमाणात माणूसपण बनवणारे विचार काळाच्या कसोटीवर उतरलेले आहेत.

Bhai Kishanrao Deshmukh College Chakur #13513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.
Scanned with OKEN Scanner

[illegible]

[illegible] साहित्यातील जीवनमूल्ये

[illegible] ..."उदात्त जीवनमूल्ये व सांस्कृतिक मूल्ये [illegible] आपल्या मर्यादित [illegible] लेखनी आपल्या मर्यादित प्रश्नापुरतीच बंदिस्त करू नका [illegible] आपल्या या देशात उपेक्षितांचे दलितांचे [illegible] आणि आपल्या साहित्याद्वारे त्यांचे जीवन [illegible] आहे."

[illegible] डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार सर्वश्री प्रमाण मानून खोलखोलवर आज दलित साहित्यात [illegible] नाटक, आत्मकथन इ.वाङ्मय प्रकारातून दलितांचे प्रश्न,दलितांच्या समस्या,दुःख मांडण्याचा प्रयत्न [illegible] वाङ्मय निर्मितीमध्ये ज्या लेखकांच्या साहित्य निर्मितीतून जीवनमूल्य चिंतन [illegible] काही लेखकाच्या उल्लेख या ठिकाणी करतो की आंबेडकरवादी साहित्यात आंबेडकरवादाची मूल्य [illegible] आंबेडकरवादाची वैचारिकता,तात्विकता साहित्याचे कलापण हे साहित्यात दलित तत्त्वाच्या अंगाने [illegible] " आंबेडकरवादी साहित्य हे 'आशयप्रधान.' आहे,त्यात जोश आहे. सामान्यपणे प्रामाणिक अनुभूतीचे संदर्भ [illegible] कलात्मकता,कलामूल्य यांना गौरव आहे. अभिव्यक्त होणे हेच येथे महत्त्वाचे आहे आशय सापेक्ष विद्रोह [illegible] सर्वांदेत व मर्यादित आला आहे चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेतील अनुभूती पर्यांकडील नव्या काव्यसापेक्ष [illegible] त्या साहित्यात वाव नाही डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या प्रेरणेने दलित साहित्यांचा उदय [illegible] आणि त्यातच कथा,कविता आत्मकथन नाटक,कादंबरी वाङ्मय प्रकारकडे साहित्यीक मोठ्या प्रमाणात आपले [illegible] स्वातंत्र्य आणि स्वातंत्र्य ,समता,बंधुता,न्याय, सेक्युलॅरिझम , सहकार, कर्तव्यनिष्ठा, राष्ट्रनिष्ठा, प्रेम, [illegible], बुद्धीवाद, विज्ञानवाद, सेवा, त्याग, करुणा, विवेक, अहिंसा सत्य अशा जिवनमूल्यांचा विकास करण्याचा प्रयत्न प्राप्त होऊ लागला.

काही मूल्य तत्कालिक असतात,तर काही मूल्य चिरंतन असतात,तत्कालीन मूल्य खुर तर मूल्यच नसतात तर [illegible] असते. स्वतंत्र्य,समता व बंधुत्व ही भारतीयांची महामूल्ये आहेत,धर्मनिरपेक्ष हे भारताला एकजीवन बनवू [illegible] मूल्य आहे,सत्य, अहिंसा मानवता,सहकार,प्रेम करुणा,त्याग कर्तव्यनिष्ठा,विवेक,स्वाभिमान ही मानवी जीवनाला [illegible] असलेली चिरंतन मूल्य आहेत. राष्ट्रनिष्ठा बुद्धीप्रमाणवाद,विज्ञाननिष्ठा ही भारताला प्रगती बनवणारे मूल्ये [illegible]. या सर्व मूल्यांचे स्वरूप प्रत्येकच माणसाला समजत आणि ही मूल्य भारतीयांच्या मनामध्ये खोलवर रुजवत [illegible] आहे.ही मूल्य फुले.डॉ. आंबेडकरवादी साहित्यात जवळून पाहायला मिळतात. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी [illegible] मानवमुक्तीचा लढा दिला आणि जिर्ण,रुढी,परंपरा,धर्मदास्य नाकारले आणि दलितांना स्वातंत्र्य असे [illegible] निर्माण करून दिली. बाबुराव बागुल,नामदेव ढसाळ,शंकरराव खरात,दया पवार ,योगीराज वाघमारे, नागनाथ

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh College, Chakur.
Scanned with OKEN Scanner

[illegible] सर, [illegible] महाजन, [illegible] गायकवाड,ओमप्रकाश [illegible] [illegible] [illegible] पवार [illegible] या साहित्यकांनी [illegible] [illegible] [illegible] माध्यमातुन अनेक साहित्यकांनी निर्मिती [illegible] [illegible] [illegible] पहायला येते. कवितेच्या प्रांतात अनेक कविंनी आपल्या कवितेतून जीवनमुल्य [illegible] [illegible] प्रामुख्याने नामदेव ढसाळ नारायण सुर्वे, [illegible] [illegible] आर्ते,वामन निंबाळकर,दया पवार,प्रल्हाद चेंदवणकर,त्र्यंबक सपकाळे, [illegible] [illegible] शशिकांत लोखंडे इ. कविंनी दलितांची कविता ही त्यांच्या वाट्याला आलेल्या जीवनाचे [illegible] [illegible] तो जीवनभाष्य आसते जीवनमुल्य असते.

[illegible] कथेच्या माध्यमातुन बाबुराव बागुल वामन होवाळ,शंकरराव खरात माधव कोंडविलकर [illegible] [illegible].ओमप्रकाश डोळस.केशव मेश्राम इ.कथाकारांना आपल्या कथेच्या प्रांतात आपला अनुभव प्रभावी पणे व्यक्त [illegible] कथा लेखनातुन सामाजिक आर्थिक विषमतेतुन आपले प्रश्न मांडुन आम्हाला ही सत्य आहे याची जाणीव [illegible] माध्यमातुन व्यक्त होते. काही प्रमाणात दलीत कांदबरी ही आपलं अस्तीत्व व्यक्त करते.दलित कांदबरी [illegible] आणि या कादंबरीत जीवनमुल्य पहायला सापडतात तर दलितांच्या मुक्तीलढा या कादंबरी ही बनगार्डे [illegible] जो संघर्ष उभा केला आहे जीवनमुल्य प्रकट करणारा आहे. आंबेडकरावादी साहित्यातील सर्वांत समर्थपणे [illegible] वाङःमय प्रकार म्हणजे आत्मकथन होय. या आत्मकथनातून साहित्यातील जीवनमुल्ये समर्थपणे व्यक्त [illegible] दिसतात. प्र.ई.सोनकांबळे यांचे आठवणीचे पक्षी दया पवाराचं उपरा.कुमूद पावडे यांचे अंतस्फोट ,बेबी कांबळे [illegible] जिणं आमुच.शंकरराव खरात याचे तराळ अंतराळ लक्ष्मण गायकवाड याचं उचल्या.लक्ष्मण माने या उपरा, किशोर [illegible] काळे याचं कोल्हाटयंचं पोर, शरणकुमार निबांळेचं आकरमाशी उत्तम बंडु तुपे यांच काटयावरची पोटं, इ. आत्मकथनातुन जीवनमुल्य व्यक्त होताना दिसतात. मानवी जीवनामध्ये मुल्यावरील श्रध्दा ही सर्वात महत्वाची असते. सजीव सृष्टीच्या कल्याणाची जी काही मुल्ये मानसात जतन केली पाहिजेत ती मुल्य आपल्या पर्यंत पोहचण्यासाठी [illegible] गरज आहे हेच आजच्या साहित्यातून पहायला सापडते. आपण आज लोकशाही समाज व्यवस्थेमध्ये जगतो आहोत.

फुले आंबेडकरवादी साहित्यातील विवेचक जिवनमुल्ये निष्कर्ष :

* आंबेडकरावादी कविता ही संस्कृती संघर्षाची कविता आहे.
* आंबेडकरवादी जाणिवांची कविता आक्रोशाकडुन कविता आक्रोशाकडुन चिंतनाशिलतेकडे वळलेली दिसते.
* सामाजिक विषमता वादी व्यवस्था बदलण्यास कारणीभुत.
* आंबेडकरवादी कविता वास्तवाचे भान स्विकारते.
* आत्मीरका आत्मशोधाचेच एकरुप आहे.
* सामाजिक व सांस्कृतिक संवेदना व्यक्त करणारे साहित्य.
* स्थितीशिलता नाकारणारी कविता नियतीला शरण जात नाही.
* गावकुसाबाहेरील कवितेने दलित कवितेला आशावाद दिला.

म.फुले यांच्या साहित्यातील जिवनमुल्य निष्कर्ष -

१) सार्वजनिक सत्यधर्म यामध्ये स्त्री-पुरुष हितार्थ २८ विषयाची हाताळणी केलेली आहे.
२) गुलामांच्या मनात गुलामगीरीची जाणीव निर्माण करुन तिच्या विरोधात उभे राहण्याची प्रेरणा निर्माण केली.
३) शेतकरी वर्गाचा जीवनक्रम आणि शेती विषयक प्रश्न यांचे समग्र चित्रण शेतकऱ्याच्या आसुड यामधुन केलेले आहेत.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Scanned with OKEN Scanner

VOLUME - IX, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF HINDI

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१३	शैक्षिक प्रबन्धन एवं महात्मा गाँधी जी के शैक्षणिक एवमं दार्षनिक दृष्टिकोण डॉ. (श्रीमती) सुनीता गौड़	५४-६१
१४	बालकों के सर्वांगीण विकास में संगीत शिक्षा का योगदान Arshi	६२-६५
१५	बौद्ध काल में संगीत की व्यवहारिकता डॉ. गुरदयाल सिंह	६६-७०
१६	ग्रामीण कादंबरीतून येणारे अश्लील वर्णन डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी	७१-७३
१७	अर्थसंकल्प प्रा. डॉ. जयेष मो. अवथरे	७४-८१

PRINCIPAL
Bhal kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

309

VOLUME - IX, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

१६. ग्रामीण कादंबरीतून येणारे अश्लील वर्णन

डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी
सहयोगी प्राध्यापक, भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय, चाकूर, जि. लातूर.

शेती, संघर्ष, कष्ट निसर्ग सौदंर्य या मूल्यांसह स्त्रीचे अश्लील वर्णन हे देखील ग्रामीण कादंबरीचे एक मूल्य आहे. सर्वसाधारणपणे ग्रामीण कादंबरीतून ग्रामीण कादंबरीकाराने स्त्रियांचे लैंगीकतेचे वर्णन अतिशय चविने रंगवलेल्या दिसते. त्याप्रमाणात स्त्री लेखिका खुप कमी आहेत. किंबहुना स्त्री लेखिकांनी स्त्रियांचा संघर्षच जास्त चित्रीत केलेला आहे. ग्रामीण कादंबरीतून कांही अश्लील वर्णने आलेली आहेत.

बाबु बिरादार यांच्या ' कावड ' कादंबरीतून लैंगिक सुखासाठी असुसलेल्या स्त्रिया लेखकांनी रूक्मीनी, कमळी, गंगाबाईच्या माध्यमातून चित्रीत केलेल्या आहेत. कमळीच्या काम वासनेचे वर्णन करतांना लेखक म्हणतात, " कमळी नग्न होऊन आरशासमोर उभी होती. मोकळे केस कमरेपर्यंत सुटले होते. डोळ्यांत रक्त उतरले होते. अग्नीत तापून लालबुंद मल्लखांब उभा रहावा तशी कमळी उभी होती. नागीन आपल्याच शेपटाला दंश करीत वारूळात फिरावी तशी कमळी ऊर चोळीत होती.......चिकाच्या धारा बेंबीवरून ओघळत होत्या." [१] (बाबु बिरादार कावड, श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे ४ ऑगस्ट १९८२ पृष्ठ ६२)

व.बा. बोधेंच्या ' बिजली ' कादंबरीची नायिका बिजलीच्या अश्लीलतेचे वर्णन झालेले आहे. आकारामदादा तिला सुनेच्या रूपाने घरात आणतो आणि बायकोसारखे तिला वागवतो. बिजली ही नपुंसक संपाची बायको, एक प्रकारची वेशा आहे. तानाजीची बिजली ही भावजय आहे तो बिजलीशी भांडताना म्हणतो, " साली माझ्या अंगावर थुंकते काय ? सालीचं पातळ वर करून फोदऱ्यावर थुंकीन एक दिवस, आन न्हाय हे जमलं तर खांद्याला न्हाव्याची धोपटी बांधूनं काशीला जायन. " [२] (व.बा. बोधे, बिजली, गुलमोहर पब्लिकेशन सातारा, प्रथमावृत्ती १९८३ पृष्ठ ४४)

'कुणाच्या खांद्यावर' या बा.ग. केसकरांच्या कादंबरीतील सुरवंता आपल्या मल्हारीवर जीवापाढ प्रेम करते बैलाला पेंढ आणण्यासाठी जेव्हा ती मुकादमाच्या दुकानात जाते तेंव्हा तो तिच्यावर बळजबरी बलात्कार करतो. या प्रसंगापासून सुरवंता परपुरूषांच्या शरीरसुखासाठी चटावते, शेतीत मजूरी करून पोंट भरेना म्हणून ती तेजोरामशी लगट होऊन त्याच्या शेतात राहते. तिला तेजोरामकडून जीवनभराचा सहारा हवा असतो ती तेजोरामला म्हणते, " चार आठ आण्यासाठी निजायची तयारी नाही आपली तर.......माझा संसार माझी पोरं याची चांगली सुई लागली पाहिजे." [३]

(बा.ग.केसकर, कुणाच्या खांद्यावर, मेहता पब्लिशिंग हाऊस पुणे प्रथमावृत्ती १९८४, पृष्ठ ८२)

३१०

राजन गवस यांच्या ' चौंडक ' कादंबरीतून देवदासींचे चित्रण आलेले आहे. देवदासींचे देवाशी लग्न लावलेलं आहे आणि गावातील कोणत्याही पुरूषांशी संभोग सुख घेऊ शकतात हे समाजमान्य आहे. सुलीला जेंव्हा बबन्याकडून दिवस जातात तेंव्हा ती ते गर्भ पाडायला सांगते ती चिडून म्हणते, " तसं न्हवं गंड बायकाचा जलोम हाय तुमचा, करा की, खरं तर एक असू दे म्हयन्याला लुगडं बदलल्यागत बापय बदललं, तर कायं म्हणायचं ह्याला. " [४] (राजन गवस, चौंडक मेहता पब्लिशिंग हाऊस पुणे, जुले २०११ पृष्ठ १३८)

रा.रं. बोराडेंच्या ' आमदार सौभाग्यवती ' या कादंबरीतूनही सुमित्रा व दलपतरावांच्या अनैतिक संबंधाचे वर्णन झालेले आहे. सुमित्राचा मुलगाच तिला, ' आई ' म्हणायला लाजतो. मोहन पाटलांच्या ' बस्तान ' कादंबरीतून वेशा व्यवसाय करणाऱ्या रत्नी आणि सावीचे चित्रण आलेले आहे. चंद्या दारू पिऊन सावीकडे भोगण्यासाठी जातो शंभराची नोट समजून पन्नास रूपये तिच्या अंगावर फेकून सर्व कापडं उपरवण्यास सांगतो तेंव्हा सावी चिडून चंद्याला म्हणते, " पन्नास रूपय दिलाय आनी सारी कापडं काढ म्हणतोय भाड्या. शंभराची नोट टाक सारी कापडं उतरतो फुकट हाय व्हंय." [५] (मोहन पाटील, बस्तान, प्रतिभास प्रकाशन, परभणी प्रथमावृत्ती मार्च १९९७ पृष्ठ ६१) सोबतीच्या मित्रालाही तो सावीसोबत संभोग करण्यासाठी सांगतो.

'झोंबडं ' ही महादेव मोरेंची ग्रामीण कादंबरी या कादंबरीतील बिडी फॅक्टरीवाले महिला कामगारांच्या आर्थिक शोषणसोबतच त्यांचे शारीरिक शोषणही करतात. चंद्रव्वा मुकादमीन ही पराप्पणाच्या फॅक्टरीतील देवदाशी आहे. आयुष्याच्या उतरत्या काळात ती एका दिवाणजीशी लग्न लावून घेते व लेकरं हाळजते ती पराप्पाणाची सेवा म्हणून रोज एका नविन स्त्रीला ती पराण्णाप्णाकडे पाठवते. या स्त्रियांनाही रोजगार मिळवण्यासाठी हे कृत्य करावे लागते. एकदा तर पराप्पाण्णा स्वतःच चंद्रव्वा मुकादमीनच्या मुलीशी संभोग करून तिला गरोदर करतो. या कादंबरीतून ठिकठिकाणी अश्लीलता आलेली आहे. पराप्पाण्णा चंद्रव्वा मुकादमीच्या घरी जाऊन तिला मागून आवळून धरतो तेव्हा ती त्याच्या तावडीतून सुटते पण हसता हसता त्यानं तिच्या मांसल पुढ्यावर एक सणसणीत चापटी मारून दुधाची तहाण ताकावर भागवण्यात केलच, युनियनच्या कार्यकर्त्या महिला इतर खेड्यातील महिलांना हिनवून बोलताना म्हणतात, " खज्याळ कोंबड्यानू आम्ही भांडलाव - लढलाव म्हणून तर पाच रूपये बसत फोदऱ्यांवरी आवळून घ्यायला लागवाईसा, न्हाय तर बसत हुतासा तीन रूपड्याला राच्चं नौ वाजूतोर घासत !" [६] (महादेव मोरे, झोंबडं मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे जून २०१६ पृष्ठ ४८)

देवदत्त पाटलांच्या ' व्याध ' या कादंबरीतून अश्लीलता चित्रित झालेली आहे. फासेपारधी समानाचे चित्रण करणारी ही कादंबरी असून येथील पुरूष आई आणि बहिण सोडून कोणतीही स्त्री भोगतात, पैशाच्या बदल्यात कोणत्याही पुरूषांची बायको पैसे वापस करेपर्यंत स्वतःकडे ठेवून घेतात. तिंगानीच्या पती सुंदऱ्याला वस्ताद चोरीच्या ठिकाणी ठार मारतो आणि लिंगणीसोबत संभोग करतो. पुढे हीच तिंगाणी वस्तादाकडूनही मुल होत नाही म्हणून दादासाहेबासोबत त्याच्या शेतावर राहते भिंगाचे तिच्यावर प्रेम नसतानाही तिचा भाऊ तिच्या नवऱ्याकडून पैसे घेऊन त्या मोबदल्यात भिंगाला त्याच्या स्वाधीन करतो. " अकरा वर्षाची पोरगी चाळीस वर्षाच्या पारध्याची चौथी बायको म्हणून चार हजार रूपयाला खरेदी केली जाते आणि हक्काचा

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

नवरा अकरा वर्षाची वयांत यायला अजून कितीतरी अवकाश असलेली ती पोरगी भोगतोय रक्तबंबाळ करतोय ती किंचाळतेय, नागडी रानोमाळ पळतेय, पण कुठलाच पारधी तिच्या मदतीला धावत नाही. तो नवरा परत सकाळी बढाई मारतोय, मी बायकोला बाराव्या वर्षीच आई करणार आहे." ७ (देवदत्त पाटील, व्याध मधूराज पब्लिकिशन प्रायव्हेट लिमीटेड पुणे, फेब्रुवारी १९९२ पृष्ठ ११८, ११९) एकंदरीत स्त्रियांच्या अश्लीलतेचे वर्णनही ग्रामीण कादंबरीतून ग्रामीण कादंबरीकारांनी केलेले आहेत.

निष्कर्ष

अश्लीलता हे ग्रामीण कादंबरीचे वेगळेपण आहे स्त्री लेखीका संख्येने कमी असले तरी पुरूषांनीच स्त्रियांच्या अश्लीलतेचे वर्णन मनोरंजकपणे केलेले आहे. विविध कादंबऱ्यातून चित्रीत झालेल्या अश्लील वर्णनांतून स्त्रियांच्या प्रवृती समाजाचा असणारा दृष्टीकोण सुचित होतो व त्यातून त्यांच्या सामाजिक व सांस्कृतिक जिवनाचाही प्रत्येय येतो.

संदर्भग्रंथ सूची

१. बाबु बिरादार : कावड, श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे ४ ऑगस्ट १९८२ पृष्ठ ६२
२. व.बा. बोधे : बिजली, गुलमोहर पब्लिकेशन सातारा, प्रथमावृत्ती १९८३ पृष्ठ ४४
३. बा.ग.केसकर : कुणाच्या खांद्यावर, मेहता पब्लिशिंग हाऊस पुणे प्रथमावृत्ती १९८४, पृष्ठ ८२
४. राजन गवस : चौडक मेहता पब्लिशिंग हाऊस पुणे, जुलै २०११ पृष्ठ १३८.
५. मोहन पाटील : बस्तान, प्रतिभास प्रकाशन, परभणी प्रथमावृत्ती मार्च १९९७ पृष्ठ ६१
६. महादेव मोरे : झोंबडं मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे जून २०१६ पृष्ठ ४८
७. देवदत्त पाटील : व्याध मधूराज पब्लिकिशन प्रायव्हेट लिमीटेड पुणे, फेब्रुवारी १९९२ पृष्ठ ११८, ११९

2
2019

VOLUME - IX, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

CONTENTS OF ENGLISH PART - III

S. No.	Title & Author	Page No.
1	Use of Brechtian Techniques of Interruption in Tendulkar's Kamala: A Study **Dr. Uttam B. Parekar**	1-6
2	Need for Special School and Educational Institutions for Special Needs Children **Mandeep Kaur**	7-12
3	Women Empowerment and Social Inclusiveness **Dr. Ch. Lalitha**	13-14
4	Human Rights and Disability: A Constitutional Framework **Dr. Meenakshi Madaan**	15-20
5	Article on Domestic Violance against Women **Dr. Sunita Yadavrao Patil**	21-25
6	Theories of Democracy: A Historical Perspective **Dr. Gobinda Chandra Sethi**	26-31
7	Synthesis and Characterization of 2, 3-bis (4'-hydroxyphenyl) (1, 8) (1, 4) naphthadiazepine BHPD **Vidhyadhar B. Patil** **Umesh S. Shelke**	32-43
८	ग्रामीण कांदबरींतून साकार झालेल्या मुस्लीम व्यक्तिरेखा **डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी**	४४-४५
९	प्रबुद्ध उद्योजक **प्रा. डॉ. अवथरे जयेष मो.**	४६-४९
१०	बौद्ध व आंबेडकर संशोधन पध्दतीची समाजविज्ञानसह इतर विद्याशाखेतील उपयोगिता **प्रा. डॉ. ओ. एम. गजभिये**	५०-५३
११	अध्ययन व अध्यापन प्रक्रियेत अभिरुची आणि अभियोग्यतेचे महत्व **प्रा. जयंत राऊत**	५४-५५

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

307

VOLUME - IX, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

८. ग्रामीण कांदबरीतून साकार झालेल्या मुस्लीम व्यक्तिरेखा

डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी
सहयोगी प्राध्यापक, भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय, चाकूर, जि. लातूर.

कादंबरीच्या विविध घटकांपैकी ' व्यक्तीरेखा ' हा एक महत्वाचा घटक आहे. कोणत्याही कादंबरीच्या कथानकाला पुष्ठी देण्याचे काम व्यक्तिरेखा करीत असतात. व्यक्तिरेखेशिवाय कादंबरीचे कथानक असंभवनिय आहे. कादंबरीतून प्रामुख्याने दोन प्रकारच्या व्यक्तिरेखा आढळतात. एक म्हणजे मुख्य व्यक्तिरेखा आणि दुसरी म्हणजे दुय्यम व्यक्तिरेखा व्यक्तिरेखांच्या निवदेनातून त्या कादंबरीचे निवेदन ठरत असते. कादंबरी ही प्रथम पुरूषी किंवा तृतीय पुरूषी निवेदनाच्य माध्यमातून साकार होते. चरित्र व आत्मचरित्मक कादंबरीतून प्रथम पुरूषी निवेदन सिध्द होते. कारण कादंबरीतीलच एखादे पात्र त्या कादंबरीचे कथानक सांगत असते. कादंबरीचा लेखकच कादंबरीत मुख्य भूमिकेत वावरतो. तर तृतीयपुरूषी निवेदन पध्दतीमध्ये लेखक तटस्थ राहून एखाद्या घटनेची उकल करतो. विविध घटना व पात्र प्रसंगाच्या सहाय्याने कादंबरीकार कादंबरीचे कथानक कथन करतो. कादंबरीतील व्यक्तिरेखा या वेगवेगळ्या भूमिकेतून आलेल्या आहेत. उदा : आई, बहिण, सासू, सून, मावशी, मुलगी, त्याचबरोबर पिता, पुत्र, मामा, भाऊ, पती इत्यादी.

ग्रामीण कादंबरीच्या अनुषंगाने विचार करता ग्रामीण समाज हा विविध जाती पोटजाती, भाषा व धर्मानी व्यापलेला आहे. त्यामुळे विविध जातीचे स्त्री पुरूषी स्वतःची भाषा वापरतांना दिसून येतात. ग्रामीण कादंबरीतून कांही ठिकाणी मुस्लीम व्यक्तिरेखा आलेल्या आहेत. त्यांच्या हिंदी बोलण्याच्या लकबीतून ही भाषा कादंबरीतून वेगळेपणा दाखवते. तिच्या या वेगळेपणामुळे कादंबरीतील भाषेत एक प्रकारचे सौंदर्यही निर्माण झालेले आहे. हिंदी भाषा बोलणाऱ्या कांही व्यक्तिरेखा ग्रामीण कादंबरीतून ठिकठिकाणी आढळतात. ' कावड ' या बाबू बिराजदार यांच्या कादंबरीतून हैदऱ्या ही व्यक्तिरेखा आलेली आहे. एका खेड्यात राहणारा हा हैदऱ्या दारूडा आहे. या कादंबरीचा नायक गोरख मास्तर हा सतत विठ्ठल नाम संकिर्तनात रमणारा आहे. गावोगाव तो भजन करणे, मृदंग वाजवणे, आषाढी, कार्तिकी वारी करणे यामुळे त्याचे स्वतःच्या बायकोकडे अर्थात रूक्मीनीकडे दुर्लक्ष होते. तिच्या शरीराची तो भूक भागवू शकत नाही. म्हणून रूक्मीनी शेवटी हैदऱ्याशी निकाह लावून संभोग सुख उपभोगते अचानक जेंव्हा रूक्मीनी हैदऱ्याशी संभोग करताना गोरख मास्तर पाहतो तेंव्हा त्याच्या तळपायाची आग मस्तकाला जाते तो आकांडतांडव करतो तेंव्हा हैदऱ्या अति त्वेशाने म्हणतो, " मास्तर.......पुकार मत............ही काय तुझी रंडी नाही.......निका लगाया...!" [१] (बाबू बिराजदार कावड, श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे, ४ ऑगस्ट १९८२, पृष्ठ ७८)

'असं जगणं तोलाचं ' मध्ये उमरग्याचा आमीन हा पोलीस इन्सपेक्टर आहे. हरिबा बिराजदारचा हानमू हा मुलगा जेंव्हा आपू खाऊन मरतो तेव्हा सावत्र आईनेच त्याला औषध घालून मारलेलं आहे. म्हणून गावातील पोलीस पाटील हानमूच्या प्रेताचा पंचनामा करण्यासाठी उमरग्याच्या पोलीस स्टेशनला कळवतो. येथील पोलीस इन्सपेक्टर आमीनचा तालुक्यात दरारा आहे. हा

३०४

VOLUME - IX, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF MARATHI

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	सहकारातील सभासद : हक्क आणि कर्तव्ये **प्रा. डॉ. अर्चना विजयकुमार भांगडीया**	१-३
२	पंचशिल : दु:खमुक्तीचा मार्ग **प्रा. विलास महादेवराव वानखेडे**	४-५
३	अर्वाचीन संस्कृत साहित्यामध्ये 'हायकू' - एक अध्ययन **डॉ. सुचित्रा शरद तांजणे**	६-१४
४	बौद्ध तत्वज्ञान : विश्व कल्याणाचा मार्ग **प्रा. श्रीमती बकुल भगवानराव कांबळे**	१५-१९
५	ग्रामीण कादंबरीतून घडणारे लोकसंस्कृतीचे दर्शन **डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी**	२०-२२
६	बौद्ध तत्वज्ञानामुळेच आर्थिक महासत्ता **प्रा. डॉ. अवथरे जयेष मो.**	२३-३०
७	बौध्दतत्वज्ञान व विपस्सना **डॉ. संदीप अर्जुनराव बनसोडे** **शीला विठ्ठलराव डोंगरे**	३१-३५
८	आदिवासींच्या शैक्षणिक विकासाची दिशा आणि दशाबाबत डॉ. आंबेडकरांचे विचार **डॉ. सुनिल कोडापे**	३६-४१
९	समावेशित शिक्षण पध्दतीची ओळख आणि सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन **श्री भारत चिंतामणी बंडगर**	४२-४९
१०	बौद्ध धम्म व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर **नयना मधुकरराव मेहेसरे**	५०-५४
११	मृदकलेच्या माध्यमातून विशेष गरजा असणाऱ्या मुलांच्या बौद्धिक क्षमतांचा विकास **प्रा. प्रभाकर पुसदकर**	५५-६०
१२	हे जीवन सुंदर आहे **सौ. वर्षा सुनील नाईक**	६१-६३

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

VOLUME - IX, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

५. ग्रामीण कादंबरीतून घडणारे लोकसंस्कृतीचे दर्शन

डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी
सहयोगी प्राध्यापक, भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय, चाकूर, जि. लातूर.

ग्रामीण कादंबरीतून प्रामुख्याने ग्रामीण समाज जीवनाचे दर्शन घडते. शिक्षणाच्या अभावामुळे कृषीप्रधान असणारा हा समाज दैववादी आणि आंध्दश्रध्दाळू आहे. धरणी मातेला आई आणि आकाशाला बाप म्हणण्याची ही हळूवार भावना ग्रामीण व्यक्तींच्या मध्येच प्रामुख्याने दिसून येते. पशु, पक्षी, निसर्ग व वेगवेगळया घटकांतूंन ग्रामीण व्यक्ती देवत्व शोधत असतो. सालाचे बारा महिने तो वेगवेगळे उपास - तापास व नवस सायास करतो. घरातील मोठ्या व्यक्तीबद्दल आदर बाळगणे आणि नातेसंबंध जपणे या गोष्टीला ग्रामीण व्यक्ती प्राधान्य देताना दिसतो. ग्रामीण व्यक्तींचे राहणीमान, खाणपान, व्यवसाय, वेशभूषा या विविध घटकांतून आणि त्यांच्या स्वभावप्रवृत्तींतून लोकसंस्कृतीचे दर्शन घडते. काही ग्रामीण कादंबरीतूनही लोकसंस्कृतीचे दर्शन होताना दिसते. ग्रामीण समाज जीवनातील वेगवेगळया सण - समारंभातूनही लोकसंस्कृतीचा प्रत्येय येतो. याचाच शोध प्रस्तुत शोध निबंधात घ्यावयाचा आहे.

शुभ कार्य प्रसंगी पतीचे नाव स्त्रीने शास्त्रशुध्द पध्दतीने घेणे, बैलपोळयाच्या प्रसंगी स्त्रीनेच बैलाला घास भरवणे, नागपंचमीची पूजा स्त्रीनेच करणे हे समाज जीवनातील लोकसंस्कृतीचे प्रतिक आहे. पुरूषप्रधान संस्कृतीमध्ये स्त्रीला जरी समाजात दुय्यम स्थान असले तरी समाजातील शुभ कार्यासाठी स्त्रीशिवाय पुरूषांना पुर्णत्व नाही. समाजातील कांही विधी या स्त्रीनेच पार पाडल्या पाहिजेत. असा संकेत आहे. 'असं जगण तोलाचं ' मधील नामू परिस्थितीशी संघर्ष करून पैशाची जमवा जमव करतो. शेतात विहीर खोदून पाणी काढतो. ऊस लावतो, ऊस वाढवतो परंतू त्याची कांडी देखील तोंडात घालत नाही. तो देवाला नवस करतो की, " देवा ! तुजं दर्शन घेतल्याशिवाय ह्या पाण्यावरच्या ऊसाची कांडी तोंडात घालणार नाही. " [१] (असं जगणं तोलाचं, शेषेराव माहिते, देशमुख आणि कंपनी पब्लिशर्स पुणे, आवृत्ती पहिली - १९९४ पृष्ठ - २४६) अर्थात हा नाम देवभोळा आहे, बस्तानमधील शांतावैनी देखील मुलगा होण्यासाठी अव्कांतंगोला नवस करते, आठोडी वारी करते.

'ओवी ' ही ग्रामीण लोकजीवनातील, लोकसंस्कृतीतील एक महत्वाचा विशेष आहे. ग्रामीण स्त्री जेंव्हा दळण दळण्यासाठी जात्यावर बसते तेंव्हा तिला आपोआप ओवी सुचते. जणू ती आपल्या मनातील भावनाच ओवीच्या माध्यमातून जात्याला सांगते. सुख सांगाव जात्याला आणि दुःख सांगाव त्याला. अशीच या स्त्रीची भावना असावी 'गणगोत' कादंबरीतील अंजूची आई अंजूची काळजी करते आज लाडा कौतूकात हुडपणात वाढणाऱ्या अंजीची ती लग्न झल्यावार कशी वागेल याची चिंता करते तिच्या मनातील भावना ती ओवीतून सांगते.

" भर्ताराचा राग जसा इस्त्याचा इंगूळ

बाई नेनंते गं माझे त्याची मरजी सांभाळ." [२]

304

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur #13513

ग्रामीण माणूस भजनाकडे आकर्षित झालेला आहे. ' असं जगणं तोलाचं ' मधील गावकरी जेंव्हा पारावर गातात तेव्हा हरीबा बिराजदार मनातल्या मनातच संसार सुखाला वैतागून म्हणतो,

"आम्हा गांजी जना

तरि का मेला नारायण. " ६ (शेषेराव मोहिते, ' असं जगणं तोलाचं ' पृष्ठ ५४)

अर्थात हरिबाच्या अभंगातून त्याच्या मनातील भावना प्रतिबिंबीत झालेल्या दिसतात.

निष्कर्ष

ग्रामीण समाजजीवनामध्ये शिक्षणाचे प्रमाण अल्पल्प असल्यामुळे ग्रामीण व्यक्ती दैववादी व आंध्दश्रध्दाळू बनलेला आहे. स्त्रीला समाजात दुय्यम स्थान असले तरी विशिष्ठ प्रसंगी स्त्रीलाच प्रथम मान जातो. देवदेवतांना नवस सायास करण्याची प्रवृत्ती ग्रामीण व्यक्तींमध्ये जास्त आहे. ओवी, भजन, किर्तन करणे, जागरणं व गोंधळ यासारखी लोकगीते म्हणण्याकडे ग्रामीण स्त्री-पुरूषांचा कल असलेला दिसतो. यातून त्यांच्या सामाजिक व सांस्कृतिक जीवनाचाही प्रत्यय येतो.

संदर्भग्रंथ

१. शेषेराव माहिते : असं जगणं तोलाचं, देशमुख आणि कंपनी पब्लिशर्स पुणे, आवृत्ती पहिली - १९९४ पृष्ठ - २४६
२. गणेश आवटे : गणगोत, सांकेत प्रकाशन औरंगाबाद प्रथमावृत्ती १९८४ पृष्ठ १५
३. शेषेराव माहिते : असं जगणं तोलाचं, देशमुख आणि कंपनी पब्लिशर्स पुणे, आवृत्ती पहिली - १९९४ पृष्ठ १०९
४. राजन गवस : चौंडळ, मेहता पब्लिशिंग हाऊस पुणे जुलै २०११ पृष्ठ ५०
५. गणेश आवटे : गणगोत, सांकेत प्रकाशन औरंगाबाद प्रथमावृत्ती १९८४ पृष्ठ २५
६. शेषेराव माहिते : असं जगणं तोलाचं, देशमुख आणि कंपनी पब्लिशर्स पुणे, आवृत्ती पहिली - १९९४ पृष्ठ ५४

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

305

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - II April - June - 2019

English Part - III / Hindi

Peer Reviewed Refereed and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

306

VOLUME - IX, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF MARATHI

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१२	वस्तु व सेवा कर (जी.एस.टी.) प्रा. डॉ. अवथरे जयेश मो.	५४-५८
१३	ऐतिहासिक यशस्वी महिला प्रा. जगदाळे किरण आगतराव	५९-६३
१४	साहित्य आणि पत्रकारीतेमध्ये भाषेचे स्थान प्रा. डॉ. विनायक तुकाराम टाळकुटे	६४-६७
१५	महिला सबलीकरण आणि अर्थसंकल्प डॉ. प्रा. व्हि. एम. घुबळे	६८-७१
१६	भारतीय व्यवस्थेपूढील आव्हाने प्रा. डॉ. अवथरे जयेश मो.	७२-७६
१७	मराठी ग्रामीण कादंबरीतील दलित जाणिवांचे चित्रण डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी	७७-८०
१८	स्वतंत्र भारतात लोकशाही : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राजकीय विचार Prof. Dr. Mukunda Gopalrao Meshram	८१-८५
१९	आंबेडकरवादी समीक्षा : स्वरुप व विवेचन डॉ. इंद्रजीत ओरके	८६-९३
२०	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मजूरमंत्री म्हणून केलेल्या कार्याचा चिकित्सक अभ्यास प्रा. डॉ. प्रमिला डी. भोयर	९४-९७
२१	कश्मीरी संगीत का इतिहास और संगीतकार-शासक इकबाल हुसैन मीर	९८-१०१
२२	लोकतांत्रिक विकेन्द्रीकरण से बदलती गाँवों की तस्वीर (कोडरमा जिले के संदंग्र में) प्रियंका कुमारी	१०२-१०८
२३	शिक्षा के क्षेत्र में महिलाओं की भूमिका सौ. रुपाली अमित अग्रवाल	१०९-११०
२४	शिवकालीन मजलीसची कार्यपद्धती प्रा. हरीदास मंगरु वाकुलकर	१११-११५

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh College, Chakur.

2-19

VOLUME - IX, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

१७. मराठी ग्रामीण कादंबरीतील दलित जाणिवांचे चित्रण

डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी
सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग, भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय, चाकूर, ता. चाकूर, जि. लातूर.

मराठी वाङमयातील 'कादंबरी' हा एक स्वतंत्र वाङ्मय प्रकार आहे. कथेचे मोठे रूप म्हणजेच 'कादंबरी' होय. इ. स. १९६० नंतर मराठी वाङमयात ग्रामीण साहित्य, दलित साहित्य, स्त्रीवादी साहित्य आणि जनवादी साहित्य असे विविध वाङमय प्रवाह निर्माण झाले. या सर्व वाङमय प्रवाहांपैकी दलित साहित्य आणि ग्रामीण साहित्य हे वास्तववादी साहित्य प्रावाह आहेत. दलित हा वर्ग खेडयाशी जास्त जवळीकता असणारा आहे. शेतीप्रधान व खेडे प्रधान देशात दलित वर्ग हा मोठया प्रमाणात आहे. हा दलित वर्ग पिढयान--पिढया पिडीत, शोषित व उपेक्षित म्हणून राहिलेला आहे. गावकुसाबाहेर राहून विशिष्ट जीवनपध्दतीने आपले जीवन जगणारा एक भाषिक व एक संस्कृती असणारा समाज आहे.

चातुरवर्ण व्यवस्थेतील क्षुद्र हा वर्ग म्हणजे दलित. समाजातील सर्व जाती--धर्मातील स्त्री देखील दलित वर्गात मोडते. कारण स्त्रीचा समाजातील विविध पातळीवर छळ होताना दिसतो. पुरूषप्रधान समाज व्यवस्थेत स्त्रीचे फार मोठया प्रमाणात शोषण झालेले आहे. या शोषित, पिडीत व दलित वर्गाचे चित्रण ग्रामीण साहित्यातील कादंबरी या वाङ्मय प्रकारात आलेले आहे.

१५ ऑगष्ट १९४७ साली देशाला स्वातंत्र्य मिळाले आणि देशात क्रांतीचे, परिवर्तनाचे वारे वाहू लागले. सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक आणि आर्थिक परिस्थितीमध्ये सुधारणा होऊ लागल्या. वाडी तांडयापर्यंत शिक्षणाचे वातावरण तयार झाले. राजकिय क्षेत्रात प्रत्येक जातीतुनही एक ठाराविक नेतृत्व तयार होऊ लागले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे दलितांचे कैवारी म्हणून उदयास आले. ''१९२५ च्या दरम्यान उदयाला आलेल्या ग्रामीण साहित्याच्या प्रेरणा एकूण मराठी साहित्यापेक्षा जरूर वेगळया आहेत. गांधीवादाचा परिणाम या कालखंडातील ग्रामीण साहित्यावर आहे. किंबहुना गांधीवाद ही ग्रामीण साहित्याची प्रेरणा आहे.''[१] अशा या ग्रामीण भागामध्ये शेतकऱ्याच्या शेतीवर काबाडकष्ट करणारा तिन्ही वर्णाची सेवा करणारा जो क्षुद्र समाज आहे तो दलित समाज. दलितांना स्वत:चे हक्क मिळवुन देणारा नेता म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर दलितांच्या न्याय हक्कासाठी ते जीवनभर लढले. बाबासाहेबांच्या प्रेरणेतून दलित समाजाने शिक्षण घेऊन आपल्या भाव--भावना साहित्याच्या माध्यमातुन जगासमोर मांडल्या. दलित साहित्याची निर्मितीच बाबासाहेबांच्या प्रेरणेतून झाली म्हणून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे दलित साहित्याची प्रेरणा आहेत. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी दलितांना जातीविरहित समाज व रोजगार मिळवुन स्वाभिमानी जीवन जगता यावे. शिक्षणाच्या सोयी--सवलती अधिक मिळाव्यात म्हणून 'शहराकडे वळा' असा संदेश दिलेला आहे.

३८८

Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur 413513

व्यवहारांत कच्चा असला तरी अगदी तडकाफडकी म्हणतो, ''मायले मांग लागो त्या मास्तरच्या अक्षरं चार अक्षरं शिकंव त.अगुदर, का शाळा सुरू झाल्या झाल्या फीचे पयसेच मांगतं ?''[४] त्यानबाच्या या विधानातून त्याला जातीचा किती तिटकारा आहे हे स्पष्ट होते. विश्वास पाटलांच्या 'झाडाझडती' कादंबरीतील खैरमोडे मास्तर हा जातीने दलित वेसकर आहे. जांभळी धरणामुळे जांभळी गांव उठणार असल्यामुळे गावाला मोबदला मिळावा म्हणून गोरगरीबांच्या कल्याणासाठी तो नोकरी सोडून शासनाशी झगडतो. गावगुंडांकडुन मास्तराचा व त्याची मुलगी शेवंताचा छळही होतो. परंतु गावांची राखण करणे हेच वेसकरांचे काम आहे असेच त्याला वाटते. दादु वेसकर हा खैरमोडे मास्तराचा भाऊ या दोघा भावांतील संवाद – ''वसंता, काय करायचं तुला ? तू तुझी नोकरी सांभाळ'' ''असं कसं आबा? आपण येसकर, गाव सांभाळायला नको का ?''[५]

वसंताच्या या विधानावरून असे दिसून येते की, 'आपण गांवासाठीच आहोत आणि गावची सेवा करणे हेच आपले कर्तव्य आहे.' ग्रामीण कादंबरीतून बहुतांश प्रमाणात जातियता पाहली जात असल्याचे दिसते हे खरे असले तरी कांही ठिकाणी सवर्ण समाज दलितांना जीव लावतानाही दिसतो. शुभ कामासाठी त्यांना घेवुन जाताना दिसतो. शेषेराव मोहितेंच्या 'असं जगणं तोलाचं' मधील हरिबा बिराजदार आपल्या मुलीसाठी स्थळ पाहण्यासाठी मसा महाराला घेवुन जातो आणि त्याच्या मनावरच मुलीची सोयरिक करण्यासाठी म्हणतो, ''व्हंय मसा! काय सांगायचाय पावण्याला सांगायचा व्हतास!''[६] हरिबा बिराजदारच्या या विधानातून मसा महारावर त्याचा विश्वास असल्याचे दिसते.

ग्रामीण समाजातील एक महत्त्वाची गोष्ट म्हणजे हा समाज विविध जातीधर्मानी बनलेला असला तरी एकमेकांच्याबद्दल आदर व जिव्हाळा आहे. बारा बलुतेदार व आठरा अलुतेदारांमुळे एक वर्ग हा दुसऱ्या वर्गावर अवलंबून आहे. या सर्व जाती-धर्मापेक्षा महार, मांग, चांभार, ढोर या जातीबद्दल सवर्ण समाज उदासीन आहेत. या जातींचा तिरस्कार करणारे आहेत. त्यांच्या नावाचा उल्लेख करताना ते आवर्जुन जात सांगतात. उदा. विठया मांग, राधा मांगीन, हीरी महारीन, सखी महारीन, भिक्या मांग, मांगाच्या सद्या, मसा महार, देवराव महार इ. इतर जातींच्या लोकांच्या नावापुढे जात सांगितली जाते परंतु दलितांच्या जातीचा उल्लेख तिरस्कारयुक्त होतांना दिसते.

निष्कर्ष

१. दलित साहित्याची प्रेरणा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे आहेत.
२. दलित समाज हा गावकुसाबाहेर असला तरी गावाचे रक्षण करणे हे आपले कर्तव्य समजतो. त्यातून त्याची नैतिकता व प्रमाणिकता सपष्ट होते.
३. ग्रामीण कादंबरीतून स्पृश्या-अस्पृश्यता ही टोकाची मानली गेलेली दिसते.
४. वर्णव्यवस्थेतील दलित वर्गावर सवर्णांनी अन्याय केलेला आहे.
५. दलित समाज वर्णव्यवस्थेला विरोध करीत असला तरी कृषी व्यवस्था तो नाकारू शकत नाही.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - II Marathi April - June - 2019

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.), M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

302

(8)

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX | Issue - II | Marathi | April - June - 2019

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING

2018 - 5.5

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.), M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

PRINCIPAL

Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur

295

VOLUME - IX, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF MARATHI

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	शेळी - मेंढी पालन व्यवसायासमोरील समस्या व उपाय योजना **प्रा. डॉ. बी. पी. बिरादार**	१-६
२	इंटरनेट सेवा काळाची गरज **डॉ. प्रा. व्हि. एम. घुबळे**	७-११
३	ग्रामीण कादंबरीतील बदलते जीवन **डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी**	१२-१४
४	मागासक्षेत्र अनुदान निधी कार्यक्रमाची उपयुक्तता आणि परिणाम **राजु विठ्ठलराव कसारे**	१५-१९
५	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर साहित्यातील शैक्षणिक मूल्य - एक अभ्यास **डॉ. मनिष शं. गवई**	२०-२५
६	आंबेडकरी कादंबरी - एक अन्वयार्थ **डॉ. इंद्रजीत ओरके**	२६-३३
७	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि स्त्रीवाद **प्रा. डॉ. विजया गेडाम**	३४-३८
८	महाविद्यालयीन स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या चिंतापातळीवर योगिक प्रक्रियांच्या होणाऱ्या परिणामाचे अध्ययन **प्रा. आरती वीरेंद्र गोरे**	३९-४१
९	चंद्रपूर जिल्ह्यातील औद्योगिक विकासाचा भौगोलिक अभ्यास **गिरीश टी. पंचभाई** **डॉ. योगेश वाय. दुधपचारे**	४२-४७
१०	मानवअधिकार व भारतीय महिला **प्रा. डॉ. साळुंके जयसिंग ज्ञानदेव**	४८-५०
११	स्त्री पुरुष समानता व महिला **सुरेखा इंगळे**	५१-५३

VOLUME - IX, ISSUE - II - APRIL - JUNE - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

३. ग्रामीण कादंबरीतील बदलते जीवन

डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी
सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग, भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय, चाकूर, ता. चाकूर, जि. लातूर.

'ग्राम' म्हणजे गाव किंवा 'खेडे' हे गाव मुख्यत: गावगाडयाने बांधलेले आहे. ग्रामीण भागातील लोकांना 'शेती' हा मूळ व्यवसाय आहे. शेतकऱ्याला सहाय्य करणारा बलुतेदार व आलुतेदार हा वर्ग आहे. गावातील जत्रा, सण, वार, उत्सव आणि हेवे–दावे, परस्परांतील संघर्ष व विविध जातीधर्मातील समाज या सर्वांनी मिळून गावगाडा तयार झालेला आहे. 'शेती' हा निसर्गाच्या भरोशावर चालणारा व्यवसाय आहे. अशिक्षित, आडाणी, अंधश्रध्दाळू समाज हा खेडयात राहतो. स्वातंत्र्यानंतर खेड्यातील सुख–सोई वाढत गेल्या अगदी घरापर्यंत शिक्षण पोहचले. दूरदर्शन, वर्तमानपत्रे, शाळा, विजपुरवठा, रस्ते, पाणी, दवाखाने या सुविधांमुळे खेडयाचे स्वरूप बदलत गेले. येथील व्यवसायाचे स्वरूप बदलले, माणसांच्या वृत्ती–प्रवृत्ती बदलल्या. पारंपरिकता जाऊन आधुनिकता आली. याचे वर्णन ग्रामीण कादंबरीतून आलेले आहे.

गावगाडयाची पुर्नबांधणी झाली. जुनी ग्रामशासन प्रणाली जाऊन नवीन लोकशाही प्रणित 'पंचायतराज्य' व्यवस्था कार्यान्वित झाली. स्त्री शिक्षणामुळे स्थानिक स्वराज्य संस्थेतून स्त्रियांना आरक्षण मिळाले. त्यामुळे स्त्रीयाही सत्तेवर आल्या. रा. रं. बोराडेंच्या 'आमदार सौभाग्यवती' यां कादंबरीतील सुमित्रा ही चिमणरावांची धर्मपत्नी. तिला राजकारण म्हणजे काय? हे माहित नाही. महिला आरक्षणामुळे ती निवडुन येते आणि तिच्यामध्ये संपूर्णत: बदल होतो. नवऱ्याच्या समोर देखील पदर घेऊन वावरणारी सुमित्रा आमदार झाल्यानंतर प्रचार सभेत जाऊन कसलेल्या वक्त्याप्रमाणे भाषण देते. तिच्या या वाढत्या प्रभावामुळे चिमणराव तिला जेंव्हा आमदारकिचा राजीनामा देण्यासाठी सांगतो. तेंव्हा ती अगदी बेडरपणे म्हणते "मी कोणत्याही परिस्थितीत राजीनामा देणार नाही. मंत्रिमंडळाच्या सेकंड लिस्टमध्ये माझं नाव आहे. मी मंत्री होणार."[1]

तिच्या या बोलण्यातून तिच्यातील निर्भिड प्रवृत्तीचा प्रत्यय येतो. स्त्री ही अबला नसून सबला आहे. पुरूषांच्या समान आहे हेच यातून सुचित होते. 'तहान' कादंबरीतील बबन शेवाळे हा आपला पारंपरिक शेती व्यवसाय सोडून अगदी कमी कष्टात आणि जास्त पैसे मिळविण्यासाठी दुष्काळामध्ये गावाला पाणीपुरवठा करतो. पारंपरिक बैलगाडीला वाहणांची चाके लावुन बैलगाडी हे ग्रामीणतेचे सारंगरूप बदलुन घेतो. खुळखुळता पैका हातात आल्यामुळे घरातील आधुनिक उपकरणे तो खरेदी करतो. खाण–पान व राहणीमानात बदल करतो. त्याचा हा बदल म्हणजे ग्रामीण समाजातील बदल आहे. त्याची आई रामकोर त्याला जेवणासाठी विचारते "आता जेवायले काय करू तुले ? खिचडी अन् भजे करू, का आंडे आणतू गुजरीतून?"[2]

खेडयातील मजुरीचे स्वरूप बदललेले आहे. पारंपरिक शेती व्यवसायात शेतकऱ्याला शेतकामामध्ये मदत करणारा मजुर देखील शेतीतील कष्टाचे कामे करण्यापेक्षा कारखान्यातुन नगदी दामासाठी काम करतो आहे. मजुरांच्या उपलब्धतेसाठी शहरातील कारखाने देखील खेडयाकडे आकर्षित होताना दिसत आहेत. याचे

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh College, Chakur.

खेड्यापाड्यांपर्यंत पानटपऱ्या वाढल्यामुळे खेड्यातील मुले वयात येण्यापूर्वीच व्यसनाधीन बनत आहेत. समाजातील लग्नविधी, बारसे या सारख्या कार्यक्रमातही ग्रामीण माणूस हा कमीच प्रमाणात एकत्र येताना दिसतो आहे. लोकसंख्या वाढीमुळे शंभर एक्करचाही शेतकरी पुढे त्याची मुले अल्पभुधारक बनत चाललेली आहेत. मान्सुनच्या लहरीपणामुळे शेतीमध्ये दर तीन वर्षांनी दुष्काळाचे सावट निर्माण होत आहे. म्हणून समाजाचाही शेतीवरील भरोसा उडालेला आहे. शेती व्यवसाय हा बिनभरोशाचा वाटत आहे. एकुणच ग्रामीण जीवन हे दिवसेंदिवस बदलत चाललेले आहे. खेड्यातील जातीनुसार वस्तींची पध्दतही संपलेली आहे. दलितांची घरे गावाच्याकडेला असावीत ही संकल्पना लोप पावलेली आहेत. विविधि जाती–धर्मातील व्यक्ती या सुशिक्षित झाल्यामुंळे जातीयताही खान–पानच्या स्तरावर तरी कमी झालेली आहे.

संदर्भग्रंथ सुची

१. रा. रं. बोराडे, आमदार सौभाग्यवती, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद आवृत्ती चवथी १९९९, पृष्ठ ८०.

२. सदानंद देशमुख, तहान, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पूणे आवृत्ती सातवी २०१६, पृष्ठ ३७.

३. महादेव मोरे, झोंबड, मेहता पब्लिकेशन, पूणे आवृत्ती तिसरी २०१६, पृष्ठ ६

४. नागनाथ पाटील, कोंडणातलं जिणं, लोकविद्या प्रकाशन, परभणी द्वितीयावृत्ती २००३, पृष्ठ २७

298

Impact Factor – 6.261 • Special Issue - 180 • April 2019 • ISSN – 2348-7143

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

UGC Approved Journal
Multidisciplinary International E-research Journal

SOCIAL AND SCIENCE INNOVATION

... Executive Editor of this Issue ...
Dinesh R. Jaronde

... Chief Editor ...
Dr. Dhanraj T. Dhangar

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Printed by: PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON

2-91

४२. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व बौद्धधर्म १२४
शिला विठ्ठलराव डोंगरे
४३. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि भारतीय संविधान १२६
प्रा. विलास महादेवराव वानखेडे
४४. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे मजुरांविषयीचे योगदान १२८
वसंत नथू हिस्सल
४५. ग्रामीण कादंबरीतील प्रादेशिकतेनुसार बोली भाषेचे चित्रण १३१
डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी
४६. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : एक बहुआयामी व्यक्तीमत्व १३४
शिवाजी रामराव कराळे
४७. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा धर्म व जातीविषयक दृष्टीकोन १३७
डॉ. मनोहर तोटरे
४८. पुर्व विदर्भातील धान शेती १३९
प्रा. घनश्याम राऊत, डॉ. प्रदीप घोरपडे
४९. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर व धर्मांतर १४१
लता मोतीराम वाघमारे
५०. अमरावती विभागातील संत्रा कलम उत्पादनाचे मुल्यांकन १४३
कु. प्रज्ञा रामभाऊ निंभोरकर
५१. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार १४६
रेणुका शिवाजी ईश्वरे
५२. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार १४९
प्रा. सोनाली खांडेकर
५३. हिंदू कोडबिल व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर १५२
राजनंदिनी कैलास भालेराव
५४. मादक पदार्थाचे कुटुंब, समाज व व्यक्तीवर होणारे परिणाम : एक समाजशास्त्रीय अभ्यास (संदर्भ: मुदखेड तालुका) १५४
प्रा. प्रकाश कोथळे
५५. ताडोबा अंधारी व्याघ्र प्रकल्पातील पुनर्वसीतांच्या पुनर्वसन धोरणाचे अध्ययन १५७
अमोल जगन्नाथ शेन्डे, डॉ. एस.एच. इंदूरवाडे
५६. डॉ. बाबासाहेब आणि धर्मांतर १५९
वर्षा विठ्ठलराव तुरूकमाने
५७. ग्रामीण पर्यटन आणि ग्रामिण विकास १६१
प्रा. निहार बोदेले
५८. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा वैचारिक संदर्भ आणि दलित आत्मकथने १६४
प्रा. डॉ. पद्माकर आ. पिटले
५९. महिलांचे घटनात्मक व कायदेशीर अधिकार आणि महिला सक्षमीकरण १६८
प्रा. जगदिश रामदास चिमुरकर
६०. महाराष्ट्रातील आदिवासी महिलांची सद्यस्थिती आणि समोरील आव्हाने १७०
ज्योती रामराव रामोड
६१. महिला व राजकारण १७४
डॉ. राजेश्री एन. कट्टू
६२. महिला व राष्ट्रीय पातळीवरील राजकारण १७७
प्रा. डॉ. आर. जी. बांबोळे
६३. मानवी अधिकार व महिला १८०
प्रा. डॉ. रणधीर साटे
६४. ग्रामिण महिला व सक्षमिकरण १८२
प्रा. मिलिंद हरीभाऊ ढाले
६५. डॉ.आंबेडकराचा शैक्षणिक दृष्टीकोन १८४
प्रा. डॉ. अवथरे जयेश मो.

RESEARCH JOURNEY Internationl Multidisciplinary E-Research Journal
Impact Factor (SJIF) - 6.261 | *Special Issue 180 :* Social and Science Innovation
ISSN : 2348-7143
April 2019

ग्रामीण कादंबरीतील प्रादेशिकतेनुसार बोली भाषेचे चित्रण

डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी
सहयोगी प्राध्यापक
मराठी विभाग, भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय, चाकूर, ता. चाकूर, जि. लातूर (महाराष्ट्र)

'भाषा' ही मानवाला मिळालेली एक नैसर्गिक देणगी आहे. भाषेमुळेच मानव हा इतर प्राण्यांपेक्षा वेगळा ठरलेला आहे. आपल्या मनातील भाव-भावना दुसऱ्या व्यक्तीला सांगण्यासाठी भाषेचाच उपयोग मानवाने केलेला आहे. म्हणून 'भाषा' हे मानवाच्या विचारांच्या आदान-प्रदानांचे माध्यमही आहे. मानव आणि भाषा यांचा अतुट संबंध आहे. हे एकमेकांवर अवलंबून आहेत. कारण भाषेशिवाय मानवी व्यवहार शक्य नाही आणि मानवाशिवाय भाषाही निर्माण होणे शक्य नाही. आदिमानव जेंव्हा जंगलामध्ये फळे-कंदमुळे खाऊन जीवन जगू लागला. लज्जा संरक्षणासाठी व शरीर संरक्षणासाठी तो मोठमोठया वृक्षांच्या पानांचा आधार आणि निवाऱ्यासाठी जंगलातील गुहेचा आधार घेऊ लागला. त्याला अन्न, वस्त्र आणि निवाऱ्यानंतर भाषेची गरज भासू लागली. सुरूवातीला मानव आपले विचार दुसऱ्यापर्यंत पोहचविण्यासाठी ध्वनींची भाषा वापरू लागला आणि कालांतराने मानवाची परीपूर्ण भाषा ही विकसित होत जाऊन आज भाषेचे पूर्ण रूप तयार झाले. आज विविध प्रकारच्या भाषा समाजात बोलल्या जात आहेतय त्यातही प्रदेशानुसार भाषेचे स्वरूप बदलत गेले म्हणजेच मराठीच भाषा असली तरी त्यांतही कोकणी, खानदेशी, वैदर्भी, मराठवाडी आणि पूर्ण मुंबईच्या परिसरातील प्रमाण भाषा यात तफावत आहे. '' 'दर बारा कोसांनी भाषा बदलते' हे तितके तंतोतंत खरे नसले तरी प्रदेशानुसार, हवामानानुसार, जात, धर्म, लिंगानुसार बोली भाषेतील हा बदल दिसून येतो. ही बोली भाषा ग्रामीण कादंबरीचे एक सामर्थ्य ठरते.''[१] आणि सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे भाषा ही एक सामाजिक संस्था आहे. समाजातील सर्व व्यवहार हे भाषेच्या माध्यमातून होतात. स्वत:च्या मनात विचार करण्यासाठी देखील मानव भाषेचाच आधार घेतो. भाषेचे स्वरूप हे टप्याटप्याने आणि अंतराअंतराच्या फरकाने बदलत जाते. त्यामुळे भाषेला एक भौगोलिक स्वरूप ही प्राप्त झालेले आहे. विशिष्ट प्रदेशातील एक भाषिक समाजाने बोलली गेलेली भाषा भौगोलिक बोली म्हणून ओळखली जाते. यातूनच बोली भाषा व प्रमाण भाषा असे दोन वेगळे प्रकार भाषेच्या अनुषंगाने निर्माण झाले.

मराठीतील विविध साहित्यिकांनी आपापल्या प्रदेशातील भाषेच्या प्रेमापोटी त्यांच्या स्वत:च्या भाषेतूनच कथा, कादंबरी आणि कवितांचे लेखन केलेल आहे. त्यामुळे विविध प्रदेशातील भाषेचव स्वरूप लक्षात येते. तेथील लोकांच्या भाषेवरून तेथील लोकजीवनांचे सामाजिक, सांस्कृतिक दर्शनही या साहित्याच्या माध्यमातून होत आहे. भाषा हे संस्कृती रक्षणाचे माध्यम आहे. ''ग्रामीण कादंबरीत म्हणूनच स्थानिक भाषेतून संस्कृतीदर्शन घडते. ग्रामसंस्कृतीचे यथायोग्य चित्रण ग्रामीण कादंबरीत केलेले असते. त्याच्या यशस्वीतेसाठी स्थानिक बोलींचे योगदान महत्त्वाचे असते.''[२] ग्रामीण कादंबरीमधून घडणारे सामाजिक, धार्मिक दर्शन आणि व्यक्तिचित्रण प्रसंग वर्णनातून ग्रामीण बोलींचे स्वरूप लक्षात येते. भाषा हे जसे विचार करण्याचे माध्यम आहे. तसेच भावनाभिव्यक्तीचेही माध्यम आहे. समाजातुन घडणारे लेखक, साहित्यीक हा समाजातील सर्व घटनांचे बारकाईने निरिक्षण करून, विचार करून आपल्या मनातून निर्माण होणाऱ्या भावना या साहित्याच्या माध्यमातून अविष्कृत करतो आणि या साहित्यातूनच समाजातील मानवी जीवनाचे प्रतिबिंब उमटत असते. या संदर्भात बोली भाषेची महती सांगताना ना.गो. कालेलकर म्हणतात, ''बोली हे दैनंदिन व्यवहाराचे स्वाभाविक साधन आहे. मुखपरंपरेने आल्यामुळे तिच्या अंगी एक प्रकारचा जिवंतपणा असतो. ती साधी पण परिणामकारक असते. आपले रूप प्रतिष्ठेच्या आरशात पाहून इतरांना ते आकर्षित वाटते, असे करायचा प्रयत्न करण्यात तिला वेळ नसतो. तिची स्वाभाविकता हेच तिचे वैशिष्ट्य.''[३] कोणताही लेखक हा जीवनाचे चित्रण केवळ सरळपणेच न करता ते वक्रपणे अर्थात साहित्यिक शैलीतून करतो. त्याच्या मनातील उचंबळुन आलेल्या भावनेला तो साहित्याच्या माध्यमातून वाट करून देतो. त्यातुनच तो समाजातील विविध सामाजिक, सांस्कृतिक पदर उघडत जातो. आणि ही साहित्य कृतीच जगासमोर एक वेगळा आदर्श निर्माण करते. महाराष्ट्रातील विविध प्रदेशातील जातींनुसार बोलींचे स्वरूप विविध कादंबरीच्या सहाय्याने स्पष्ट होते.

मराठवाड्यातील बोली :

'शापित' या कादंबरीतील भाषा ही बीड जिल्हयातील आहे. दुष्काळामुळे रोजच्या जेवणाची चिंता असणाऱ्या कुटूंबातील तुका जेंव्हा ज्ञानुच्या घरी येऊन जेवण मागतो तेंव्हा भाकरीची आधीच वानवा असल्यामुळे नानी तुकाला शिव्या देताना म्हणते, ''भाकरटुकडा पायजे ना तुस ? खा मंग माहं मढं! मोठा आला हाय पैलवान. घरात पोट जाळायले पीठ न्हाई. आन तू लागला डाफरायला.''[४]

नांदेड जिल्ह्यातील देगलूर परिसरातील भाषा 'कावड' मधून दिसून येते. कमळीच्या नादात गोरख मास्तर मृदंग चुकतो तेंव्हा या दोघांतील संवाद पाहण्यासारखा आहे.

'' 'का.....? रागावलात.....?'
'तु ऽ म्हा ऽ व ऽ र?'
'त्या दिवशी... मृदंग चुकलात... माझाच ना अपराध...?'
'तुमचा नाही ?'
'या रूपाचा.....!' ''[५]

'असं जगणं तोलाचं' या शेषेराव मोहितेंच्या कादंबरीतील भाषाही एका शेतकरी कुटूंबातील आहे. उस्मानाबाद जिल्हयातील व्हंताळ, बलसूर, तलमोड, कंटेकूर, नारंगवाडी, कदेर या परिसरातील बोली भाषा या कादंबरीतून दिसते. व्हंताळ या खेडेगावातील हरीबा

293

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

ISSN : 2348-7143
April 2019

भौगोलिकतेचा, सामाजिक व सांस्कृतिक परिस्थितीचे चित्रण होते. तसेच प्रादेशिक समाजजीवनांचा वेगळा सामाजिक व सांस्कृतिक जीवनाचा पट आविष्कृत होतो. प्रादेशिक बोली ही आपली वेगळी ओळख निर्माण करते. त्यांतून ती तेथील समाजाच्या जाणीवा व्यक्त करते. त्यामुळेच प्रादेशिक कादंबरीला वेगळा आयाम प्राप्त झालेला आहे.

संदर्भ ग्रंथसुची :

१) डॉ. रामचंद्र काळुंखे, ग्रामीण कादंबरी : आकलन आणि विश्लेषण, कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद. प्रथमावृत्ती २०१३, पृष्ठ १९०

२) डॉ. मोहन पाटील, ग्रामीण कादंबरीतील स्त्री, स्वरूप प्रकाशन, औरंगाबाद. प्रथमावृत्ती २०१०, पृष्ठ १८८

३) ना. गो. कालेलकर, भाषा इतिहास आणि भूगोल, मौज प्रकाशन, मुंबई-४. आवृत्ती दुसरी १९८५, पृष्ठ ९६

४) अरूण साधु, शापित, मॅजेस्टिक बुक स्टॉल, मुंबई, प्रथमावृत्ती जुन १९८०, पृष्ठ ७

५) बाबु बिरादार, कावड , श्रीविद्या प्रकाशन, पूणे, ४ ऑगष्ट १९८२, पृष्ठ २०

६) शेषेराव मोहिते, असं जगणं तोलाचं, देशमुख आणि कंपनी पब्लिशर्स प्रायव्हेट लिमिटेड, प्रथमावृत्ती १९९४, पृष्ठ ११५

७) व्यंकटेश माडगूळकर, करूणाष्टक, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पूणे. आठवी आवृत्ती मार्च २०१३, पृष्ठ ६९

८) व. बा. बोधे, बिंजली, गूलमोहर पब्लिकेशन सातारा, प्रथमावृत्ती १९८३, पृष्ठ १९,२०

९) रंगनाथ पठारे, रथ, शब्दालय प्रकाशन, श्रीरामपूर, प्रथमावृत्ती जानेवारी १९८४, पृष्ठ, ७८, ७९

१०) आनंद यादव, झोंबी, मेहता पब्लिशिंग हाऊस पूणे, आवृत्ती पाचवी १९९४, पृष्ठ १२४

११) बाबाराव मुसळे, हाल्या हाल्या दुधू दे, मेहता पब्लिशिंग हाऊस पूणे, प्रथमावृत्ती १९८५, पृष्ठ ५७

१२) देवदत्त पाटील, व्याध, मधुराज पब्लिकेशन, प्रायव्हेट लिमिटेड पूणे, २५ फेब्रुवारी १९९२, पृष्ठ १४८

294

(8) २१२वी इंग्रजी

2019

IMPACT FACTOR 4.95

ISSN 2231- 6671

International Registered & Recognized

Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

Hi-Tech Research Analysis

Hi-TECH
RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XVI, Vol. - III

Year - VIII, (Half Yearly)

Aug. 2018 To Jan. 2019

Editorial Office :

'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913
09423346913/09503814000
07276305000/09637935252

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published by :
JYOTICHANDRA PUBLICATION
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)India

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Latur, Dist. Latur.(M.S.) (Mob. 09423346913)

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Sunanda Rodge
Principal
Govt. B.Ed. College,
Nanded, Dist. Nanded (M.S)

Scott. A. Venezia
Director, School of Business,
Ensenada Campus,
California, (U.S.A.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

Bhujang R. Bobade
Director Manuscript Dept.,
D. A. & C. Research Insititute,

Dr. Dileep S. Arjune
Professor & Head, Dept. of Economics
J. E. S. College,
Jalna, Dist. Jalna(M.S.)

Dr. U. Takataka Mine
Tokiyo (Japan)

Dr. Babasaheb M. Gore
Dean- Faculty of Education & M.C.
Member,S.R.T.M.U, Nanded.(M.S.)

Dr. Nilam Chhanghani
Dept. of Economics,
KNG Mahavidyalaya
Karanja Lad, Dist. Washim (M.S.)

DEPUTY-EDITOR

Dr. G. V. Menkudale
Dept. of Dairy Science,
Mahatma Basweshwar College,
Latur, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. C.J. Kadam
Head, Dept. of Physics,
Maharashtra Mahavidyalaya,
Nilanga, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure
Dept. of Hindi,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Bharat S. Handibag
Dean, Faculty of Arts,
Dr. B.A.M.U. Aurangabad(M.S).

Dr. S.B. Wadekar
Dept. of Dairy Science,
Adarsh College,
Hingoli, Dist. Hingoli.(M.S.)

Dr. Shivaji Vaidya
Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani , Dist. Parbhani.(M.S.)

CO-EDITORS

Dr. R.N. Salve
Head, Dept. of Sociology,
Shivaji University,
Kolhapur, Dist. Kolhapur.(M.S.)

Ghansham S. Baviskar
Dept. of English,
RNC & NSC College,
Nasik, Dist. Nasik.(M.S.)

Dr. Kailash Tombare
Head, Dept. of Economics,
Devgiri Mahavidyalaya,
Aurangabad.(M.S.)

Dr. Kailash R. Nagulkar
Head, Dept. of History,
Gulab Nabi Azad College,
Barshi Takli, Dist. Akola.(M.S.)

287

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College, Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Issue : XVI, Vol. III
Hi-TECH RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 4.95
ISSN 2231- 6671
Aug. 2018 To Jan. 2019

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	How Credit Rating Affects the Yield of Securities **Dr. A. J. Raju**	1
2	Role of Small Scale Industries in Economic Development with Special Rerefence to Latur District **Dr. Balaji G. Kamble**	6
3	John Masters – to the Coral Strand **Basavaraj S. Mailare**	14
4	Stress – A fact of life **Dr. Manoj Reddy**	30
5	Human Rights and Women **Rakhi Ingole (Dhote)**	34
6	हिंदी कथा साहित्य में नारी **डॉ. व्यंकट पाटील**	39
7	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राष्ट्रासाठी आर्थिक कार्य **डॉ. टी. अे. मोरे**	45
8	उद्योजक आणि आर्थिक विकास **डॉ. अजय दुबे**	51
9	बी. पी. एल. आणि शासकीय योजना **डी. पी. बिराजदार**	57
10	ग्रामीण कादंबरीतील बदलत्या व्यवसायाचे चित्रण **डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी**	62
11	समकालीन भारतीय महिलांवरील अत्याचार **डॉ. अशोक अर्जुनराव मोटे**	65

Issue - XVI, Vol. III
HI-TECH RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 4.95
ISSN 2231-6671
Aug. 2018 To Jan. 2019

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513 * 62

10

ग्रामीण कादंबरीतील बदलत्या व्यवसायाचे चित्रण

डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी
मराठी विभाग,
भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय,
चाकूर, जि.लातूर

Research Paper - Marathi

'शेती ' हा भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे शेती हा ग्रामीण भागातील मुख्य व्यवसाय असल्यामुळे संपूर्ण खेडे हे शेतीवर अवलंबून आहे. निसर्गाच्या लहरी मान्सूनवर हा व्यवसाय अवलंबून असल्यामुळे सतत पाऊस कमी होत आहे. आणि दर तीन वर्षानी शेतकऱ्याला दुष्काळाचा सामाना हा करावाच लागतो आहे. गावागाड्यातील शेतकरी, बलुतेदार, आलुतेदार ही सर्वच मंडळी शेतीशी निगडीत आहेत. दुष्काळी परिस्थितीमुळे खेड्यातील शेतकरी, शेतमजूर रोजगारासाठी शहराकडे धाव घेत आहेत तर कांही वेळा शहरातीलच वेगवेगळ्या कंपन्या खेड्याकडे धाव घेत आहेत. कारण येथे मजूरांची उपलब्धता आहे, शेतीतील कच्चा मालही मिळतो अर्थात अशा कांही कारणांमुळे खेड्यातही कंपन्या आल्यामुळे पारंपारिक शेती व्यवसाय करणारा शेतकरी आणि शेतमजूराचेही शेतीकडे दुर्लक्ष झालेले आहे. हाथ पाय न मळविता ताजा पैसा कमावण्याकडे ग्रामीण माणूस वळतो आहे म्हणून ग्रामीण भागातील व्यवसाय बदलेले आहेत.

शेतीमध्ये दुष्काळ पडल्यामुळे पारंपारिक शेती व्यवसायासाठी लागणारे बैल आणि बैलगाडी बबन शेवाळे पाणी विकण्याच्या कामासाठी वापरतो याचे चित्रण सदानंद देशमुख यांच्या तहानमधून आलेले आहे. पाणी विकून ताजा पैसा कमावण्यात बबनला खूप आर्थिक फायदा आणि समाधान वाटते. कमी वेळात आणि कमी श्रमामध्ये मिळणारा पैसा त्याला महत्वाचा वाटत असल्यामुळे तो आपल्या बैलाचाही विचार करीत नाही. गावातील नौकर चाकर, हॉटेलवाले, ढाबेवाले यांना बबन शेवाळे पैसा घेवून पाणी पुरवठा करतो. ताज्या पैशामुळे घरातील चैनिच्या आणि शोभेच्या वस्तूही

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

ग्रामीण भागात सामाजिक, शैक्षणिक व राजकीय बदल झालेला आहे सत्तेसाठी हापापलेली माणसे कोणत्याही थराला पोहंचत आहेत. राजकारण हा देखील ग्रामीण पुढाऱ्यांचा एक आधुनिक व्यवसायच बनलेला आहे. याचेही वर्णन आप्पासाहेब खोतांच्या गांवपांढर व.बा. बोधेंच्या बिजली व रंगनाथ पठारेंच्या रथ कादंबरीतून आलेले आहे. रा.रं. बोराडेंच्या ' आमदार सौभाग्यवती ' मधील चिमणराव तर आपल्या बायकोचा वापर हा राजकारणासाठी करतो.

निष्कर्ष :

ग्रामीण भागातील एकंदरीतच व्यवसायाचे स्वरूप हे बदलत गेल्यामुळे येथील समाजातील नैतिकतेला धक्का बसतो आहे. कोणाचीही शेतीत कष्ट करण्याची प्रवृत्ती नाही. ऐतखाऊपणा दिवसेंदिवस वाढत चाललेला आहे शेतकऱ्याला देखील शेतीपेक्षा ताजा पैसा मिळवण्याची ओढ लागलेली आहे. बारा बलुतेदारी व आठरा आलुतेदारीही संपण्याच्या मार्गावर आहे व्यक्ती हा वस्तूनिष्ठ बनत चाललेला आहे. एकमेंकांतील प्रेमभाव, सहानुभूतीची भावना नष्ट होत चाललेली आहे. सामूहिक शेती कसण्याची पध्दत मोडकळीस येवून यांत्रिक पध्दतीने शेती केली जात आहे. एकंदरीतच ग्रामीण भागातील व्यवसायाचे स्वरूप हे दिवसेंदिवस बदलत चाललेले आहे.

संदर्भ सूची :-

१. महादेव मोरें, झोंबड, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे, तृतीयावृत्ती २०१६ पृष्ठ १५
२. वासूदेव मुलाटे, विषवृक्षाचा मुळ्या मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे प्रथमावृत्ती १ सप्टेंबर १९८९ पृष्ठ ०१

9
2019

Impact Factor 6.261 **ISSN- 2348-7143**

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOW ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

UGC Approved Multidiciplinary international E-research journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

Chief Editor
Dr. Dhanraj T. Dhangar
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce college,
Yeola, Dist. Nashik (M.s.) India

Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mr. Bharati Sonawane - Nile, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)
Dr. Munaf Shaikh, Jalgaon (Urdu)

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Visit to - www.researchjourney.net SWATIDHAN PUBLICATION

21. व्यवसायाचे समाजिक उत्तरदायित्व — 56
प्रा.डॉ.बाजीराव माणिकराव पाटील

22. "साहित्य में वैश्वीकरण की प्रासंगिकता" (विशेष संदर्भ - ममता कालीयाका दौड उपन्यास) — 58
प्रा.डॉ.जाधव के.के.

23. सेंद्रिय शेतीची अपरिहार्यता — 60
प्रा. बी. एस. जोगदंड

24. धारकर पवार घराण्यातील उदाजीराव पवारांचे कार्य — 63
प्रा.डॉ.सुनिल रजपूत

25. पंडित जवाहरलाल नेहरू यांचे आलिप्ततावादी धोरण आणि पंचशील तत्वे — 65
डॉ. संतोष बाबुराव कु–हे

26. वीरशैव (लिंगायत) मराठी वाङ्मयाच्या प्रेरणा — 67
डॉ. रत्नाकर चंद्रकांत बेडगे

27. सामाजिक संशोधन आणि अर्थशास्त्रीय संशोधन पध्दती एक अभ्यास — 70
डॉ. सुरेश भा. ढाके

28. 'दशावतारचरितम्' के महाकाव्यत्व में आचार्य क्षेमेन्द्र का पाण्डित्य' — 73
महेश दत्त शर्मा

29. महाराष्ट्रातील आघाड्यांचे राजकारण : एक चिंतन — 76
प्रा. वाघुले डी. एम.

30. निराला और मुक्तिबोध का हिन्दी काव्य पर प्रभाव — 80
डॉ. ढाणकीकर शोभा नारायणराव

31. राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग व महिला हक्क — 83
अभिजीत बाबासाहेब गोपाळघरे

RESEARCH JOURNEY International Multidisciplinary E-Research Journal | ISSN- 2348-7143
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452, (GIF) –0.676 Special Issue – 130 (B) | April 2019 | UGC Approved No. 40705

महाराष्ट्रातील आघाड्यांचे राजकारण : एक चिंतन

प्रा. वाघुले डी. एम.
राज्यशास्त्र विभागप्रमुख,
भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय, चाकूर, ता. चाकूर, जि. लातूर

प्रस्तावना :

लोकशाहीच्या अस्तित्वासाठी राजकीय पक्ष असणे अत्यंत अनिवार्य आहे. या संबंधी गेटेल या विचारवंतानी म्हटले की, "राजकीय पक्ष लोकशाहीचा प्राणवायू आहे, ज्याप्रमाणे मासा पाण्याशिवाय जिवंत राहू शकत नाही, त्याला पाण्याच्या बाहेर काढल्यास तडफडून मरू शकतो, तशीच अवस्था राजकीय पक्षाशिवाय लोकशाहीची आहे." राजकीय पक्ष म्हणजे राजकीय घटक ह्या दृष्टिने काम करणारा, सत्ता काबीज करणारा, अधिक प्रमाणात संघटीत असलेल्या नागरिकांचा समुह होय. भारतात १९७० च्या दशकात प्रादेशिक पक्षाची निर्मिती व्हायला सुरूवात झाली. काँग्रेस पक्षाच्या अंतर्गत निर्माण झालेला संघर्ष व त्यातून निर्माण होणारे, नविन राजकीय पक्ष यातूनच भारतात आघाड्यांच्या राजकारणाचा प्रारंभ सुरू झाला. विशेषतः केंद्रात १९७७ ला प्रथमच काँग्रेस पक्षाचा पराभव झाला आणि मोरारजी देसाई यांच्या नेतृत्त्वात आघाडीचे जनता सरकार अस्तित्वात आले आणि देशात प्रथमच आघाडीचे सरकार स्थापन झाले आणि येथूनच भारतात आघाड्यांच्या राजकारणाचा प्रवास सुरू झाला.

महाराष्ट्राच्या राजकारणाचा इतिहास इतर घटकराज्यापेक्षा वेगळा असल्याचे स्पष्ट होते. कारण महाराष्ट्रात १९७८ चा 'पुलोद' या आघाडी सरकारचा अल्पसा अनुभव वगळता १९९५ पर्यंत महाराष्ट्रात आघाडीचे राजकारण स्पष्टपणे दिसून आले नाही. महाराष्ट्रात काँग्रेस पक्ष दिर्घकाळापर्यंत अत्यंत मजबूत राहिला. म्हणूनच महाराष्ट्र हा काँग्रेस पक्षाचा बालेकिल्ला मानला जात असे. साधारणपणे १७६० ते १९९५ पर्यंत काँग्रेस पक्षाचीच सत्ता राहिली आणि १९९५ ला मात्र काँग्रेसचा पराभव करून 'युतीचे' अर्थातच आघाडीचे सरकार अस्तित्वात आले. या पाच वर्षाचा अहवाल वगळला तर परत १९९९ ते २०१४ पर्यंत काँग्रेसचीच सत्ता राहीली. मात्र यावेळी राष्ट्रवादी व काँग्रेस यांची आघाडी झाली व महाराष्ट्रात १५ वर्षे आघाडी सरकार स्थिर राहिले. याचा अर्थ महाराष्ट्रात कोणत्याही एका पक्षाला स्पष्ट बहुमत मिळत नसल्याने आघाडीशिवाय पर्याय नाही. त्यामुळे आता महाराष्ट्राच्या राजकारणात आघाडी सरकारची संस्कृती रूढ झाल्याचे चित्र निर्माण झाले आहे.

महाराष्ट्रातील आघाड्यांचे राजकारण व त्याची पार्श्वभूमी आणि त्या संबंधीत अनेक राजकीय घटनांचा शोध किंवा त्यांचे चिंतन करण्याचा प्रयत्न या शोधनिबंधात करण्यात आला आहे.

शोधनिबंधाची उद्दिष्टे :

१) आघाड्यांच्या राजकारणाची संकल्पना अभ्यासणे.

२) महाराष्ट्रातील आघाड्यांचा राजकारणाच्या इतिहासावर प्रकाश टाकणे.

३) महाराष्ट्रातील आघाड्यांच्या राजकारणाचे स्वरूपावर चिंतन करणे.

शोधनिबंधाची गृहितके :

१) आघाडीच्या राजकारणाला वैश्विक स्वरूप प्राप्त झाले आहे.

२) भारताच्या राजकारणात वर्तमानस्थित आघाडी सरकार स्थिर होत आहेत.

३) महाराष्ट्राच्या राजकारणात आघाडी राजकारण आवश्यक घटक बनला आहे.

४) आघाडीच्या राजकारणाने महाराष्ट्राच्या राजकारणाची दिशा बदललेली आहे.

संशोधन पद्धती :

या शोधनिबंधासाठी संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. संशोधनासाठी दुय्यम साधनांचा वापर करण्यात आला आहे. या दुय्यम साधनांतर्गत संदर्भग्रंथ, संशोधन पत्रिका, मासिक, साप्ताहिक, वर्तमानपत्रे आदिंचा आधार घेण्यात आला आहे.

आघाडीची संकल्पना:

आघाडी शब्दाला इंग्रजीत Coalition असे म्हटले जाते. Coalition हा शब्द लॅटिन भाषेतील Coalitio या शब्दापासून निर्माण झाला आहे. याचा अर्थ एकत्र, संमिश्र आणि संयुक्त असा होतो. म्हणजेच सत्ता स्थापन करण्यासाठी अनेक पक्ष एकत्र येवून बनवलेले सरकार होय.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh College, Chakur.

RESEARCH JOURNEY International Multidisciplinary E-Research Journal | ISSN- 2348-7143
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452, (GIF) –0.676 Special Issue – 130 (B) | April 2019 | UGC Approved No. 40705

आघाडी शासनाचा अर्थ स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न राज्यशास्त्रात विविध विचारवंताने केला आहे. आघाडी या शब्दाचा अर्थ एकत्रित असा सांगणे कठीण आहे. तरिपण कांही विचारवंतांनी केलेल्या अर्थावरून आघाडी सरकार या संकल्पनेचे स्वरूप दिसून येते.

ऑग या विचारवंताच्या मते, "आघाडीचे सरकार असे सहयोगी संघटन असते ज्यात विभिन्न राजकीय पक्षाचे सदस्य एकत्र येऊन शासनाची निर्मिती करतात." यास आघाडीचे सरकार असे म्हणतात.

सच्चिदानंद सिन्हा यांच्या मतानुसार "आघाडी शासन बहुपक्षीय व्यवस्थेमध्ये राष्ट्रीय संकटकाळात निर्माण होणारे स्वरूप आहे. ज्यात पक्षाच्या आकांक्षाचा त्याग आणि राष्ट्रीय सुरक्षा व राष्ट्रीय हित साध्य करण्यासाठी एकापेक्षा जास्त पक्ष एकत्र आलेले असतात त्यास आघाडीचे सरकार म्हणतात."

इन्सायक्लोपेडिया अमेरिका, "दोन किंवा दोनपेक्षा अधिक राजकीय पक्षाकडून एकत्र येऊन कांही उद्देशांच्या प्राप्तीसाठी साधनाचा एकत्रित वापर करणा-या सरकारला आघाडी शासन म्हणतात."

वरील विचारवंताच्या व्याख्या अभ्यासल्यानंतर हे स्पष्ट होते की, सत्तेच्या अनेक राजकीय पक्षाकडून वापर केल्या जाणा-या शासनाला आघाडी सरकार म्हणतात. हे सरकार बहुपक्ष पद्धतीवर आधारित आहे, ज्यामध्ये सत्तेचा वापर सहभागी पक्षांकडून संयुक्तरुपाने केला जातो.

आघाडी संकल्पना सर्वप्रथम फ्रान्स, पश्चिम जर्मनी, कॅनडा, जपान, इत्यादी देशात अस्तित्वात आली. उदा. फ्रान्समध्ये १९४६ ते १९५३ आघाडीचे सरकार बनले. इटालीतही वारंवार आघाडीचेच सरकार आजपर्यंत अस्तित्वात आहे आणि अशाच स्वरुपाची राजकीय स्थिती भारतात निर्माण झालेली आहे. १९९५ पासून ते आजपर्यंत केंद्रात आघाडीचेच सरकार आहेत. यामुळे भारतीय लोकशाहीचा प्रवास आघाडीच्या राजकारणाच्या दिशेने होत आहे.

भारतातील आघाडी सरकारचा इतिहासः

भारतात पक्षांतराचा मोठा इतिहास दिसून येतो. परंतु या पक्षांतराचा परिणाम सरकारवर झाला नाही. परंतु १९५२ साली पेप्सू येथील काँग्रेसचे सरकार पक्षांतरामुळेच पडले आणि त्या ठिकाणी पहिले आघाडी सरकार ग्यानसिंग रारेवाला यांच्या अस्तित्वात आले, तर दुसरे आघाडी सरकार १९५७ मध्ये ओरिसात अस्तित्वात आले तर केरळमध्ये १९६० पट्टनधानू पिल्लई यांचे आघाडीचे सरकार आले. अशा रुपाने भारतात १९६७ पासून ख-या अर्थाने आघाडी सरकारची सुरुवात झाली. याच दरम्यानच्या कालखंडात अनेक घटकराज्यातून काँग्रेसचा पराभव होवून आघाडीचे सरकार अस्तित्वात आले. साधारणतः १६ घटकराज्यापैकी ९ घटकराज्यात आघाडीचे सरकारे सत्तेत आली.

आघाडी सरकारची निर्मितीः

आघाडी सरकार दोन प्रकारच्या युतीतून निर्माण होते. १) निवडणुकीपूर्वी आघाडी २) निवडणुकीनंतर आघाडी. या दोन घटकांतून आघाडी सरकारे अस्तित्वात येतात. एकापेक्षा अनेक पक्ष निवडणुकीअगोदर आघाडी करून एकत्रीतपणे निवडणुक लढवतात. त्यास निवडणुकपूर्वीची आघाडी म्हणतात. उदा. १७५२, १९५७, १९६२, १९७७, १९९५ ते २०१९ केंद्रात आघाडीचेच सरकार आहे.

आघाडी सरकारची वैशिष्ट्ये :

आघाडी सरकारच्या वैशिष्ट्यावरून आघाडीची संकल्पना स्पष्टपणे लक्षात येते-

१) आघाडी सरकारात कमीत कमी दोन राजकीय पक्षाचा समावेश.

२) सहभागी राजकीय पक्ष आघाडी सरकारची निर्मिती करताना विशिष्ट हेतू प्राप्त करण्यासाठी ते एकत्र येतात.

३) आघाडी सरकार अस्थाई स्वरूपाचे असते.

४) आघाडी सरकारची निर्मिती वाटाघाटीच्या आधारावर होते.

म्हणजेच आघाडी सरकारात कोणी कोणाचा कायम शत्रू नसतो अथवा मित्र नसतो. तर फक्त सत्तेची प्राप्ती करून सत्तेचा वापर करणे हाच प्रमुख उद्देश असतो.

महाराष्ट्रातील आघाडी सरकारचा संक्षिप्त इतिहासः

महाराष्ट्र हे भारतातील एक प्रगत व पुरोगामी प्रदेश आहे. स्वातंत्र्यपूर्वकाळात मुंबई प्रांतात राष्ट्रीय काँग्रेस पक्षाच्या नेतृत्वाखाली स्वातंत्र्य आंदोलन सुरू असताना अनेक राजकीय व सामाजिक चळवळी अग्रेसर होत्या.

संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ हा स्वातंत्र्यानंतरचा एक वेगळा अध्याय महाराष्ट्राच्या राजकीय इतिहासाला जोडला गेला. संयुक्त महाराष्ट्र या कल्पनेने भारावलेला परत एकदा संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीत उतरला. संयुक्त महाराष्ट्राचा लढा अपूर्ण असल्याची खंत आजही व्यक्त केली जाते. बेळगाव व कर्नाटकातील मराठी भाषिक व आजच्या गुजरातमध्ये समावेश केलेला डांग भाग महाराष्ट्रात समाविष्ट करण्याची मागणी अद्यापही पूर्ण झालेला नाही.

सर्वांचाच संयुक्त महाराष्ट्राला पाठिंबा असला तरी महाराष्ट्र काँग्रेस, गैर काँग्रेस या दोन विचार प्रवाहाची दखल घेणे गरजेचे आहे. काँग्रेस मात्र एकसंघ राहील. काँग्रेसला विरोध व संयुक्त महाराष्ट्राची निर्मिती यासाठी एकत्र आलेली संयुक्त महाराष्ट्र समिती हे दोन विचारप्रवाह कायम राहिले. संयुक्त महाराष्ट्र समिती ही काँग्रेसेत्तरांची संघटना बनली. पुढे काँग्रेस व काँग्रेसेत्तर अशी विभागणी होत राहिली. तरीपण दिर्घकाळ महाराष्ट्रात काँग्रेसचाच एकछत्री प्रभाव राहिला. यातून काँग्रेसमधून काही लोक बाहेर पडले. त्यांनी विरोध केला परंतु काँग्रेसला सक्षम असा पर्याय १९६० ते १९९० पर्यंत मिळू शकला नाही. म्हणूनच महाराष्ट्रात आघाडी राजकारणास सुरूवात झाली नव्हती.

महाराष्ट्रातील राजकीय पक्षीय काँग्रेस वर्चस्व ते शिवसेनेचा उदय, मराठे वर्चस्वाचे राजकारण, याचा अभ्यास मोठ्या प्रमाणात झालेला दिसून येतो. मात्र महाराष्ट्रातील आघाड्यांचे राजकारण याचे अध्ययन मर्यादित प्रमाणात झाले आहे.

१९७० च्या दशकांपासूनचे होत असलेले स्थित्यंतरे, १९९० च्या दशकात निर्माण झालेले राजकीय हिंदुत्व आणि १९९० च्या दरम्यान महाराष्ट्र काँग्रेस समोर निर्माण झालेले आव्हाने, याच पार्श्वभूमीवर महाराष्ट्राच्या राजकारणाचे आकलन नव्याने मांडण्याचा प्रयत्न, प्रा. व्होरा व पळशीकर यांनी केला आहे.

१९७७ च्या लोकसभा निवडणुकीत काँग्रेस पक्षाचा दारूण पराभव झाला. याच पार्श्वभूमीवर महाराष्ट्रात १९७८ मध्ये विधानसभेची निवडणुक झाली. या दरम्यानच्या कालखंडात महाराष्ट्रातील काँग्रेसमध्ये फुट पडून दोन गट निर्माण झाले होते. इंदिरा गांधी विरोधी गटाचे नेतृत्त्व शरद पवार करत होते. १९७८ च्या विधानसभेत महाराष्ट्रात कोणत्याही पक्षाला स्पष्ट बहुमत मिळाले नव्हते. यावेळी काँग्रेस (आय.) व इंदिरा गांधी विरोधी, काँग्रेस (एस.) हे दोन गट अर्थातच पक्ष एकत्र आले आणि महाराष्ट्रात प्रथमच आघाडी सरकार अस्तित्वात आले. जनता पक्ष या निवडणुकीत सर्वात मोठा पक्ष म्हणून निवडणुकीत समोर आला होता. मात्र दोन्ही काँग्रेस एकत्र येऊन जनता पक्षावर मात करून महाराष्ट्राच्या राजकारणावर आपली सत्ता प्रस्थापित केली. वसंतदादा पाटील यांच्या नेतृत्वात हे आघाडी सरकार स्थापन झाले. तर उपमुख्यमंत्री म्हणून नाशिकराव तिरपुढे यांना संधी दिली. मात्र वसंतदादाच्या नेतृत्त्वात आलेले सरकार अतिशय अल्पजीवी ठरले, केवळ चार महिन्यात हे आघाडी सरकार कोसळले. शरद पवारांच्या नेतृत्त्वात ४४ आमदारांचा गट फुटून बाहेर पडला, नंतर शरद पवारांनी शेतकरी कामगार पक्ष, जनता पक्ष, कम्युनिस्ट पक्ष व रिपब्लिकन पक्ष इत्यादी राजकीय पक्ष एकत्र येऊन शरद पवारांच्या नेतृत्त्वात १९७८ मध्ये दुसरे आघाडीचे सरकार निर्माण झाले. महाराष्ट्राच्या राजकारणात या घटना प्रथमच घडत होत्या. शरद पवारांच्या नेतृत्त्वात स्थापन झालेल्या या सरकारास पुलोद असे म्हटले जाते. ही महाराष्ट्राच्या राजकारणातील महत्त्वपूर्ण घटना मानली जाते.

१९८० मध्ये केंद्रात सत्तांतर झाले, जनता पक्षाचे सरकार पडले व नंतर झालेल्या लोकसभेच्या निवडणुकीत काँग्रेस (आय) ला यश आले, आणि परत एकदा इंदिरा गांधी देशाच्या पंतप्रधान बनल्या. त्यानंतर त्यांनी महाराष्ट्रात राष्ट्रपती राजवट लागू केली. केवळ दोन वर्षाच्या कालावधीत आघाडी सरकार पडले. यावरून असे लक्षात येते की, महाराष्ट्राच्या राजकारणात प्रथमच पुलोदच्या माध्यमातून काँग्रेसला प्रखर शह देण्याचा प्रयत्न झाला. विशेष म्हणजे १९८० च्या दरम्यान झालेल्या विधानसभेत शिवसेनेने काँग्रेसला पाठिंबा दिला होता. यादरम्यान शरद पवारांच्या काँग्रेस (एस.) पक्षाने, प्रभावी विरोधी पक्षाची भूमिका बजावली. १९८० च्या विधानसभा निवडणुकीत काँग्रेसचा विजय झाला आणि ए. आर. अंतुले यांच्या नेतृत्त्वात महाराष्ट्रात काँग्रेस सरकार अस्तित्वात आले.

१९८५ च्या महाराष्ट्राच्या विधानसभा निवडणुकीत शरद पवारांच्या नेतृत्वात सर्व विरोधी पक्ष एकत्र आले. काँग्रेस (एस.), शेतकरी कामगार पक्ष, भारतीय जनता पक्ष या सर्वांनी मिळून परत पुलोद आघाडी स्थापन केली. या निवडणुकीदरम्यान प्रथमच काँग्रेसमध्ये प्रचंड बंडखोरी निर्माण झाली होती. तरीपण काँग्रेस पक्षाला निसटते बहुमत मिळाले. यावेळी शरद पवारांच्या काँग्रेस (एस.) ला १०३ जागा मिळाल्याने विरोधी नेते पद त्यांच्याकडे गेली. परंतु या पराभवामुळे महाराष्ट्राच्या राजकारणात मराठा समाजाचे नेतृत्त्व करण्यात येत असणा-या समस्या लक्षात घेऊन शरद पवारांनी आपला पक्ष १९८६ ला राष्ट्रीय काँग्रेसमध्ये विलिन केला. ही महाराष्ट्राच्या राजकारणातील विशेष घटना मानली जाते. महाराष्ट्राच्या राजकारणातील ही एक अपरिहार्यता होती. यामुळे परत १९८६ ला शरद पवार काँग्रेसमध्ये परतले, परंतु या दरम्यान काँग्रेसला महाराष्ट्रात पूर्वीसारखा मजबूत राहिला नव्हता तर पक्ष दुर्बल बनत चाललेला होता. १९८० ते १९९० पर्यंत काँग्रेसची महाराष्ट्राच्या राजकारणात सत्ता असली तरी, स्पर्धात्मक स्थिती निर्माण झाली.

या कालखंडात महाराष्ट्रात शिवसेना-भाजप यांच्या हिंदुत्वाला प्रतिसाद मिळत होता. १९९० च्या विधानसभेच्या निवडणुकीत शिवसेनेला ५२ जागा मिळाल्या, तर भाजपाला ४२ जागा मिळाल्या. अशा प्रकारे शिवसेना-भाजपाला ९४ जागा मिळाल्या. म्हणजेच १९९० च्या दशकात महाराष्ट्रात आघाडीचे राजकारण स्थिर होवू लागले.

१९९५ मध्ये झालेल्या महाराष्ट्राच्या विधानसभा निवडणुकीत काँग्रेसचा पराभव होवून शिवसेना-भाजप युतीला १३८ जागा मिळाल्याने महाराष्ट्रात प्रथमच काँग्रेसशिवाय युतीचे सरकार मनोहर जोशी यांच्या नेतृत्त्वात अस्तित्वात आले आणि या आघाडी किंवा युतीने पाच वर्षे

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

RESEARCH JOURNEY International Multidisciplinary E-Research Journal | ISSN- 2348-7143
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452, (GIF) –0.676 Special Issue – 130 (B) | April 2019 | UGC Approved No. 40705

कालावधी पूर्ण केला. युती शासनापासूनच महाराष्ट्राच्या राजकारणात आघाडी सरकार स्थिर झाले व याचे महाराष्ट्राच्या राजकारणात परिवर्तन झाले.

१९९९ मध्ये महाराष्ट्राच्या राजकारणात एक मोठी घटना शरद पवारांच्या माध्यमातून घडली. पक्षश्रेष्ठीवर टिका केल्याने शरद पवारांना काँग्रेस पक्षातून ६ वर्षासाठी निलंबीत करण्यात आले. ही घटना केवळ महाराष्ट्राच्या राजकारणापूरतीच मर्यादित नव्हती तर त्याचा परिणाम राष्ट्रीय राजकारणावर झाली. शरद पवारांनी जून १९९९ मध्ये राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्षाची स्थापना केली. यादरम्यान महाराष्ट्रात विधानसभा निवडणुक झाली. या निवडणुकीत राष्ट्रवादी काँग्रेसला ५८ जागेवर विजय मिळाला तर काँग्रेसला ७५ जागा मिळाल्या. शिवसेना-भाजपाला सत्तेपासून दूर ठेवण्यासाठी या दोन पक्षांनी एकत्र येऊन आघाडीचे सरकार विलासराव देशमुखांच्या नेतृत्त्वात स्थापन केले. सातत्याने महाराष्ट्रात आघाडीचे सरकार येऊ लागले. १९९९ पासून ते २०१४ पर्यंत म्हणजेच १५ वर्षे काँग्रेस राष्ट्रवादी या आघाडींची महाराष्ट्रात सत्ता कायम राहिली. याचा अर्थ असा की, महाराष्ट्राच्या राजकारणात 'आघाडी' अपरिहार्य ठरली आहे. २०१४ च्या विधानसभा निवडणुकीत आघाडीचा पराभव झाला व दुस-यांदा महाराष्ट्रात शिवसेना भाजप-युती सरकार देवेंद्र फडणवीस यांच्या नेतृत्त्वात स्थापन झाले आणि पाच वर्षे युती सरकारने पूर्ण केले.

परत २०१९ ला महाराष्ट्रात विधानसभा निवडणुका झाल्या. या निवडणुकीत शिवसेना-भाजपात निवडणुक पूर्व युती झाली, आणि यांना सर्वात जास्त जागा मिळाल्या. मात्र मुख्यमंत्री पदाच्या वाटाघाटीत या दोन्ही पक्षात वाद निर्माण झाला आणि शेवटी युती तुटली. यामुळे महाराष्ट्राच्या राजकारणात अनेक वारे वाहू लागले. शेवटी भाजपाला सत्तेपासून दूर ठेवण्यासाठी शरद पवार व शिवसेना नेते संजय राऊत यांच्यात सत्ता स्थापन करण्यासाठी प्राथमिक चर्चा सुरू झाली व शेवटी शरद पवार व उद्धव ठाकरे या दोन प्रमुख नेत्यात सत्ता स्थापन करण्याचे निश्चित झाले आणि शेवटी शरद पवारांच्या खेळीतून महाराष्ट्राच्या राजकारणात 'न भूतो न भविष्यती' असा एक पॅटर्न 'महाविकास आघाडी' नावाने अस्तित्वात आला आणि याचे नेतृत्त्व उद्धव ठाकरेकडे आले. अर्थातच परत एकदा महाराष्ट्राच्या राजकारणात आघाडी सरकार अस्तित्वात आले. यावरून असा निष्कर्ष लक्षात येतो की, महाराष्ट्राचे राजकारण 'आघाडीमय' बनले आहे. वर्तमानस्थित महाराष्ट्राच्या राजकारणात अनेक नवनवीन राजकीय समिकरणे येत आहेत. २०१९ च्या विधानसभेनंतर 'महाविकास आघाडी' हे एक नविन समिकरण अस्तित्वात आले. या नविन राजकीय समिकरणाला आघाडीच कारणीभूत आहे.

या सर्व चिंतनातून असे स्पष्ट दिसून येते की, महाराष्ट्राच्या राजकारणात आघाडी सरकार स्थिर झाले आहे. आघाडीत कितीही बिघाडी होत राहिली तरी पण सरकारचा कालावधी पूर्ण होताना दिसत आहे. उदा. १९९९ ते २०१४ च्या आघाडी सरकारात अनेक वाद, मतभिन्नता दिसून आली. मात्र पंधरा वर्षे आघाडी सत्तेत राहीली. त्याचप्रमाणे २०१४ ला भाजप-शिवसेना युती सरकार स्थापन झाले, त्यांच्याही कालखंडात शिवसेना-भाजपमध्ये पाच वर्षे टोकाचा संघर्ष दिसून आला. शिवसेना तर सत्तेत सहभागी राहून विरोधी पक्षाच्या भूमिकेत राहीली, मात्र सत्तेतून बाहेर पडली नाही. महाविकास आघाडीच्या सरकारातही अनेक वाद निर्माण होत आहेत. मात्र सरकार स्थिर राहीले. कारण आघाडी सरकारचे हे वैशिष्ट्य असते की, सत्ताप्राप्ती महत्त्वाची असते. शेवटी तडजोड करून सत्ता टिकवली जाते. एकमेकांची ही एक अपरिहार्यता आहे. म्हणजे महाराष्ट्राच्या राजकारणात आघाडी सरकार केवळ पर्याय बनला नसून एक प्रमुख गरज बनले आहे.

संदर्भसूची :

१) चतुर्वेदी के. एन. - भारत में केंद्रिय स्तर पर गठबंधन (क्लासिकल पब्लिकेशन).
२) जैन पुखराज - भारतीय शासन एवं राजनीति
३) चव्हाण राजेंद्रसिंग - कोयलेशन गव्हर्नमेंट इन इंडिया
४) फाडिया बी. एल. - भारतीय शासन एंव राजनीती साहित्य भवन, प्रकाशन.
५) दिवान मोहन - भारतातील राज्याचे राजकारण, विद्या प्रकाशन.
६) घोटाळे विवेक - भारतीय राजकारणातील बदलते प्रवाह, आघाड्यांचे राजकारण, साधना पत्रिका, पूणे.
७) शरद पवार, लोक माझे सांगाती, राजकीय आत्मकथा, राजहंस प्रकाशन.
८) विवेक घोटाळे (संपा.), परिवर्तनाचा वाटसरू
९) दै. सकाळ
१०) दै. लोकसत्ता.

ISSN 2231- 6671

IMPACT FACTOR 6.05

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

Hi-TECH RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XVIII, Vol. - V
Year - IX, (Half Yearly)
Aug. 2018 To Jan. 2019

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913
09423346913 / 09503814000
07276305000/ 09637935252

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published by :
JYOTICHANDRA PUBLICATION
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)India

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Latur, Dist. Latur.(M.S.) (Mob. 09423346913)

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Sunanda Rodge
Principal
Govt. B.Ed. College,
Nanded, Dist. Nanded (M.S)

Scott. A. Venezia
Director, School of Business,
Ensenada Campus,
California, (U.S.A.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

Bhujang R. Bobade
Director Manuscript Dept.,
D. A. & C. Research Insititute,

Dr. Dileep S. Arjune
Professor & Head, Dept. of Economics
J. E. S. College,
Jalna, Dist. Jalna(M.S.)

Dr. U. Takataka Mine
Tokiyo (Japan)

Dr. Babasaheb M. Gore
Dean- Faculty of Education & M.C.
Member,S.R.T.M.U, Nanded.(M.S.)

Dr. Nilam Chhanghani
Dept. of Economics,
KNG Mahavidyalaya
Karanja Lad, Dist. Washim (M.S.)

DEPUTY-EDITOR

Dr. G . V. Menkudale
Dept. of Dairy Science,
Mahatma Basweshwar College,
Latur, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. C.J. Kadam
Head, Dept. of Physics,
Maharashtra Mahavidyalaya,
Nilanga, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure
Dept. of Hindi,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Bharat S. Handibag
Dean, Faculty of Arts,
Dr. B.A.M.U. Aurangabad(M.S).

Dr. S.B. Wadekar
Dept. of Dairy Science,
Adarsh College,
Hingoli, Dist. Hingoli.(M.S.)

Dr. Shivaji Vaidya
Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani , Dist. Parbhani.(M.S.)

CO-EDITORS

Dr. R.N. Salve
Head, Dept. of Sociology,
Shivaji University,
Kolhapur, Dist. Kolhapur.(M.S.)

Ghansham S. Baviskar
Dept. of English,
RNC & NSC College,
Nasik, Dist. Nasik.(M.S.)

Dr. Kailash Tombare
Head, Dept. of Economics,
Devgiri Mahavidyalaya,
Aurangabad.(M.S.)

Dr. Kailash R. Nagulkar
Head, Dept. of History,
Gulab Nabi Azad College,
Barshi Takli, Dist. Akola.(M.S.)

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Issue : XVI, Vol. II
Hi-TECH RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 4.95
ISSN 2231- 6671
Aug. 2018 To Jan. 2019

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	The Temple of My Familiar: A History of the Evolution of Humankind **Dr. Purushottam P. Deshmukh**	1
2	The Role of Language and Literature in Sustainable development **Vijay Bhaidas Bachchhao**	6
4	Bacteriological Examination Of Milk Sample By Using Coliform Count **Dr. Arusha Nandimath**	12
5	Quality Enhancement in Higher Education Through MOOCs **Dr. Anil M. Metkar**	20
6	Car Parking Guard Circuit Using Infrared Sensor **Vijay Balaji Zadke**	33
7	अमरावती शहराच्या व्यवसाय संरचनेचे भौगोलिक विश्लेषण **डॉ. दिनेशकुमार सिनकर**	35
8	ब्रिटीश साम्राज्य आणि भारतातील अर्थव्यवस्थेतिल परिवर्तन **डॉ. बी. एस. लासुरे**	39
9	अकोला जिल्ह्यातील महिलांचे सविनय कायदेभंग चळवळीत योगदान **डॉ. नाना ताराचंद वानखडे**	44
10	भारतीय इतिहासातील मध्यकालीन व्यापार आणि वाणिज्य **डॉ. एम. एस. कांबळे**	48
11	दोन महापुरुषांची सामाजिक न्यायविषयक भूमिका **डॉ. शिवाजी जवळगेकर**	55
12	शरणकुमार लिंबाळे यांच्या काव्यातील दाहकता **डॉ. हनुमंत तुकाराम माने**	60

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur 413513

Issue - XVIII, Vol. V
Hi-TECH RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR
6.05
ISSN 2231- 6671
Aug. 2018 To Jan. 2019

8

ब्रिटीश साम्राज्य आणि भारतातील अर्थव्यवस्थेतिल परिवर्तन

डॉ. बी. एस. लासुरे
इतिहास विभाग प्रमुख,
भाई किशनराव देशमुख वरिष्ठ महाविद्यालय,
चाकूर, ता. चाकूर जि. लातूर

Research Paper - History

प्रस्तावना :

प्राचीन काळातील भारताचा आर्थिक इतिहास पाहीला तर भारत आर्थिक दृष्ट्या संपन्न होता. जगातील दृष्टीकोणातून भारताचा माल अत्यंत दर्जेदार आणि उत्कृष्ट होता. रेशिमवस्त्र, सुतीवस्त्र, सुगंधी द्रव्य, हस्तीदंत्त वस्तु, कलाकृतीच्या वस्तु अशा अनेक वस्तु परकीय देशात निर्यात केल्या जात असत. भारतातील अनेक वस्तुंची जगभर ख्याती असल्याचे दिसते. आर्थिकदृष्ट्या स्वयंपूर्ण आणि एक श्रीमंत देश म्हणून भारताकडे पाहण्यात येत असल्यामुळेच कदाचित परकीयांचे लक्ष आमच्या भुमिवर केंद्रीत झाले असावेत. यामुळे परकियांची हे आक्रमणे सुरु झाली आणि आमच्या देशाची बरीच आर्थिक लुट झाली. मध्ययुगिन काळात झालेल्या आक्रमणानेही देशाची आर्थिक लुट केलेली होती. मध्ययुगिन काळाप्रमाणेच आधुनिक काळातही डच, पोतुगिज, फ्रेंच आणि इंग्रजाची आक्रमणे झाली आणि आमच्या अर्थव्यवस्थेला तडा बसला. ब्रिटीशांनी अत्यंत पध्दतशीरपणे व जाणिवपुर्वक भारताचा औद्योगिक पाया उध्वस्त केला.

मोगल साम्राज्याचे पतन, प्रांतीय सुभेदारांचे आपआपसातील शत्रुत्व आणि येथे असलेला मुबलक कच्या वस्तुंचे आर्थिक प्रलोभन इत्यादी कारणाणे इंग्रजांना भारतात आपले स्वत:चे राज्य स्थापीत करावे असे वाटले. त्या दिशेने प्रयत्न करून त्यांनी भारतावर आपले राज्य स्थापित केले. अनेक राजे, महाराजे, सुभेदार यांना मांडलीकत्व स्वीकारण्यास भाग पाडून त्यांच्या कडून मोठ्या रक्कमेच्या खंडणी वसूल केल्या. याच काळात इंग्लंडमध्ये औद्योगीक क्रांती झाली. भारतासारखी एक मोठी बाजारपेठ आणि कच्या मालाचा साठा याचा पुरेपुर फायदा त्यांनी घेतला. त्यांच्या आर्थिक धोरणातुन भारताची प्रचंड लुट झाली. या लुटीमुळे भारतात असलेल्या दारिद्र्यात, गरिबीत भर पडली आणि त्याचा फायदा ब्रिटीशांनी अशा कोट्यावधी लोकांना आर्थिक मदतीच्या माध्यमातुन

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College * Chakur #13513

ख्रिश्चन धार्मिय बनवल.

उदिष्ट-

१) ब्रिटीश सत्तेच्या आर्थिक नीतीचा अभ्यास करणे.

२) ब्रिटीश साम्राज्यामुळे भारतातील अर्थव्यवस्थेत झालेले बदल यावर प्रकाश टाकणे

३) ब्रिटीशांच्या आर्थिक धोरणाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामाचा शोध घेणे.

भारतातील मोगल साम्राज्याचा हळुवारपणे राजकीय अस्त झाला आणि इंग्रजांनी भारतावर राजकीय पकड निर्माण केली. ईस्ट इंडिया कंपणी म्हणून भारतात पदार्पण केलेल्या व्यापारी कंपनीने आपली छाप राजकीय व्यवस्थेवर टाकण्यास सुरूवात केली. सुरत येथे त्यांनी पहिली व्यापारी वखार स्थापीत केली. राणि एलिझाबेधचे राजदुत म्हणुन भारतात आलेले सर थॉमस रो याने मोगल सम्राट जहाँगिरची भेट घेऊन भारतात व्यापार करण्याची परवानगी घेतली आणि ब्रिटीश साम्राज्याची खरी सुरूवात येथुन सुरु झाली. इंग्रजांच्या ईस्ट इंडिया कंपनीच्या व्यापारी वखारीस देशातील लोक 'फॅक्टरीज' या नावाने ओळखत. या फॅक्टरीज म्हणजे एक प्रकारे वस्तुचे गोदाम होते. भारतातील विविध भागातुन वस्तुचा संग्रह येथे ब्रिटीश कंपनी करित असत. संग्रहीत केलेल्या वस्तुं युरोपात पाठवल्या जात असत. कांही कच्या वस्तु परदेशात निर्यात करून त्यांच वस्तुचे रुपांतर पक्क्या वस्तुत केल्यानंतर तेच भारतात आणून चढत्य भावाने विकल्या जात असत. कपंनिचा आर्थिक व्यवहार जसा-जसा वाढत गेला तसा ब्रिटीश वस्तीचाही विस्तार होत गेला.

कंपनीची आर्थिक उलाढाल वाढत गेली आणि म्हणुन कंपनीने मद्रास, कलकत्ता, मुंबई, सुरत, मछलीपट्टम, पाटणा, हुबळी, आग्रा, बूज्हाणपुर, अहमदाबाद इत्यादी शहरात व्यापारी केंद्र सुरू केली. सम्राट शहाजहाँनचा मुलगा शाहजादा शुजा हा बंगालचा गव्हर्नर असताना तेरा हजार रुपये कराच्या मोबदल्यात कंपणीला सर्व व्यापारी सुविधा उपलब्ध करून दिल्या. इ.स. १६०० ते १७४० पर्यंत जवळपास दिडशे वर्षाच्या कालावधीपर्यंत ईस्ट इंडिया कंपनीने देशातील राजकीय कारभारात कसल्याच प्रकाराचा हस्तक्षेप केला नाही. या काळात व्यापारी कंपनीला व्यापारात प्रचंड फायदा झाला. येथील राजकीय सत्तेचा कमजोरपणा पाहुन त्यांची राजकीय महत्त्वाकांक्षा वाढत गेली आणि देशातील राजकीय सत्ता हातात घेण्याचा प्रयत्न सुरु केला. फ्रान्सच्या व्यापारी कंपनीसोबत पहिल्यांदा संघर्ष केला. त्यात त्यांना यश प्राप्त झाले. पुढे १७५७ च्या प्लासीच्या युध्दात ब्रिटीशांचा विजय झाला आणि ब्रिटीशांची राजकीय पकड मजबुत बनत गेली. पुढे जवळपास दीडशेवर्ष भारतात आपले सर्वत्र एकध्वजी राजकीय वर्चस्व निर्माण केले.

भारतातील अर्थव्यवस्था पुर्णपणे ब्रिटीशांच्या हातात गेली. आणि त्याचा परिणाम भारतातील कृषी, व्यापार, कुटीरउद्योग इत्यादीवर पडत गेला आणि भारताच्या आर्थिक शोषणाला मोठ्या प्रमाणात सरुवात झाली. ब्रिटीशांच्या प्रत्येक गव्हर्नर जनरलने भारताची लुट करण्याच्या दृष्टीनेच

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

पाऊले टाकली. लॉर्ड कॉर्नवॉलीसने कायमधारा पध्दत लागु करून महसूल गोळा करण्याचे अधिकार स्वत:कडे घेतले. शेतकऱ्यांना ३३% ते ५५% महूसल द्यावा लागत असे. महसूल निश्चितीमुळे शेतकऱ्यांची हालअपेष्टा होण्यास सुरूवात झाली. १८१५ च्या काळात बंगालमधील जमिन ही सामान्य शेतकऱ्यांच्या हातात न राहता जमीनदारांच्या हातात गेली. एक नविन वर्ग समाजात उदयास आला. जमिनीच्या किंमतीत भरमसाठ वाढत गेल्या. शेतीतील उत्पन्न हे उद्योगाशी जास्त प्रमाणात जोडण्यात आले. चहा, कॉफी, रबर, नीळ, तम्बांकु, मसाले याचेच उत्पादन जास्त प्रमाणात घेण्यात येऊ लागले. हे ब्रिटीशांच्या हिताचे ठरले. शेतकरी कर्जबाजारी होऊ लागला. जमीनदार वर्गाकाडुन शेतकरी, शेतमजुरांचे शोषण होत असल्यामुळे त्यांच्या जिवणात दारिद्र्याने प्रवेश केला.

१८१३ च्या कालावधित भारतातील ईस्ट इंडिया कंपनीचे अधिकार समाप्त झाले आणि औद्योगीक धोरणातुन भारताचे शासण सुरू झाले. याच काळात इंग्लंडमध्ये औद्योगिक क्रांती झाल्यामुळे औद्योगिक क्रांतीला लागणारा कच्चा माल भारतात त्यांना मुबलक प्रमाणात मिळू लागला. कपड्याची आयात ब्रिटीशांनी मोठ्या प्रमाणात करण्यास सुरुवात केली. त्यामुळे भारतात हाताने तयार करण्यात येणाऱ्या कापड व्यवसायावर परिणाम होत गेला आणि परिणामी भारतातील कापड उद्योगधंदे बंद पडण्यास सुरुवात झाली. कापड व्यापारी, कारागीर, मजुर यांच्यावर बेकारी कोसळली. प्राचीन काळापासून कापड निर्यात करणारा देश परावलंबी बनला. ब्रिटीशांनी कापड व्यवसायातून भरमसाठ कमाई केली. मशिन द्वारे जलदगतीने अनेक वस्तू बनवल्या जाऊ लागल्या आणि त्यांची विक्री करण्याची ब्रिटीशांना एक मोठी बाजारपेठ उपलब्ध झाली. यामुळे भारतातील कला, उद्योग केंद्र बंद पडु लागली.

ब्रिटीशांनी आपल्या वस्तूची विक्री व्हावी म्हणून मोठ्या प्रमाणात रस्त्याची उभारणी केली. त्यामुळे खेडोपाडी बाजारापर्यंत ब्रिटीशांचा माल पोहंचु लागला. तसेच कच्चा मालही त्यांना सहज मिळु लागला. रेल्वेचे जाळे भारतात निर्माण केल्यामुळे भारताच्या कानाकोपऱ्यात ब्रिटीशांचा माल पोहंचु लागला. यामुळे भारतातील परंपरागत हस्तशिल्प उद्योगाचा ऱ्हास होण्यास सुरूवात झाली. ब्रिटीशांच्य यंत्रावर तयार होत असलेल्या शिल्प कला भारतात मोठ्या प्रमाणात विकल्या जाऊ लागल्या. यामुळे येथील शिल्पकला व शिल्पकार यांचे धंदे बंद पडुन ते बेकार झाले. त्यांना शेतीवर मजुर म्हणुन काम करण्याची वेळ आली.

एकोणिसाव्या शतकाच्या उत्तरार्धापासून भारतात औद्योगिकरणास सुरूवात झाली. १८५३ मध्ये भारतात कावसजी नानाभाई याने पहिली सुतमील स्थापीत केली. साखर, सिमेंट इत्यादी उद्योगधंद्याला येथे सुरूवात झाली. परंतु या देशी उद्योगधंद्याला अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागत असत. ब्रिटीशांच्या उद्योगासमोर ती कमजोर ठरू लागली.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur *13513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

भारतात अफुचे उत्पादन मोठ्या प्रमाणात घेण्यात आले. हाच अफु चीनला विकुन ब्रिटीशांनी अमाप पैसा कमावला. भारतामधुन जी मालमत्ता आयात किंवा निर्यात होत होती ती परकीयांच्या बोटीतुन होत होती. बोटीचे भाडे भारताच्या संपत्तीमध्युन दिले जात असत. भारतातुन मालाची निर्यात होत असत पण आयात होत नसे यामुळे मरकीय चलन भारतात आले नाही. ब्रिटीशांच्या काळातील असंख्य युरोपीयन अधिकाऱ्यांचा पगार भारताच्या उत्पन्नातुन केला जात होता. ब्रिटीशांनी भारताच्या संपत्तीचा वापर स्वहितासाठी करून भारतास दारिद्र्याच्या खाईत टाकण्याचे कार्य केले. ब्रिटीशांच्या शोषणाबरोबरच नैसर्गिक आपत्ति, दुष्काळ, अतिवृष्टी, पूर इत्यादी कारणानेही शेतकरी दरिद्र्य बनला. या नैसर्गिक आपत्तीकडे ब्रिटीश सत्तेने दुर्लक्ष केले. याच कारणानी, नागरिकांचा, पशु-पक्ष्यांचा मोठ्या प्रमाणात मृत्यु झाला. ब्रिटीशांनी या बाबीकडे पुर्णपणे दुर्लक्ष केलेले होते. फक्त आणि फक्त भारताची आर्थिक लुट कशी करता येईल याचीच पाऊले त्यांनी उचलली. या देशात ज्या कांही रस्ते, रेल्वे, टपाल, अशा कांही सुधारणा केल्या त्या मागेही आर्थिक शोषण करणे हाच त्यांचा एकमेव हेतु ब्रिटीशांच्या आर्थिक शोषणास समोर ठेऊन येथे स्वातंत्र्याच्या चळवळी झाल्या. त्याही चळवळी ब्रिटीशांनी अत्यंत क्रुर पध्दतीने मोडुन काढलेल्या होत्या. एकंदरित ब्रिटीश राजवटीने भारतीयांचे सर्वच बाजुंनी आर्थिक कोंडी केली. भारतातील मुळ उद्योगधंद्याचा ऱ्हासं होऊन येथे बेकारी, दरिद्र्य, भिकारी यात भर पडली. आर्थिक हव्यासात भारत बळी पडला. या विषयी दादाभाई नौरोजी म्हणतात; "ब्रिटीशांनी भारतातुन संपत्ती वाहून नेल्यामुळेच भारत दरिद्री झाला आहे. ब्रिटीशांनी तयार केलेल आर्थिक धोरण भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या गळतीचे महत्वाचे कारण होते."

निष्कर्ष :

१. ब्रिटीशांच्या आर्थिक नितीमुळे भारताचे प्राचीन, मध्ययूगीन काळात असलेले आर्थिक वैभव नष्ट झाले.

२. भारतातील कच्च्या मालाची मोठ्या प्रमाणात लुट ब्रिटीशांनी केली.

३. ब्रिटीशांच्या आर्थिक धोरणातुन देशी उद्योग, कुटीरउद्योग यांचा ऱ्हास होत गेला आणि त्यामुळे बेकारी, दरिद्र्य यासारख्या अनेक समस्येचा उदय झाला.

४. ब्रिटीशांच्या स्वार्थी आर्थिक नितीतुन रेल्वे, टपाल, रस्ते इत्यादी दळणवळणात सुधारणा झाल्या.

५. भारतातील मुळ कृषीप्रधान अर्थव्यवस्थेला तडा बसुन औद्योगिक क्रांतिस पोषक असे शेतीत उत्पादन घेण्यात आल्यामुळे शेतकरी मजूर बनला.

६. ब्रिटीशांच्या आर्थिक शोषणामुळे गरिबी, दारिद्र्य, बेकारीच्या प्रमणात वाढ झाली यामुळे दिन-दलीत वर्गाने ख्रिश्चन धर्म स्वीकारला.

७. ब्रिटीशांच्या आर्थिक शोषणामुळे राष्ट्रवादाचा उदय होऊन राष्ट्रीय आंदोलनास गती येत

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

गेली.

संदर्भ सूची :-

१) डॉ. दा.धो.काचोळे, भारतीय सामाजिक विचारवंत, कैलाश पब्लिकेशन, औरंगाबाद,१९९९.
२) https.//hi.m.wikipedia.org: ब्रिटीश काल में भारत की अर्थव्यवस्था.
३) www.vivacepanorama.com ब्रिटीश शासन का भारतीय अर्थव्यवस्था पर प्रभाव.
४) प्रा. अ.द. पत्की, प्रा. अ.द. पाठक, औद्योगिक अर्थशास्त्र, पिंपळापूरे ॲण्ड पब्लिकेशन, नागपूर, १९९२.
५) प्रा. के. एच. ठक्कर, अर्थशास्त्रीय विचारवंत, विद्या प्रकाशन, नागपूर, १९९३.
६) प्रा. डॉ. बी.डी. इंगळे, आर्थिक विचारांचा इतिहास, अरूणा प्रकाशन, लातूर, २०११.

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

10/2019

IMPACT FACTOR
6.10

ISSN 2229-4406

UGC Approved International Registered & Recognized Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

URA

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XVII, Vol. X
Year - IX (Half Yearly)
Sept. 2018 To Feb. 2019

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Latur, Dist. Latur(M.S.)India.

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Rajendra R. Gavhale
Head, Dept. of Economics,
G. S. Mahavidyalaya,
Khamgaon, Dist. Buldhana

Dr. D. Raja Reddy
Chairman, International Neuro Surjery Association,
Banjara Hill, Hayderabad (A.P.)

Dr. E. Siva Nagi Reddy
Director, National Institute of Hospitality & Tourism Management,
Hyderabad (A.P.)

Dr. A. H. Jamadar
Chairman, BOS Hindi,SRTMUN &
Head, Dept. of Hindi, BKD College,Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Yu Takamine
Professor, Fafulty of Law & Letters,
University of Ryukyas,
Okinawa, (Japan).

Dr. Shaikh Moinoddin G.
Dept. of Commerce,
Lal Bahadur Shastri College,
Dharmabad, Dist. Nanded(M. S.)

Prashant Kshirsagar
Dept. of Marathi,
Vasant Mahavidyalaya
Kaij, Dist. Beed (M.S.)

Scott A. Venezia
Director, School of Business,
Ensenada Campus,
California, (U.S.A.)

DEPUTY-EDITOR

Dr. N. G. Mali
Head, Dept. of Geography,
M. B. College,
Latur,Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Babasaheb M. Gore
Principal,
Smt. S.D.D.M.College
Latur, Dist. Latur (M.S.)

CO-EDITORS

Dr. V.J. Vilegave
Head, Dept. of P.A.,
Shri. Guru Buddhiswami College,
Purna, Dist. Parbhani (M.S.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History
Shivjagruti College, Nalegaon,
Dist. Latur. (M.S.)

Dr. S.B. Wadekar
Dept. of Dairy Science,
Adarsh College,
Hingoli, Dist. Hingoli.(M.S.)

Dr. Shivanand M. Giri
Dept. of Marathi,
Bhai Kishanrao Deshmukh College,
Chakur Dist. Latur.(M.S.)

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 -241913
9423346913 / 9503814000
9637935252 / 7276301000

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Publisher :
Jyotichandra Publication
Latur, Dist. Latur - 413531. (MS)

Price : ₹ 200/-

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Issue : XVII, Vol. X
UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 6.10
ISSN 2229-4406
Sept. 2018 To Feb. 2019

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Detection and confirmation of Lorazepam in Viscera: a Case Study **Subhash Chandra, L. P. Shinde, S. D. Ghan**	1
2	Effect of Sample Size on Communication and Adoptation of EM Technology for Soybean **Dr. Arusha Nandimath**	9
3	Critical Analysis of the Muslim women Act 2019 **Dr. Kamalakar S. Waghmare**	15
4	Status of Computerization in College at Jalna District Granted College Libraries affiliated to Dr. Baba Saheb Ambedkar University, Aurangabad (M.S.) : A Study **ManishaS.Sutar (Nawathe)**	22
5	Piscivorous Birds of Aundha tank of Hingoli District,Maharashtra- India **Lalita P. Saptal**	31
6	समकालीन स्त्रिवादी साहित्य आणि लिंगभेद समानता विषयक जागृती **डॉ. प्रकाश आर. शेंडे**	35
7	स्वामी विवेकानंदांचे सामाजिक आणि स्त्री विषयक विचारांचा अभ्यास डॉ. बी. एस. लासुरे	42
8	अमरावती शहरातील साक्षरता दराचे वार्डनिहाय तुलनात्मक विश्लेषण **डॉ. दिनेशकुमार सिनकर**	47
9	महाराष्ट्रातील तमाशा कलावंताचे जीवन आणि वास्तव **डॉ. शिवाजी जवळगेकर**	54

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

7

स्वामी विवेकानंदांचे सामाजिक आणि स्त्री विषयक विचारांचा अभ्यास

डॉ. बी. एस. लासुरे
इतिहास विभाग,
भाई किशनराव देशमुख वरिष्ठ महाविद्यालय, चाकूर
ता. चाकूर जि. लातूर

Research Paper - History

प्रस्तावना :

पाश्चात्य ज्ञानापेक्षा हिंदु आध्यात्मवादाला अधिक परिणामकारक बनविण्याचे श्रेष्ठ कार्य स्वामी विवेकानंदाने केले. त्यांचा जन्म १२/०१/१८६३ रोजी झाला. त्यांचे बालपणाचे नाव नरेंद्रनाथ हे होते. अध्यात्मवृत्तीच्या गुणांची निर्मिती त्यांच्यात लहानपणीच झालेली होती. शेले, वर्डस्वर्थ, स्पेन्सर आणि मिल अशा पाश्चात्य विचारवंतांच्या विचारांचा त्यांनी अभ्यास केला होता. १८८६ मध्ये विवेकानंद व रामकृष्ण परमहंस यांची भेट झाली आणि विवेकानंदाने त्यांचे शिष्यत्व पत्करले. रामकृष्ण परमहंस यांच्या मृत्युनंतर त्यांच्या शिष्यांनी सन्यासाश्रम स्वीकारला. त्यात विवेकानंदही होते. भारतीय नागरिकांना अध्यात्म, अंधश्रद्धा, कुप्रथा आदींचे दर्शन घडवून भौतिकवादी पाश्चात्यांची माहिती करून दिली.

स्वामी विवेकानंदाने इ.स. १८९७ मध्ये कलकत्त्याजवळ बेलुर येथे रामकृष्ण मिशनची स्थापना करून रामकृष्णचे कार्य पुढे चालू ठेवले. त्यांनी बंगालमधील राष्ट्रवादी आंदोलनास प्रभावीत करून मातृभुमिबद्दल ज्वलंत विचार निर्माण केले. भारतीय तत्कालीन समाजाविषयी कांही नविन विचार मांडून तत्कालीन समस्यांचे समाधानकारक समर्थन शोधण्याचा प्रयत्न केला. भारतीयांची संकुचितता हा त्यांच्या मागासलेपणासाठी कारणीभुत आहे, असे मत त्यांनी मांडले. आपल्यात फुट पाडणा-या सर्वांचा नाश करा असे आवाहन विवेकानंदांनी भारतीयांना केले होते. धर्मांधता, रुढीवाद, अंधविश्वास, अस्पृश्यता इत्यादी वाईट रुढी, परंपरांवर त्यांनी हल्ला केला. स्त्रियांच्या जिवनात सुधारणा झाल्या पाहिजेत, त्यासाठी शिक्षणाचे द्वार स्त्रियांसाठी खुले केले पाहिजे असे विचार विवेकानंद स्पष्टपणे मांडताना दिसतात.

उद्दिष्टे :

१) स्वामी विवेकानंदांच्या सामाजिक विचारावर प्रकाश टाकणे.

२) स्वामी विवेकानंदाच्या स्त्री विषयक विचारधारेचा अभ्यास करणे.

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College * Chakur 413513

स्वामी विवेकानंदांना सामाजिक सुधारणेबाबतची अधिक आस्था होती. सामाजिक कार्याला आध्यात्मिक कर्माचाच एक भाग मानला पाहिजे असे विचार मांडले. धर्मांधता, अस्पृश्यता, रुढीवाद आणि अंधविश्वास नष्ट करण्यावर विवेकानंदांनी आपल्या कार्यामार्फत जोर दिलेला होता. रुढीवादाला त्यांनी स्वयंपाक घरातील धर्म असे म्हटले. तो ही एक प्रकारचा अस्पृश्यतावादच होय असे म्हणून जिवनात प्रगती करावयाची असेल तर अंधविश्वास, रुढीप्रियता इत्यादी वाईट बाबींचा त्याग केला पाहिजे. समाजातील प्रत्येक गोष्टीचा विचार बुद्धीवादी दृष्टिकोनातून झाला पाहिजे. रुढी, परंपरा, समाजात कायम राहिल्या तर समाजाचे अधःपतन घडून येण्याची मोठी शक्यता आहे.

स्वामी विवेकानंदांनी ब्राह्मणवादाचे खंडन केले. प्रत्येक व्यक्तीला ब्राह्मणत्व प्राप्त करता आले पाहिजे आणि त्यासाठी आपण प्रयत्न करावा. विवेकानंद अस्पृश्यतेविषयी म्हणतात, अस्पृश्यता हा भारतीय सस्कृतीला मिळालेला शाप आहे. स्पृश्य आणि अस्पृश्य असा भेद समाजात आणता कामा नये. सर्व मानव समान आहेत आणि सर्वांना आध्यात्मिक अनुभुती प्राप्त करण्याचा हक्क आहे. आधुनिक काळात भिन्न समुह आणि वर्गाधिका-याच्या समर्थकात कायम संघर्ष चालू आहे. त्यामुळे समाजाला हक्काच्या परस्परविरोधी सिद्धांताच्या सफलतेसाठी युद्धभुमिचे स्वरुप आले आहे असे मत व्यक्त करून ते पुढे म्हणतात, आपल्या हक्कासाठी आग्रह धरणे यात काहीच गैर नाही. पण सर्वांच्या भाग्यासाठी मानवाने स्वतःचा त्याग केला पाहिजे. सर्वांना आध्यात्मिक अनुभुतीची आणि परमज्ञान प्राप्तीचा अधिकार आहे. लोकशाहीवादी अध्यात्मवाद हाच विवेकानंदाच्या विचारातील क्रांतिकारक भाग होता.

आपल्या प्रेमळ वाणीनेच जग जिंकण्याची त्यांची वृत्ती होती. उग्र आंदोलनात्मक सुधारणेऐवजी टप्प्या-टप्प्याने अथवा संथ गतीने करावयाच्याच सुधारणेचे समर्थन त्यांनी केले. सामाजिक जिवनात युरोपीयनांचे अनुकरण करण्याच्या वृत्तीला त्यांनी टीका केली. ते म्हणतात, आपला विकास आपल्या नैसर्गिक प्रवृत्तीनुसार व्हावा. परकीयांनी आमच्यावर जी जीवनपद्धती लादली आहे, तिचा अवलंब करणे व्यर्थ आहे आणि असे अनुकरणही अशक्य आहे. परकीयांचे अनुकरण आम्ही करु नये आणि ज्या दिवशी आम्ही त्यांचे अनुकरण करून त्यांच्याप्रमाणे वागु लागलो तेव्हा आमचा नाश झाला असे समजायला काहीच हरकत नाही. विवेकानंदाना मानवाच्या नैसर्गिक हक्कांचा सिद्धांत मान्य होता. ते म्हणतात, स्वातंत्र्याचा निश्चित अर्थ नाही. जर मी किंवा तुम्ही कुणाची संपत्ती हिसकावून घेत असु, तर तसे करण्यापासून तुम्हाला कुणीही थांबवु शकत नाही. परंतु नैसर्गिक हक्काचा अर्थ असा आहे की, आम्हाला शरीर, बुद्धी आणि संपत्तीचा वापर आमच्या इच्छेनुसार करू दिला पाहिजे. त्याचबरोबर इतरांना कोणतीही हानी पोहोचणार नाही, अशी खबरदारी घेतली पाहिजे. समाजातील सर्वांना समानपणे संपत्ती, शिक्षण आणि ज्ञान प्राप्त करण्याचा हक्क असावा.

स्त्री शब्द उच्चारताच हिंदुच्या मनात मातृभावाचा उदय होतो. 'आई' म्हणूनच ते भगवंताला

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

देखील आळवतात. बालपणी मुला-मुलीने मातेच्या चरणाचे तीर्थ घ्यावे अशी आमच्या देशांची परंपरा आहे. पाश्चिमात्यांच्या दृष्टीने सारी नारी शक्ती 'पत्नीत्वात' केंद्रीभूत झाली आणि भारतातील सामान्यातील सामान्य माणसाच्या दृष्टीने सारी नारी शक्ती मातृत्त्वात असते. पाश्चिमात्य देशात संसाराचे कर्तेपण असते पत्नीच्या हाती, या उलट भारतीय कुटुंब चालत असते आईच्या तंत्राने. असे विवेकानंदांनी मत मांडून भारतीय स्त्रियांचा जणु गौरवच केला.

विवाह हा पवित्र संस्कार आहे असे स्वामीजी म्हणत असत. विवाह फक्त इंद्रिय सुखासाठी न करता, प्रार्थना, व्रत, उपासना याद्वारे वंश वाढवण्याचा प्रयत्न करावा. मातृत्त्वप्राप्ती एक शुभ वरदान आहे. पति-पत्नीमध्ये प्रेमभाव, विश्वास, कर्तव्यता दृढ करून एकमेकांना आधार देण्याचे कार्य करावेत. अशा वातावरणातील परिवारातूनच समाजात सुधारणा होत जाते. ववाह करणे तेवढेच आवश्यक आहे. परंतु स्त्रियांवर विवाह करण्याची जबरदस्ती करू नये. स्त्री ही फक्त हाडामांसाचे शरीर नसून ती एक पवित्र आई आहे. स्त्रीने स्वतःचे आत्मरक्षण करण्याची शिक्षा घ्यावी. ती दुस-यावर आधारून राहू नये. मी एक अबला आहे असे समज तीने दूर करावे आणि सामर्थ्यवान बनावे.

मातृदेवतेची पुजा करायची ती का? कारण ती पवित्र झालेली असते म्हणून, कठोर तपश्चर्येचे कष्ट सहन करून ती पवित्र झालेली असते. लक्षात ठेवा की कोणतीही भारतीय स्त्री आपले शरीर संपुर्णतः पुरुषांच्या हाती सोपवून देण्याची कल्पनाही करू शकत नाही. आपल्या देहाची ती स्वतःच स्वामिनी असते. पुरुषांशी शारिरीक संबंध येण्यापूर्वी स्त्रीने कितीतरी व्रत, आराधना करून त्या साधनेच्या जोरावर संयमवृत्ती अंगी बाणविलेली असते. विवेकानंद भारतीय स्त्रियांबद्दल पुढे म्हणतात, भारत हा सती-सावित्रीचा देश आहे. पुण्यक्षेत्र भारतवर्षात याही घडीला स्त्रियांमध्ये जे चारित्र्य, सेवाभाव, स्नेह, दया, तृष्टी आणि भक्ती वगैरे आढळून येतात. तशा सा-या पृथ्वीच्या पाठीवर अन्यत्र मला आढळलेल्या नाहीत. पाश्चात्य देशात अनेकदा तर स्त्रियांकडे पाहून ह्या स्त्रिया आहेत असे मला वाटेच ना! अगदी जनु पुरुषाप्रमाणे ! केवळ भारतवर्षातच स्त्रियांमध्ये लज्जा, विनय वगैरे गुण पाहून डोळे कसे अगदी निवतात! असले सुयोग्य आधार त्यांच्या रुपाने समोर असूनही तुम्ही त्यांची उन्नती करु शकत नाहीत. त्यांच्या हृदयात ज्ञानदीप प्रज्वलीत करण्याचा प्रयत्न तुम्ही केला नाहीत. स्त्रियांना योग्य शिक्षण मिळाले, योग्य प्रयत्न झाले तर या स्त्रिया आदर्श होतील.

स्वामी विवेकानंदाने आपले संपूर्ण जिवन संन्याशी रुपात घालवले. त्यांची अत्यंत परमशिष्य भगिनी निवेदिता ही होती. ती म्हणते, स्वामीजींना स्त्रियांची भिती वाटत नसे. ते स्त्रियांचा अत्यंत आदर करीत असत. त्यांच्या अनेक स्त्रिया शिष्य होत्या. सहकारी तसेच मैत्रिणी होत्या. त्या स्त्रियात स्वामीजी श्रेष्ठ गुण आणि चरित्र पहात असत. ते म्हणत असत की आमच्या जिवनाचा उद्देश

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

सामान्य लोकांचा आणि स्त्रीचा उद्धार करण्यात आहे. विवेकानंद हे माझे पुत्र आहेत असे स्वामीजीच्या सोबत असलेल्या स्त्रियांना वाटत असे. स्वामी विवेकानंदांच्या विचारांचा प्रभाव पाश्चिमात्य देशातील स्त्रियांवरही झाला. श्रीमती चार्लोटी, सोनियर, जोसेफाईन मैलीलअड, हेनरीटा मुलर, क्रिस्ताईन ग्रीन स्टायड्ल, मैडम एम्फा काफ इत्यादी गुणवान आणि श्रीमंत स्त्रिया विवेकानंदांच्या आध्यात्मिक ज्ञानाने प्रभावित झालेल्या होत्या. विवेकानंद भगिनी निवेदीतास आपली कन्या मानत असत.

शिक्षणाद्वारे माणसात माणसांबद्दलचे प्रेम, समाजसेवा आणि विश्वबंधुत्वाच्या गुणाचा विकास झाला पाहजे. शिक्षणाचा मुख्य उद्देश मनुष्याच्या शारिरीक, मानसिक, भावनिक, धार्मिक, नैतिक, चारित्र्य आणि सामाजिक व्यवसायाचा विकास करणे हा आहे. शिक्षणातून राष्ट्रभक्ती जागृत झाली पाहिजे. शिक्षणातून माणसांचा आत्मविश्वास व आत्मबलात वाढ झाली पाहिजे. आयुष्यभर आत्मसात न झालेला आणि मेंदुत अस्तव्यस्तपणे कोंबलेला ज्ञानाचा भारा म्हणजे शिक्षण नव्हे! आपले जिवन घडवणारे, माणुस निर्माण करणारे, चरित्र घडवणारे आणि चांगले विचार आत्मसात करण्यास शिकवणारे शिक्षण हवे आहे. अनुकरणात्मक शिक्षण या निषेधप्रधान शिक्षण हे मृत्युहून वाईट होय असे विचार विवेकानंद शिक्षणाविषयी मांडताना दिसतात.

स्त्रियांना कशा प्रकारचे शिक्षण द्यावे यावर स्वामी विवेकानंद म्हणतात, धर्म, कला, विज्ञान, गृहविज्ञान, पाकशास्त्र, शिवणकला, आरोग्यशास्त्र या विषयाची मुलतत्वे स्त्रियांना शिकवली पाहिजेत. नुसती पुजा पद्धती शिकवूनच कांही काम भागणार नाही, शिक्षणाने सा-याच बाबतीत डोळसपणा यायला हवा. आदर्श स्त्रियांचे चरित्र, कार्य शिकवून त्यांच्यात त्याग करण्याची निर्मिती झाली पाहिजे. स्त्री शिक्षणाचा प्रसार, ज्ञानाची वाढ या सा-या गोष्टी झाल्याखेरीज देशाची उन्नती होणार नाही. शिक्षणाचा प्रसार हा सर्वसामान्य लोकांपर्यंत आणि स्त्रियांपर्यंत जोवर पोहोंचत नाही तोपर्यंत कांहीही साधणे शक्य होणार नाही.

पुरुषांच्या प्रमाणेच स्त्रियांना शिक्षण देणा-या संस्था निर्माण झाल्या पाहिजेत. त्यांना पुराण, इतिहास, गृहकृत्ये, कला, कौटुंबिक जिवनातील कर्तव्य आणि आदर्श चरित्र घडवणारे नीतीनियमन यांचे धडे देण्यात यावीत. त्यांच्या जिवनात निर्माण झालेल्या समस्येचेही निराकरण झाले पाहिजे. दुर्बलता हा एक प्रकारचा मृत्यु आहे. म्हणून ती दुर्बलता नष्ट केली पाहिजे, शक्ती आणि निर्भीडतेसाठी शिक्षण आणि नैतिक गुणांचे पोषण अत्यावश्यक आहे. विवेकानंदाने स्त्री शिक्षणाचा पुरस्कार करून त्यांचा जिवन आलेख वृद्धींगत करण्याचे विचार मांडले.

निष्कर्ष :-

१) स्वामी विवेकानंद हे फक्त हिन्दू अध्यात्मवादाचे पुरस्कर्ते नसून ते एक समाजसुधारकही होते.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

२) स्वामी विवेकानंदांनी सामाजिक समतेचा पुरस्कार केला होता.

३) भारतीय समाजातील धर्मांधता, रुढीवाद, अंधविश्वास यावर टीका करून ती नष्ट करण्याचे विचार मांडतात.

४) स्वामी विवेकानंदाने स्पृश्य अस्पृश्यतेचा विरोध केलेला होता.

५) त्यांचे स्त्री विषयक विचार अत्यंत उदात्त आणि आदर्श होते.

६) स्वामी विवेकानंदाचे विचार प्रत्यक्षात अंगिकारल्यास शुद्ध चारित्र्यवान समाजाची निर्मिती होऊ शकते. स्त्रियांकडे पहाण्याच्या दृष्टीकोनात बदल उद्‌भवून येऊ शकतो.

संदर्भ सूची :-

१) प्रा. किसन चोपडे, भारतीय राजकीय विचार, पिंपळापुरे विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद, २००२.

२) श्री रामकृष्ण, विवेकानंद साहित्य, रामकृष्ण मठ प्रकाशन विभाग, नागपूर.

३) इनसाईक्लोपीडिया, स्वामी विवेकानं के नारीविषयक विचार

४) https/hindivivek.org स्त्रियोंके प्रति स्वामी विवेकानंद की भुमिका

५) डॉ. सरुची पांडे, स्त्री शिक्षण स्वामी विवेकानंदांचे विचार, विवेकानंद मराठी प्रकाशन विभाग.

६) अमृतस्य पुत्राः, स्वामी विवेकानंदाचे विचारधन.

७) भरतकुमार तिवारी, विवेकानंद का दर्शनिक चिन्तन, भारतीय भाषा पीठ, नई दिल्ली, १९८८.

८) रामधारीसिंह दिनकर, संस्कृति के चार अध्याय, उदयाचल, पटना, १९७७.

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College,

IMPACT FACTOR
6.10

ISSN 2229-4406

UGC Approved International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS

URA

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XVII, Vol. III
Year - IX (Half Yearly)
Sept. 2018 To Feb. 2019

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 -241913
9423346913 / 9503814000
9637935252 / 7276301000

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Publisher :
Jyotichandra Publication
Latur, Dist. Latur - 413531. (MS)

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Latur, Dist. Latur(M.S.)India.

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Rajendra R. Gavhale
Head, Dept. of Economics,
G. S. Mahavidyalaya,
Khamgaon, Dist. Buldhana

Dr. D. Raja Reddy
Chairman, International Neuro Surjery Association,
Banjara Hill, Hayderabad (A.P.)

Dr. E. Siva Nagi Reddy
Director, National Institue of Hospitality & Tourism Management,
Hyderabad (A.P.)

Dr. A. H. Jamadar
Chairman, BOS Hindi,SRTMUN &
Head, Dept. of Hindi, BKD College,Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Yu Takamine
Professor, Fafulty of Law & Letters,
University of Ryukyas,
Okinawa, (Japan).

Dr. Shaikh Moinoddin G.
Dept. of Commerce,
Lal Bahadur Shastri College,
Dharmabad, Dist. Nanded(M. S.)

Prashant Kshirsagar
Dept. of Marathi,
Vasant Mahavidyalaya
Kaij, Dist. Beed (M.S.)

Scott A. Venezia
Director, School of Business,
Ensenada Campus,
California, (U.S.A.)

DEPUTY-EDITOR

Dr. N. G. Mali
Head, Dept. of Geography,
M. B. College,
Latur,Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Babasaheb M. Gore
Principal,
Smt. S.D.D.M.College
Latur, Dist. Latur (M.S.)

CO-EDITORS

Dr. V.J. Vilegave
Head, Dept. of P.A.,
Shri. Guru Buddhiswami College,
Purna, Dist. Parbhani (M.S.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History
Shivjagruti College, Nalegaon,
Dist. Latur. (M.S.)

Dr. S.B. Wadekar
Dept. of Dairy Science,
Adarsh College,
Hingoli, Dist. Hingoli.(M.S.)

Dr. Shivanand M. Giri
Dept. of Marathi,
Bhai Kishanrao Deshmukh College,
Chakur Dist. Latur.(M.S.)

Bhai Kishanrao Deshmukh College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College, Chakur

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	A Sociolinguistic Analysis of Maya Angelou's I Know Why the Caged Bird Sings **Purushottam P. Deshmukh**	1
2	A Study of Exclusion of Gender Concerns in Displacement Discourse with Respect to Landi project of Marathwada Region **Usha Sarode**	8
3	Women's Representation in Police Establishment **Dr. Kamalakar S. Waghmare**	18
4	"स्थानिक स्वराज्य संस्था" त्रिस्तरीय रचना - जिल्हा परिषद, पंचायत समिती, ग्रामपंचायत यातुन होणारा ग्रामीण विकास **जयश्री सिनगर**	26
5	अमरावती शहराची रुपकिय रचना **डॉ. दिनेशकुमार सिनकर**	35
5	गोपाळ गणेश आगरकरांचे सामाजिक कार्य **नानाचंद ताराचंद वानखेडे**	42
6	राष्ट्रमाता जिजाऊचे हिंदवी स्वराज्य निर्मितीतील योगदान **डॉ. एम. एस. कांबळे**	48
7	संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीतील मराठवाडयाचे योगदान **डॉ. बी. एस. लासुरे**	52
8	मराठी भाषांतर प्रक्रिया **डॉ. शिवाजी जवळगेकर**	57
9	महात्मा जोतीराव फुले यांची कविता - एक अभ्यास **डॉ. शिवराज काचे**	67
10	"यमुना पर्यटन' मधील यमुनाच्या व्यक्तिमत्त्वाचा अभ्यास **रमेश काकडे**	74
11	भारतीय समाजावरील जागतिकीकरणाचा परिणाम **डॉ. डी. एन. दामावले**	78

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur 413513

7

संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीतील मराठवाडयाचे योगदान

डॉ. बी. एस. लासुरे
इतिहास विभाग प्रमुख,
माई किशनराव देशमुख महाविद्यालय,
चाकूर, जि. लातूर

Research Paper - History

प्रस्तावणा,

स्वातंत्र्य पुर्व काळापासुन भाषिक राज्याची स्थापना झाली पाहिजे असे विचार लोकांनी मांडलेले होते. स्वातंत्र्याच्या चळवळीत या प्रश्नाकडे दुर्लक्ष होत गेले असले तरी नागरिकांनी, नेत्यांनी अधुन-मधुन या मागणिला समोर ठेवलेले होते. अखील भारतीय कॉंग्रसची अनेक वर्षापासुन या देशाची प्रांत रचना भाषेच्या आधारावर करावी अशी भुमीका घेतलेली होती. इ.स. १९०५ मध्ये कॉंग्रेसने भाषावार प्रांत रचनेला सामोरे ठेऊन चर्चाही घडऊन आनली. कॉंग्रेसच्याया भुमिकेला समोर ठेऊनच हैद्राबाद संस्थानात स्टेट कॉंग्रेसच्या स्थापनेपासूनच सुरूवात झालेली दिसते. हैद्राबाद संस्थानात पक्षाची बांधणी होत असताना महाराष्ट्र परिषद, आंध्र परिषद व कर्नाटक परिषद अशी नांवे देऊन सुरूवात झाली. त्यातुनच भाषावर रचनेचा उदय होत गेला.

मुंबई, वऱ्हाड, हैद्राबाद, संस्थानातील मराठवाडा आणि गोमांतक हे सर्व मराठी भाषीकांचा प्रदेश संयुक्त महाराष्ट्र झाला पाहिजे. यासाठी संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीला खरी सुरूवात १९४० पासुन सुरू झाली. संयुक्त महाराष्ट्राच्या निर्मीतीसाठी अनेकांना तुरूंगवास भोगावा लागला तर अनेकांना स्वत:चा जिव गमावावा लागला. १०५ हुतात्म्यांच्या बलीदानातुन, असंख्याच्या त्यागातून, सेनापती बापट, आचार्य अत्रे, कॉ. एस.ए.डांगे, एस.एम.जोशी, भाई उधवराव पाटील यांच्या सारख्या अनेक नेत्यांच्या तेजस्वी लढ्याने महाराष्ट्र राज्य अस्तीत्वात आले. महाराष्ट्र राज्याच्या निर्मितीमध्ये मराठवाडयातील नेत्यांचे, जनतेचे योगदारन मोठ्या प्रमाणात असल्याचे दिसुन येते.

उद्दिष्ट -

१) संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील मराठवाड्याची भुमीका शोधने.

२) संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीवर प्रकाश टाकणे.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

पार्श्वभुमी-

ब्रिटीश काळापसून मराठी भाषीक अनेक प्रांत आणि देशी संस्थानात विभागले गेले होते. भाषावार प्रांत रचनेची मागणी लोकमान्य टिळकांनी १९१५ मध्येचं केलेली होती. त्या धरतीवर मुंबई, महाराष्ट्र, वऱ्हाड, आणि नागपूर येथे प्रदेश कॉंग्रेसच्या समीत्याही स्थापीत झाल्या. इ.स १९३७ मध्ये झालेल्या मराठी साहित्य संमेलनात संयुक्त महाराष्ट्राचा ठराव मांडण्यात आला. १९४६ मध्ये झालेल्या साहित्य संमेलनात संमेलनाचे अध्यक्ष ग.त्र्य.माडखोलकर यांनी संयुक्त महाराष्ट्र निर्मीतीचा ठराव मांडताना मराठी भाषीक राज्याचा भुप्रदेश व सीमांचा उल्लेख केलेला होता. मराठवाड्यात भरवल्या गेलेल्या मराठवाडा साहित्य संमेलनातुनही संयुक्त महाराष्ट्र निर्मीतीवर ठराव मांडून या मागणी करीता जनजागृती करण्याचा प्रयत्न व्यासपीठावून करण्यात आला. महाराष्ट्र प्रांतीक कॉंग्रेसची सन १९४९ राजी बैठक संपन्न झाली. त्य बैठकीचे अध्यक्ष मुकुंदराव पेडगावकर यांनी एक ठराव घेऊन अखंड मराठवाडा मुंबई प्रांतात विलीन करण्यात यावा अशी मागणी केली.

संयुक्त महाराष्ट्र सभेची स्थापना-

२५ जानेवारी १९४० रोजी मुंबई येथे संयुक्त महाराष्ट्र सभेची स्थापना करण्यात आली. महाराष्ट्र परिषदेच्या स्थापनेनंतर अनेक ठीकाणी अधिवेशने घेण्यात आली. लातूर येथे १९४६ मध्ये महाराष्ट्र परिषदेचे अधिवेशन घेण्यात आले. या परिषदेचे अध्यक्ष आ. क्र. वाघमारे हे होते. त्यांनी व्यासपीठावरून संस्थानाची भाषीक तत्वावर निर्मीती करावी असे प्रतिपादन करून संस्थानाचे विघटन करण्याचा आग्रह केला. संस्थानाचे भाषावार विभाजन झाले तरी मराठी, कानडी व तेलगु भाषिक आपआपल्या प्रांतात विलीन होतील आणि असे झाले तर संस्थानाचे विभाजन होईल व निजामी सत्तेची शक्तीही कमी होईल असा विचार मराठवाड्यातील नेत्यांचा होता. मुंबई येथे महाराष्ट्र एकीकरण परिषदेचे आयोजन करण्यात येऊन येथे 'संयुक्त महाराष्ट्र परिषद' नावाची संस्था स्थापीत करण्यात आली. मराठी भाषीक मानसे एकत्र आनने हा मुख्य उद्देश त्यांचा होता. या परिषदेचे अध्यक्ष म्हणुन शंकरराव देव यांची नियुक्ती करण्यात आली. १७ जुन १९४८ मध्ये प्रांताची पुनर्रचना करण्यासाठी दार आयोगाची नेमणुक करण्यात आली.

निजामाची शरणागती आणि कॉंग्रेस नेत्यांच्या हालचाली-

१५ ऑग. १९४७ रोज भारतास स्वातंत्र्य प्राप्ती झाली. हैद्राबाद संस्थानातील परिस्थिती मात्र गंभरी स्वरूपाची बनत गेली. संस्थात भारतात विलीन करण्याची अनेक पाऊले उचलली जाऊ लागली. निजामाच्या विरोधात सशस्त्र लढाई या कालावधीत देण्यात आला. शेवटी भारत सरकारने पोलिस कार्यवाहीला सुरूवात केली. या कार्यवाहीमुळे निजाम शरण आला आणि हे संस्थाने भारतात विलीन झाले. भारतात विलीन झाल्यानंतर जनतेच्या समोर एक मोठा प्रश्न होता. तो म्हणजे भाषावार प्रांतरचनेचा. २५ जुन १९५० रोजी मुकुंदराव पेडगावकर यांच्या आध्यक्षतेखाली बैठक घेण्यात आली.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

स्थापीत झाला पहिजे. मराठी भाषा, संस्कृती, आर्थिक जीवन या मराठवाड्यातील बाबीवर प्रकाश टाकुन आयोगा सामोर आपली मागणी कीतपत महत्वाची आहे हे स्पष्ट केले. या आयोगाने आपला अहवाल १० ऑक्टो.१९५५ राजी सादर केला. आणि महाराष्ट्रावर वज्राघातच झाला. या अहवाला नुसार विदर्भ वगळून मराठवाड्यासह महराष्ट्र आणि गुजरात मिळून एक द्विभषीक राज्याची शिफारस होती. मुंबई स्वतंत्र रहावी असे मुंबईच्या पुढाज्यांना वाटत होते. आयोगाच्या शिफारशी मराठी भाषीकांत आवडणाज्या नव्हत्या. परत संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीला जोर आला. मुंबईत प्रचंड मोर्चा काढण्यात आला. मोर्चेकरावर लाठी हल्ला करण्यात आल्यामुळे सर्वत्र कडकडीत हरताळास सुरूवात झाली. गोळीबारात चौदा जन ठार झाले. मुंबईसह संयुक्त महाराष्ट्र झाला पाहिजे. त्यासाठी लढा चालुच राहिला.

या लढ्यात मराठवाड्यातील जनतेनी माठ्या संख्येनी भाग घेण्यास सुरूवात केली. येथील जनतेने सत्याग्रहाचा मार्ग स्वीकारला. मराठवाड्यातील एक हजार एकोनपन्नास सत्याग्रहीना तरुंगात डांबण्यात आले. पंडित नेहरूने जानेवारी १९५६ मध्ये मुंबई केंद्रशासित राहिल असे जाहिर केले. यालाही प्रचंड विरोध होऊन मिरवणूका, संप, हरताळ, सभा या द्वारे निषेध नोंदवला गेला. आंदोलकावर गोळीबार करण्यात येऊन त्यात ८० नागरिक ठार झाले. अनेक जन जखमी झाले. मराठवाड्याची संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ गावपातळीपर्यंत पोहचली. सर्वत्र सत्याग्रहीच्या तुकड्या निर्माण होऊन सत्याग्रह सुरू झाला. १९५६ मध्ये मराठवाड्यातील सत्यागृहाची तुकडी अनंतभालेरव, नागनाथ परांजपे यांच्या सह दिल्लीला गेली. केंद्र सरकारच्य विरेधात आंदोलन तीव्र बनत गेले. या बाबीमुळे लोकसभेत महाराष्ट्र आणि गुजरात अशी दोन स्वतंत्र राज्य निर्माण करण्याचा ठराव मुंजूर झाला. त्यातुन १ में १९६० रोजी महाराष्ट्र हा मराठी भाषीकांचे एक स्वतंत्र राज्य उदयास आले.

सारांश-

संयुक्त महाराष्ट्राच्या चळवळीत मराठी भाषीकांच्या भावना दडलेल्या होत्या या भावनेचा उद्रेक होऊन भाषावार प्रांत रचनेची चळवळ जोमात सुरू झाली. ही चळवळ एखाद्या पक्षाच्या झेंड्याखाली या एका नेत्यांच्या नेतृत्वाखाली झाली नांही. यात सर्व मराठी भाषीकाचा प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष सहभाग असल्याचे दिसून येते. अनेकांचे बलीदान, अनेक आयोगाची स्थापना, सत्यागृह, मोर्चे, हरताळ, अधिवेशने, जनजागृती, संप इत्यादी अहिंसक व सर्वव्यापी मार्गाने या चळवळीस यश प्राप्त झाल्याचे दिसते. संयुक्त महाराष्ट्र निर्माण होणे हे मराठी भाषीकांचे स्वप्न होते. हे स्वप्न साकार करण्यासाठी मराठवाड्यातील नेत्यानी, नागरिकांनी जीवाचे रान केले. संयुक्त महाराष्ट्र निर्मीती विरोधात ताठर असलेले तत्कालीन भारताचे पंतप्रधान पं. जवाहरलाल नेहरू यांना अभुतपूर्व अशा लोक लढ्याने नमवलेले दिसते.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

12
2019

IMPACT FACTOR
2. 0082

ISSN 2231- 6671

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

Hi-Tech Research Analysis

Hi-TECH
RESEARCH ANALYSIS

REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XII, Vol. - III
Year - VI, (Half Yearly)
Aug. 2016 To Jan. 2017

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913
09423346913 / 09503814000
07276305000/ 09637935252

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published by :
JYOTICHANDRA PUBLICATION
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)India

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Latur, Dist. Latur.(M.S.) (Mob. 09423346913)

EXECUTIVE EDITORS

Scott. A. Venezia
Director, School of Business,
Ensenada Campus,
California, (U.S.A.)

Dr. Balaji K. Shinde
Member of Academic Council,
S.R.T.M.U. Nanded. (M.S.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

Bhujang R. Bobade
Director Manuscript Dept.,
D. A. & C. Research Insititute,
Malakpet, Hyderabad. (A.P.)

Dr. U. Takataka Mine
Tokiyo (Japan)

Dr. Babasaheb M. Gore
Dean- Faculty of Education & M.C.
Member,S.R.T.M.U, Nanded.(M.S.)

Dr. Khanderavaji Kale
Dept. of Sociology,
College of Arts,
Kowad, Dist. Kolhapur. (M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure
Dept. of Hindi,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

DEPUTY-EDITOR

Dr. G . V. Menkudale
Dept. of Dairy Science,
Mahatma Basweshwar College,
Latur, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. C.J. Kadam
Head, Dept. of Physics,
Maharashtra Mahavidyalaya,
Nilanga, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Murlidhar Lahade
Dept. of Hindi,
Janvikas Mahavidyalaya, Bansarola,
Dist. Beed.(M.S.)

Dr. Bharat S. Handibag
Dean, Faculty of Arts,
Dr. B.A.M.U. Aurangabad(M.S).

Dr. S.B. Wadekar
Dept. of Dairy Science,
Adarsh College,
Hingoli, Dist. Hingoli.(M.S.)

Dr. Shivaji Vaidya
Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani , Dist. Parbhani.(M.S.)

CO-EDITORS

Dr. R.N. Salve
Head, Dept. of Sociology,
Shivaji University,
Kolhapur, Dist. Kolhapur.(M.S.)

Ghansham S. Baviskar
Dept. of English,
RNC & NSC College,
Nasik, Dist. Nasik.(M.S.)

Dr. Kailash Tombare
Head, Dept. of Economics,
Devgiri Mahavidyalaya,
Aurangabad.(M.S.)

Dr. Kailash R. Nagulkar
Head, Dept. of History,
Gulab Nabi Azad College,
Barshi Takli, Dist. Akola.(M.S.)

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College * Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	A Study on the Role of Financial Ratios in Credit Rating **Dr. A. J. Raju**	1
2	John Masters Savage Novel - Night Runners Of Bengal **Prakash D. Shrungare**	7
3	E-Resources And Its Challenges For Libraries **Dr. A.B. Sarkale**	19
4	Rural Women Status **Sandhya Dattarao Kadam**	25
5	A Study of Nutritional Balanced Dieat **R. N. Kale**	28
6	Fitness Among Volleyball and Hockey women Players of Osmanabad District **Dr. Dilip Nathrao Gitte**	33
7	अमरावती शहराचे भूमी उपयोजन **डॉ. दिनेशकुमार सिनकर**	37
8	महाराष्ट्रातील सण-उत्सवाचा विश्लेषणात्मक आढावा डॉ. बी. एस. लासूरे	42
9	अण्णा भाऊ साठे यांचा क्रांतीकारी 'फकिरा' **डॉ. शिवाजी जवळगेकर**	48

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhal Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

Issue : XVI, Vol. V
VISION RESEARCH REVIEW
IMPACT FACTOR
5.67
ISSN 2250-169X
Dec. 2018 To May 2019

8

महाराष्ट्रातील सण-उत्सवाचा विश्लेषणात्मक आढावा

डॉ. बी. एस. लासूरे
इतिहास विभाग प्रमुख,
भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय,
चाकूर, जि. लातूर

Research Paper - History

प्रस्तावना :

प्राचीन काळापासून भारतीय समाजात सण-उत्सव साजरे करण्याची पद्धत रूढ आहे. लोकजिवन घडवण्यात आणि भारतीय संस्कृतीला रंगरूप प्राप्त करून देण्यात सण-उत्सवाचे मोलाचे योगदान आहे. समाजाच्या भावना एकोप्यात करण्याबरोबरच सामाजिक एकात्मता साधण्यात सण-उत्सव मदत करतात. बदलत्या काळानुसार कांही सण-उत्सव याकडे दुर्लक्ष होत असले तरी काही सण-उत्सव भारतीय समाजव्यवस्थेने टिकवून ठेवलेले आहेत. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर कांही नविन उत्सव भारतात व महाराष्ट्रात सुरु झालेले दिसतात. ईश्वराची पूजा भीतीपोटी करण्यापेक्षा श्रद्धेने करावी आणि निसर्ग रक्षणाच्या मुळ उद्देशाने जतन देखील करावे हेच आधुनिक व्रत ठरते.

भारतीय समाजातील साजरे केले जाणारे सण-उत्सव निसर्गाचे रक्षण करणारे आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कृषी हा मुख्य कणा असल्यामुळे कृषी संस्कृतीशी नाते सांगणारे आहेत. आपल्या जिवनाला अध्यात्म आणि भक्तीची जोड देऊन भक्तीभावाला स्पर्श करणारे सण-उत्सव साजरे केले जातात. पुजा, व्रत, श्रद्धा, भक्तीभाव, उपवास याची जोड असल्यामुळे सण धार्मिक भावनेने व श्रद्धेने साजरे करतात. भारतीय संस्कृतिमधील अनेक सण हे चंद्रावर (चंद्रतीथी) अवलंबून आहेत. हिंदु सणाप्रमाणेच मुस्लिम, ख्रिस्ती सण (रमजान ईद, गुडफ्रायडे) हे देखील आकाशिय स्थीतीत्वरच अवलंबुन आहेत. महाराष्ट्रात साजरे करण्यात येणा-या सण-उत्सवामागेही धर्मपालन, निसर्गाचे रक्षण, कृषी संस्कृतीची जोपासना, सामाजिक बांधिलकी इत्यादी उद्देश असल्याचे दिसतात.

उद्दिष्टे :-

१) महाराष्ट्रातील सण-उत्सवावर प्रकाश टाकणे.

PRINCIPAL
Bhal Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

सण गुढीपाडवा या सणाद्वारे साजरा करण्यात येतो. महाराष्ट्रातही नविन वर्षाची सुरुवात म्हणून साजरा करण्याची प्रथा रुढ आहे. हिंदु परंपरेनुसार साडेतीन मुहर्तापैकी एक मुहुर्त म्हणून गुढीपाडव्याला महत्त्व आहे. या दिवशी महाराष्ट्रात सर्वत्र घरोघरी गुढ्या-तोरणे उभारून हा सण साजरा करण्याची पद्धत आहे. या सणाच्या मागे एक लोकश्रद्धा आहे. ती म्हणजे रामाने रावणाचा नाश करुन ते पुन्हा अयोध्या नगरीत आले. त्या निमित्ताने आनंदोत्सव साजरा केला गेला. तीच पद्धत आजही रुढ आहे. नविन उद्योग, व्यवसाय याचा शुभारंभ या सणाच्या दिवशी केला जातो.

रामनवमी व हनुमान जयंती :

रामनवमी हा सण 'रामजन्मोत्सव' म्हणून संपूर्ण भारतात व महाराष्ट्रातही साजरा केला जातो. महाराष्ट्रातील खेड्यापाड्यातून हा उत्सव दुपारी बारा वाजता साजरा करण्यात येतो. राममुर्ती पाळण्यात ठेऊन गाणी गाण्याची पद्धत अस्तित्वात आहे. हा उत्सव संपन्न झाल्यानंतर सहा दिवसानंतर सुर्योदयाच्या समयी हनुमान जयंती साजरी केली जाते. हनुमान हे रामभक्त होते. त्यांना महाराष्ट्रात मारुती, बजरंग अशीही नावे प्रचलित आहेत. बलोपासना, ब्रह्मचर्या आणि चारित्र्यसंवर्धन रामभक्त म्हणुन मंदिराद्वारेही त्यांची पुजा करण्यात येते.

वटसावित्री पोर्णिमा :

सुवासिनी स्त्रिया आपले सौभाग्य वृद्धीसाठी वटसावित्री पोर्णिमा व्रत करित असतात. महाराष्ट्रात हा सण स्त्रिया अत्यंत उत्साहाने पार पाडताना दिसतात. सावित्री आणि ब्रह्मदेव या वृत्ताच्या मुख्य देवता आहेत. नदीकाठची वाळू आणून पात्रात ठेवण्यात येऊन त्यावरती सत्यवान व सावित्रीची मुर्ती ठेऊन पुजण्याची पद्धत आहे. मात्र आता महाराष्ट्रात यात बदल झालेला दिसतो. सावित्रीचा पती सत्यवान वडाच्या झाडाखाली गतप्राण झाला आणि सावित्रीने ईश्वराची आराधना करून सत्यवानास पुन्हा जीवीत केले. या संकेतामुळे स्त्रिया वडाचीच पुजा करताना दिसतात. वडपुजेनंतर सुवासिनी एकमेकींना सौभाग्यवान देण्याची प्रथा आहे. या दिवशी ब्रह्म, सावित्री, सत्यवान, यमधर्म आणि नारद यांच्या सुवर्ण प्रतिमेचे पुजन करण्यात येते.

आषाढी एकादशी :

आषाढ महिन्यात ही एकादशी साजरी केली जाते. या एकादशीला कामिका एकादशी असे म्हणतात. महाराष्ट्राच्या काना-कोप-यातून लाखो भाविक पायी चालत पंढरपूर येथील विठ्ठल दर्शनासाठी येतात. शेगाव येथून संत गजानन महाराज, आळंदीहून ज्ञानेश्वरांची, देहुवरून तुकारामाची, त्र्यंबकेश्वराहून निवृत्तीनाथाची, पैठण येथून एकनाथाची आणि उत्तर भारतातून कबीराची पालखी पंढरपूर येथे येते. या दिवशी पांडूरंगाची पुजा या दर्शन घेतले असता आत्मीक शांती आणि मोक्षप्राप्ती होते असा समज महाराष्ट्रात आहे. वारकरी संप्रदायात आषाढी एकादशीला महत्त्वाचे स्थान आहे.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Issue : XVI, Vol. V
VISION RESEARCH REVIEW
IMPACT FACTOR 5.67
ISSN 2250-169X
Dec. 2018 To May 2019

विशेष म्हणजे महाराष्ट्रातील सर्व जाती-पंथाची माणसे या सोहळ्यात भाग घेतात. यामुळे महाराष्ट्रात समतेचे तत्व जोपासले जाते.

नागपंचमी :

नागपंचमीचा सण महाराष्ट्रासह संपुर्ण भारतात साजरा केला जातो. नागापासून मरणभय अधिक प्रमाणात असल्यामुळे त्याची पुजा करण्याची प्रथा लोकव्यवहारात रुढ झाली असावी. कृष्णाने कालीया नागाचे दमन केले. तोच हा दिवस आशि लोकसमजूत आहे. या दिवशी स्त्रिया प्रत्यक्ष नाग किंवा नागप्रतिमेचे पुजन करतात. नागपुजेनंतर झोके बांधून व विविध खेळाद्वारे आनंदोत्सव साजरा करण्यात येतो. हा सण स्त्रीसंबंधाशी जोडला गेला आहे. म्हणून स्त्रियाच हा सण साजरा करीत असताना दिसतात.

राखीपोर्णिमा, गोकुळाष्टमी :

राखीपोर्णीमा हा भावा-बहिणीच्या स्नेहाचा मंगलमय सण म्हणुन साजरा केला जातो. असुराकडून इंद्र पराभूत झाल्यानंतर इंद्राणीने इंद्राच्या मनगटावर राखी बांधली आणि इंद्राने असुरांचा पराभव केला. तेव्हा शुक्राचार्याने 'राखीचा प्रभाव एक वर्ष टीकेल तोपर्यंत वाट पहा' असा सल्ला असुरांना दिला. म्हणून दरवर्षी राखी बांधण्याची प्रथा सुरू झाली. प्रारंभीच्या काळी पुरोहीत राजाच्या मनगटावर राखी बांधत असत. पुढे बहिणीने भावाला राखी बांधण्यास सुरुवात केले. ही प्रथा आजपर्यंत टिकून असलेली दिसते.

कृष्णजन्म दिवस म्हणून हा उत्सव साजरा केला जातो. कृष्णाचा जन्म मध्यरात्री बारा वाजता झाला म्हणून हा उत्सव रात्री बारा वाजता साजरा केला जातो. मथुरा, वृंदावन इत्यादी उत्तर प्रदेशात जन्माष्टमी प्रेक्षणीय असते. यानंतर दुस-या दिवशी दहीहंडी फोडण्याचा सार्वजनिक कार्यक्रम घेण्यात येतो. शहरी भागात दहीहंडी फोडण्याची पद्धत विस्तारित होत असून यात सर्व जाती धर्माची युवक युवती मोठ्या प्रमाणात भाग घेताना दिसतात. यातून राष्ट्रीय एकात्मता जोपासली जाते.

पोळा :

पोळा हा कृषीसंस्कृतीशी जोडलेला उत्सव आहे. हा सण प्रामुख्याने महाराष्ट्रात आणि कर्नाटकात साजरा करण्यात येतो. बैलाविषयीची मानवीय कृतज्ञता यातून व्यक्त होते. महाराष्ट्रातील गावोगावी बैलांची मिरवणूक काढून हा सण साजरा केला जातो. प्राचीन काळापासून प्राणिपुजा अस्तित्वात असल्याचा एक परंपरागत भाग म्हणजे पोळा होय.

अनंत चतुर्दशी, गौरी पुजन :

संपूर्ण भारतात गणपती या देवतेस बुद्धीची देवता म्हणून पुजले जाते. भाद्रपद शुद्ध चतुर्थीत गणेशमुर्तीची घरोघरी स्थापना करण्यात येते आणि अनंत चतुर्दशीला गणेशाचे विसर्जन केले जाते.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur *13513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur #13513

लोकमान्य टिळकांनी या सणाला सार्वजनिक उत्सवाचे स्वरुप देऊन त्याद्वारे राष्ट्रीयत्वाची उभारणी केली. महाराष्ट्रात गणपती उत्सवाबरोबरच गौरी (महालक्ष्मी) पुजनही केले जाते.

नवरात्र-दसरा :

अश्विनी शुद्ध प्रतिपदा हा नवरात्राचा प्रथम दिवस मानला जातो. महाराष्ट्रात मातीच्या लहानशा ढिगा-यावर गहू पेरून घटस्थापना केली जाते. हा नवरात्र उत्सव भारतात वेगवेगळ्या भागात निरनिराळ्या पद्धतीमध्ये प्रचलीत आहे. बंगालमध्ये मंदिराबाहेर दुर्गेची सिंहारुढ मुर्ती स्थापित करून पुजा अर्चना करण्यात येऊन दहाव्या दिवशी मुर्तीचे विसर्जन करण्यात येते. नवरात्र उत्सव संपल्याननतर विजयादशमी (दसरा) साजरा केला जातो. या कालावधीत देवीने राक्षसांशी नऊ-दिवस लढा देऊन विजय मिळवला आणि महिषासुराला ठार केले. त्याचा आनंदोत्सव साजरा करण्याची प्रथा रुढ आहे. याच दिवशी रामाने रावणावर विजय संपादन केला. म्हणून सीमोल्लंघन करण्याची प्रथा रुढ झाली. हा 'विजय' दिवस म्हणून या काळात यश मिळते असे ग्राह्य धरून अनेक शुभकार्याला सुरुवात केली जाते. विजयादशमी हा साडेतीन मुहुर्तापैकी तिसरा मुहुर्त समजला जातो. शस्त्रपुजन, वाहनपुजन, रावण दहन इत्यादी स्वरुपात हा सण साजरा केला जातो.

दिवाळी :

महाराष्ट्रासह संपूर्ण भारतात श्रीमंत-गरिब वर्गात साजरा करण्यात येणारा सण म्हणजे दिवाळी होय. अंधारावर मात करून प्रकाशमय जिवन निर्माण करणारा हा संदेश दिवाळी सण देतो. चौदा वर्षाचा वनवास संपवून राम अयोध्येला परतले. त्यांचा राज्याभिषेक झाला म्हणून दीपोत्सव करण्यात येतो अशी समजूत आहे. धनत्रयोदशी, नरकचतुर्दशी, लक्ष्मीपुजन, पाडवा आणि भाऊबीज अशी पाच दिवस दिवाळीचा सण साजरा करण्यात येतो. रोषणाई, फटाके, आकाशकंदील, आतिषबाजी याबरोबरच गोड-धोड फराळाचा आस्वाद या काळात घेतला जातो. या सणाच्या मागे अनेक पौराणिक कथाही सांगण्यात येतात.

मकरसंक्रांत, होळी :

मकरसंक्रांत हा सण नैसर्गिक घटनेवर आधारलेला आहे. सूर्याचे जेव्हा मकर राशीत प्रवेश होतो. तोच दिवस मकरसंक्रांत म्हणुन साजरी केली जाते. भारतीय समाजाने संक्रांतीला देवी मानुन तीचे दैवतीकरण घडऊन आणलेले दिसते. या दिवशी शुभकार्य करण्याचे टाळण्यात येते. उत्तर भारतात या सणादिवशी खिचडी खाणे आणि दान करणे पवित्र मानले जाते. महाराष्ट्रात संक्रांतिच्या सणाला तीळ आणि गुळ याला महत्त्व देण्यात आले आहे. परस्परात स्नेहभाव निर्माण व्हावा म्हणून तीळगुळाचे वाटप करण्याची प्रथा आहे.

होळी हा सण भारतात सर्वत्र कमी-जास्त प्रमाणात साजरा केला जातो. होळीद्वारे आपल्या

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

जीवनातील वाईट प्रवृत्ती, अशुभ, अमंगल यांचा नायनाट व्हावा हा मुख्य उद्देश समोर ठेवण्यात येतो. होळीच्या दुस-या दिवशी स्त्री-पुरुष लहान-मोठ्या समुहाने रंगाची उधळण करून आनंद साजरा करतात. याच दिवसापासून वसंत ऋतुला सुरूवात होते. म्हणून त्याचाही आनंद यातून व्यक्त केला जातो. महाराष्ट्रात होळीच्या पाचव्या दिवशी रंगपंचमी साजरी केली जाते. मथुरा, वृंदावन येथे हा उत्सव मोठ्या प्रमाणात साजरा केला जातो. या व्यतिरिक्त अक्षयतृतीया, पोंगळ, महाशिवरात्री इत्यादी सण-उत्सवाबरोबरच स्वातंत्र्यदिन, प्रजासत्ताक दिन, महाराष्ट्र दिन महापुरुषांच्या जयंत्या इत्यादी उत्सवही साजरे करण्यात येतात.

निष्कर्ष :

- सण-उत्सवातून कौटुंबिक व सामाजिक बांधीलकी जोपासण्यात येते.
- सण-उत्सव साजरे करण्यामागे ईश्वरीय आराधना होती.
- महाराष्ट्रातील अनेक सण-उत्सवात कृषी संस्कृतीशी नाते जोडलेले दिसतात.
- सण-समारंभ साजरे करण्यामागे वैज्ञानिक दृष्टिकोण दिसून येतो.
- शारीरिक आरोग्य व मानसिक आरोग्य सांभाळण्याकरिता कांही सण-उत्सव साजरे करण्याची प्रथा आहे.
- सण-उत्सवातून राष्ट्रीय एकात्मता दृढ होत गेली.
- आधुनिक काळात सण उत्सवाकडे दुर्लक्ष होत असलेले दिसून येते.

संदर्भ सूची :-

१) विकिपिडिया : महाराष्ट्रातील सण आणि उत्सव
२) दा.कृ. सोमण यांचा लेख, www.loksatta.com
३) पी.जी. जोशी, प्राचीन भारताचा सांस्कृतिक इतिहास, विद्या प्रकाशन, नागपूर.
४) डॉ. दा.धो. काचोळे, भारतीय सामाजिक विचारवंत, कैलाश पब्लिकेशन, औरंगाबाद, १९९९
५) डॉ. सुधा काळदाते, डॉ. सुमन लोमटे, सामाजिक संस्था, विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद, १९९९
६) डॉ. भोईटे, डॉ. बोबडे, सामाजिक संस्था, पिंपळापुरे पब्लिशर्स, नागपूर, १९९०.
७) ज्योतिर्भास्कर जयंत साळगावकर, लेख, m.marathi.webdunia.com
८) ऋग्वेदी, आर्यांच्या सणांचा प्राचीन व अर्वाचीन इतिहास, प्राज्ञापाठशाळा मंडळ, वाई, १९७९.
९) सरोजनी बावर (संपा.), दसरा-दिवाळी, महाराष्ट्र शासन, मुंबई, १९९०.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

13
2019

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	Impact of GST on Industrial Sectors in Indian Economy **Dr. Prashant S. Salve**	1
2	Inflation and Unemployment Rate in India in 2011-2018 **Dr. J. M. Kale**	6
3	Efficancy of Indian Banks to Fulfill Basel III Capital Adequacy Requirements **Dr. Nilam Chhangani**	13
4	Problems of Pollution and the Solutions **Dr. J. K. Waghmare**	19
5	Impact of Social Media on Indian Youth **Laxman Jajodia, Kiran Nagare**	26
6	Mathematics in Nature : Fibonacci Sequence **Dr. A. S. Patil**	33
7	महाराष्ट्र पर्यटन - आव्हाने आणि संधी **उज्वला बाजपाई**	44
8	लोकशिक्षक श्री. संत गाडगे महाराज **डॉ. सुरेश नांदे**	48
9	महात्मा फुलें यांचे असपृश्यतेसंबंधी विचार **डॉ. वसंत डोंगरे**	54
10	संत नामदेवांच्या अभंगाचे सवरुप **डॉ. नविन के. गिलबिले**	60

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

RNI. MAHMUL02805/2010/33461
Interlink Research Analysis
IMPACT FACTOR 6.20
ISSN 0976-0377
Issue : XXI, Vol. I, Jan. 2020 To June 2020

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Global life Insurance Industry: Concerns and Promises **Dr. P. T. Pawar**	1
2	Dielectric Study of Acetonitrile-Dichloromethane Mixture at Microwave Frequency **I. G. Shere**	11
3	Nutritional problems in Rural Community of Latur Districts children **Dr. J. K. Waghmare**	15
4	Preparation of Norms for the School going boys between 11 To 14 Years of age in different body Composition and Motor Qualities of Solapur District **Dr. Suresh Bhosale**	23
5	भूमण्डलीकरण के संदर्भ में हिंदी **डॉ. कांचनमाला बाहेती**	31
6	बकरी - समसामायिक युगीन अनुभूति की अभिव्यक्ति **श्रीमंत जगन्नाथ गुंड**	35
7	अब्दुल्ला दीवाना नाटक में नैतिक मूल्य **डॉ. राजू शेख**	40
8	म्हणीतून घडणारे सांस्कृतिक जीवनदर्शन **सुधीर एल. गरड**	43
9	धर्म आणि धर्माची कार्य याचा समाजशास्त्रीय अभ्यास **डॉ. जितेंद्र कोकणे**	47

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Conclusions:

This study emphasized the importance of measuring the overall nutritional st for children, who have coexisting infectious diseases and anaemia. The high prevalen of malnutrition and anaemia underlined the need for routine screening as well as treatme of children. Additionally, health information strategies should be focused on young childr feeding practices to minimize stunting and underweight.

Introduction

Malnutrition was one of the most significant child health issues in developing countries. In 2012, approximately 19.4% and 29.9% of children aged under 5 years had underweight and stunting, respectively [1] with more than 3.4 million mortality cases among children aged under 5 years related to nutritional status [2] World Health Organization (WHO) reported that the prevalence of stunting and underweight among children aged under 5 years globally in 2017 decreased; those were 13.5% and 22.2%, respectively. However, more than half of all stunted children under 5 years lived in Asia and Africa [3]. Stunting refers to a child who is too short for his or her age; these children could suffer severe irreversible physical, cognitive damage and these devastating effects can last a lifetime and even affect the next generation [4]

Malnutrition was also one of the important risk factors in the onset of many communicable and no communicable diseases in both children and adults worldwide [5] Therefore, adequate nutrition during infancy and early childhood is essential to ensure the growth, health, and development of children to their full potential.[6] Malnourished children suffer in higher proportion from respiratory infections, diarrheal, and measles, characterized by a protracted course and exacerbated disease [7] Stimulation of an immune response by infection increased the demand for metabolically derived anabolic energy and associated substrates, leading to a synergistic vicious cycle of adverse nutritional status and increased susceptibility to infection.[8] Many national surveys showed that India achieved the target to reduce the prevalence of underweight Thus, this study aimed to describe the rates of malnutrition among children aged 6–59 months in the Rural Community of Latur Districts children.

PRINCIPAL
Bhal Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

RNI. MAHMUL02805/2010/33461 IMPACT FACTOR 6.20 ISSN 0976-03
Interlink Research Analysis Issue : XXI, Vol. I, Jan. 2020 To June 2

Table No. 1

year / Sr.. No.	Name of the Block	2017	2018	2019
		malnourished child between 0 to 06 years.		
1	Udgeer	132	124	114
2	Nilanga 1	108	113	80
3	Nilanga 2	45	30	33
4	Ahamadpur	119	120	118
5	Ausa 1	102	95	73
6	Ausa 2	74	87	69
7	Latur	151	150	134
8	Murud	82	77	59
9	Renapur	98	97	79
10	Chakur.	192	176	175
11	Devani	59	48	37
12	Jalkot	42	37	36
13	Shirur Anatpal	53	44	46
Total		1255	1198	1053

Source: Unpublished Information of ICDS Z.P. Office Latur

Table No. 2

Educational information of Respondent

Sr. No.	Education	Numbers of Respondent	Percentage
1	Illiterate	72	38.91
3	primary	50	27.02
3	High- school	28	15.13
4	High secondary school	18	9.72
5	Graduate	12	6.48
6	Post Graduate	05	2.70
	Total	185	100

Source : Field Survey

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College * Chakur 413513

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Table No. 6

Do you have any diseases to your children's ?

Sr. No.	Response of Respondent	Numbers of Respondent	Percentage
1	Yes	185	100
2	No	00	00
Total		185	100

Source : Field Survey

Results & Discussion :

Above Table No.1 Shows that in latur district there are maximum children occupied with malnourished in latur district total number out of malnourished children's are (3506) The maximum numbers of malnourished children's in Chakur Tahsil, than the other Tahsil (521) and the second number is latur tahsil (434) in 2017 year. The total number of malnourished children's (1255) after that in 2018 the total number of malnourished children are (1198) and in the end of march in 2019 the numbers of malnourished children's are decrease (1053)

The conclusion is that the malnourished children's are decreases day after day.

Table no. 2 shows that educational information of respondent out of (185) (72) are illiterate and (50) respondents are completed primary education. high school respondent are (28) and the high secondary school educated people are (18) graduated respondent are (12) and the post graduated peoples are (5) so that maximum respondent are illiterate (38.91%).Table no.3 shows that occupational information of the respondent people. The total number respondent malnourished among them (82) respondent are landless labour.The small farmer respondents members are (62)(35) respondents are engaged in the other workers and very few respondents (6) occupational private sector.

So conclusion is that maximum respondents are landless labour because the main occupation of latur district peoples is forming. Maximum population of latur district engaged in forming and its related works.Table no. 4 explained that annual income of respondents. (63) respondents income is (25 to 50) thousand. The (81) respondents annual income is (51 to 75) thousand (26) respondents income is (76 to 1 lakh) and about 1 lakh income

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

References :-

1. G.A. Stevens, M. M. Finucane, C. J. Paciorek et al., "Trends in mild, moderate, and severe stunting and underweight, and progress towards MDG 1 in 141 developing countries: A systematic analysis of population representative data," The Lancet, vol. 380, no. 9844, pp. 824–834, 2012.
2. J. Bongaarts, "Food and Agriculture Organization of the United Nations: the state of food and agriculture: agricultural trade and poverty: can trade work for the poor?" Population and Development Review, vol. 33, no. 1, pp. 197-198, 2007.
3. World Health Organization, Global and regional trends by WHO Regions, 1990-2025Stunting:1990-2025, 2018,
4. World Health Organization, Levels and trends in child malnutrition, 1-15, WHO, Geneva, Switzerland, 2018.
5. D. L. Pelletier and E. A. Frongillo, "Changes in child survival are strongly associated with changes in malnutrition in developing countries," Journal of Nutrition, vol. 133, no. 1, pp. 107–119, 2003.
6. S. Ashaba, G. Z. Rukundo, F. Beinempaka, M. Ntaro, and J. C. Leblanc, "Maternal depression and malnutrition in children in southwest Uganda: A case control study," BMC Public Health, vol. 15, no. 1303, pp. 1–6, 2015
7. R. Uauy, J. Kain, V. Mericq, J. Rojas, and C. Corvalán, "Nutrition, child growth, and chronic disease prevention," Annals of Medicine, vol. 40, no. 1, pp. 11–20, 2008
8. D. A. Meira, "Interactions of infection, nutrition, and immunity," Revista da Sociedade Brasileira de Medicina Tropical, vol. 28, no. 4, pp. 315–319, 1995.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

CURRENT GLOBAL REVIEWER International Multidisciplinary Research Journal | ISSN- 2319-8648
Impact Factor - (SJIF) – 7. 139 | Special Issue -100 | Dec. 2019 | Peer Reviewerd

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Impact Factor – 7.139 ISSN – 2319-86948
Multidisciplinary International Research Journal
PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

'Water Resource Management for Sustainable Development '

Saturday, 28th December 2019 Special Issue - 100

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editors
I/C Principal Dr. H. M. Bhopale
Chief Organizer , Shankarrao Chavan Mahavidyalaya, Ardhapur Dist. Nanded.
Dr. R. B. Kotalwar
Convener & Head Department of Geography

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Multidisciplinary International Research Journal
PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

SPECIAL ISSUE – 100

Title of the issue :
'Water Resource Management for Sustainable Development '

SHAURYA PUBLICATION

© All rights reserved with the authors & publisher Price : Rs. 300/-

PRINTED BY
Shaurya Offset
Old MIDC , kalamb Road, Latur

EDITION :
28 Dec.. 2019

PRICE : 300 /-

या अंकाचे सर्व अधिकार प्रकाशकांनी स्वतःकडे राखून ठेवलेले आहेत. लेखांचे प्रकाशन व पुनप्रकाशनाचे अधिकार प्रकाशक आणि संबंधित लेखकाधीन समान असून शोध निबंधातील मते ही संबंधित लेखाच्या लेखकांची वैयक्तिक मते आहेत त्या मताशी संपादक व प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.

PRINCIPAL
Bhai kishanrao Deshmukh
College. Chakur.

CURRENT GLOBAL REVIEWER International Multidisciplinary Research Journal		ISSN- 2319-8648
Impact Factor - (SJIF) – 7. 139 Special Issue -100	Dec. 2019	Peer Reviewerd

Editorial Board For Special issue

I/C Principal Dr. H. M. Bhopale
Chief Organizer
Shankarrao Chavan Mahavidyalaya, Ardhapur

Dr.R.B. Kotalwar
Convener & Head, Department of Geography
Shankarrao Chavan Mahavidyalaya, Ardhapur

Editor in Chief- Mr. Arun Godam

Coordinator –

Dr.P.V.Poul
Asst.Prof. Dept. of Geography

Dr.B.C.Avhad
Asst.Prof. Dept. of Geography

National Advisory Committee / **Local Advisory Committee**

Prof.N.B. Reddy Latur	**Prof. K.B. Mane** Latur	**Dr.Waghmare N.K.**
Dr.S.T. Shete Latur	**Dr.B. G.Velapurkar** Udgir	**Dr. Pastapure Bhagwat**
Dr.K.B. Kankure Udgir	**Dr.S.B.Jadhav** Latur	**Dr.Birajdar Somnath**
Dr.N.S. Kore Nanded	**Dr.B.G. Sonvane** Latur	**Dr. Tolmare S.S.**
Dr.H.B. Rathod Nanded	**Dr.N.N.Savant** Goa	**Dr.Kondewar Smita**
Dr. B.N. Gophane Pune	**Dr.Arun Patil** Ashta.	**Dr.Waghmare S.D.**
Dr. A.S.Raymane Bangalore	**Dr. kalpana Deshmuk** Nagpur	**Dr. Phad V.L.**
Dr.O. V. Shapurkar Latur	**Dr. D.S. Gajhans** Aurangabad.	**Dr. Pisal H.V.**
Dr.C.U. Mane Patan	**Dr. A.S.Anigunte** .Beed	**Dr.Gond N.S.**
Dr.D.G.Gathade Patan	**Dr.F. M. Nadaf** Goa.	**Dr. Chimngunde V.S.**

Local Organizing Committee

Dr.Auradkar S.P.	Prof. Borse M.N.	Dr.Kunturwar V.S.
Dr.Patil R.B.	Dr.Waghmare L.N.	Dr.R.B.Shete
Dr. J.C. Pathan	Dr.V.B.Chavan	Dr.Shetod S.N.
Dr.Kendre K.L.	Dr.K.A. Najam	Prof. Bhuyare S.
Dr.Kadam K.K	Dr.Kazi M.K.	Dr. Shinde Vinod
Prof. Madanwad S.D.	Dr. lokare P.N.	Dr. Mhaske R.U
Prof. Rajegore R.V.	Dr.Khavas S.	Prof. Mahajan S.
Mr. Patil Gajanan	Dr.Pachling H.G.	Mr. Kadam S.U

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

95. जलसिंचन क्षेत्रातील शाश्वत विकासासाठी डॉ.शंकररावजी चव्हाण यांचे धोरण व कार्याचा अभ्यास 315
डॉ.फाळी मुमुलारहित दळवकर

96. 'कडगाव तालुक्यातील नदी प्रणालींची घनता आणि ग्रामीण वसाहतींचे वितरण' 319
डॉ. यो.एन. पल्लापुर, भद्रानकर गजानन गंगाधरराव

97. पर्यावरणासाठी भूभागाच्या ३३°० जागेवर वनक्षेत्र आवश्यक 321
प्रा.डॉ.सखाराम वाघमार

98. महाराष्ट्रातील जलसिंचन क्षेत्र आणि कृषी विकास 324
प्रा.एन. पी. मुसळे

99. जलप्रदूषण एक अभ्यास 327
पाटील गजानन हणमंतराव , प्रा.डॉ. आर.एस धनुधर

100. पाणी वाचविण्यासाठी पर्याय रेशीम शेती संदर्भ मावरगाव गोकडा 329
प्रा.डॉ.मुरुडकर एम.एस.

101. महाराष्ट्रातील जलसिंचन स्रोत : एक भौगोलिक विश्लेषण 331
डॉ. ए. ए. काळगापुरे, प्रा. मोरे महेश सुरेशराव

102. देगलूर तालुक्यातील पर्यावरण बदल आणि आरोग्य सुविधांचा भोगोलीक अभ्यास 333
प्रा. डॉ. एस.एन. कळसकर , बी.डी. शर्मा

103. वायु, जल, ध्वनी प्रदूशन और उपाय 337
प्रा.डालसे बालाजी पांडूरंग

104. शाश्वत विकासात डॉ.शंकरराव चव्हाण यांचे जलसिंचनातील योगदान 340
डॉ.रघुनाथ बालासाहेब शेटे

105. Irrigation Potentiality of Maharashtra State: A Geographical Analysis 344
Dr. Suryakant S. Pawar

106. Spatio - Temporal Analysis of Sex Ratio in Beed District : A Geographical Review 347
Dr. Sanjay Raosheb Sawate

107. Limnological Profile of Yeldari reservoir from Parbhani District of Maharashtra 350
Ahirrao S.D.

108. Wastes Generation and Treatment: A Case study of Ausa Municipality, Ausa, District. Latur (M.S.) India 353
Korde S.S.. Korde N.S., and Pathan A.V..

109. Climate Change and Water Problems the World: A Review 356
Mr. Balaji R. Gurude

110. जैविक कृषी व शाश्वत विकास भारतातील जैविक कृषी व पर्यावरण ऱ्हास 361
प्रा. रत्नाकर आर.डी.

111. औरंगाबाद जिल्ह्यातील तालुकानिहाय जलसिंचन क्षेत्राचा निर्देशांक 363
डॉ.शोभा भानुदासराव दुधाटे

112. लातूर जिल्ह्यातील पालेभाज्यांच्या बाजार पेठांचा वितरणांचा अभ्यास 366
प्रा. डॉ. नामदेव संपतराव गौड

113 .महाराष्ट्राचे जलनियोजन व जलव्यवस्थापन 368
प्रा.डॉ. नंदकुमार एम.एस.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

CURRENT GLOBAL REVIEWER International Multidisciplinary Research Journal | ISSN- 2319-8648
Impact Factor - (SJIF) – 7. 139 | Special Issue - 100 | Dec. 2019 | Peer Reviewerd

लातूर जिल्ह्यातील पाळीव प्राण्यांच्या बाजार पेठांचा वितरणांचा अभ्यास

प्रा. डॉ. नामदेव संपतराव गौंड
भूगोल विभाग, भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय, चाकूर जि लातूर

प्रस्तावना:

पशुपालन हा मानवाचा प्राथमिक आर्थिक व्यवसाय आहे. जिल्ह्यातील जास्तीत जास्त लोकसंख्या ही शेती व्यवसायावर अवलंबून आहे. शेती व्यवसायाला जोडधंदा म्हणून पशुपालन हा व्यवसाय केला जातो. या व्यवसायापासून मानवाला व देशाला आर्थिक फायदा होतो. जनावरांचे बाजारकेंद्र हे केवळ जनावरांचे खरेदी विक्री करण्याचे केंद्र नसून ते सामाजिक विचार विनिमयाचे माध्यम आहे. या ठिकाणी सामाजिक आर्थिक सांस्कृतिक व राजकीय माध्यमाची देवाण घेवाण होते. जिल्ह्यात एकूण १३ जनावरांच्या बाजारपेठा यातून यामध्ये बैल, गाय, म्हैस, रेडा, शेळी, मेंढी या वेगवेगळ्या प्राण्यांची खरेदी विक्री होत असते.

अभ्यास केंद्र:

हा शोधनिबंध लिहिण्यासाठी महाराष्ट्रातील लातूर जिल्हा निवडलेला आहे. या जिल्ह्याची निर्मिती १६ ऑगस्ट १९८२ रोजी झालेली असून सध्या जिल्ह्यात १० तालूके आहेत. जिल्ह्याचा अक्षवृत्तीय विस्तार १८ अंश १५ मि. ते १९ अंश १५ मि. उत्तर असून रेखावृत्तीय स्थान ७३ अंश २५ मि. ते ७७ अंश २५ मि पूर्व आहे. जिल्ह्याचे भौगोलिक क्षेत्रफळ ७३९२ चौ. कि.मी. असून क्षेत्रफळाच्या तुलनेत २.३२ टक्के भूभाग महाराष्ट्राचा आहे. हा जिल्हा बालाघाट पठारावर असून समुद्रसपाटीपासून ५४० ते ६२८ मीटर उंचीवर आहे.

उद्दिष्टे:

१) लातूर जिल्ह्यातील दिवसनिहाय बाजारकेंद्राचे वितरण अभ्यासणे.

२) लातूर जिल्ह्यातील कालावधीनूसार बाजारकेंद्राचे वितरण अभ्यासणे.

लातूर जिल्ह्यात लातूर, उदगिर, अहमदपूर, औसा. निलंगा, चाकूर, जळकोट रेणापूर, देवणी, शिरुर (अ.) तालूके असून यामध्ये १३ जनावरांच्या बाजारपेठा आहेत. या बाजार पेठांत जनावरांचे वितरणात असमानता आहे. दिवसनिहाय बाजार केंद्र वितरण अभ्यास क्षेत्रात प्रत्येक आठवड्याला १३ जनावरांचे महत्त्वाचे बाजार भरतात. निलंगा तालुक्यात सर्वात जास्त बाजारकेंद्र आहेत. याचेकारण म्हणजे हा तालूका कृषीदृष्ट्या अग्रेसर आहे. जनावरांसाठी हिरवा चारा बारमाही उपलब्ध होतो. त्यामुळे पशुपालन व्यवसाय मोठ्या प्रमाणात केला जातो. लातूर, उदगिर, अहमदपूर येथेदोन बाजारकेंद्र आहेत औसा, देवणी, चाकूर, रेणापूर या ठिकाणीएक बाजारकेंद्र आहे. जळकोट आणि शिरुर (अ) तालूक्यात एकही जनावरांची बाजारपेठ आढळत नाही. बाजार केंद्रात असमानता दिसून

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

(17)

येते आसली तरी दिवसानिहाय दिसून येते. रविवार (हाळी) सोमवार (अहमदपूर), मंगळवार (नळेगाव), बुधवार (निलंगा), गुरुवार (औसा, उदगिर), शुक्रवार (रेणापूर, निलंगा), शनिवार (लातूर, शहाजनी औराद) असे एकूण १३ बाजार भरत असलेले आढळतात.

कालावधिनुसार बाजार केंद्राचे वितरण:

बाजार केंद्राच्या कालावधीचा विचार केला असता जेथे विक्री व नफा जास्त मिळतो अशा बाजार केंद्राला अधिक व्यापारी जाताना दिसून येतात तसेच व्यापा-यांना जवळचे जे बाजारकेंद्र आहे त्याठिकाणी सर्व सुविधा उपलब्ध आहेत. अशा ठिकाणी व्यापारी जास्त जातात. जिल्ह्यातील १३ बाजार केंद्रापैकी हांडरगुळी आणि देवणी ही दोन महत्वाचे बाजारकेंद्र आहेत या ठिकाणी दोन दिवस बाजार भरतो बाकीच्या सर्व ठिकाणीएकदिवस बाजार भरतो. उदगिर, देवणी, लातूर या ठिकाणी वर्षातुन एक यात्रा भरते आणि त्या दिवशी जनावरांचा मोठा बाजार भरतो. आठवड्यातील सातही दिवशी जिल्ह्यात जनावरांचा बाजार भरत असल्यामुळे एक बाजारचक्र पुर्ण होते. परंतू व्यापा-यांना आराम दिवस मिळत नाही.

निष्कर्ष:

१.लातूर जिल्ह्यात पाळीव प्राण्यांच्या १३ बाजार पेठा आहेत.

२.निलंगा तालुक्यात सर्वात जास्त ०३ बाजारपेठा आहेत.

३.जळकोट आणि शिरुर (अ) तालूक्यात एकही जनावरांची बाजारपेठ नाही.

४.जिल्ह्यात उदगिर, लातूर, देवणी, या ठिकाणी वार्षिक जनावरांचा बाजार भरतो.

५.जिल्ह्यात आठवडाभर जनावरांचा बाजार भरत असल्यामुळे व्यापा-यांना आराम दिवस मिळत नाही.

संदर्भ सुची:

१.कृषी उत्पन्न बाजार समिती - लातूर.
२.संशोधन पद्धती - आर वी सिंग
३.कोल्हापूरजिल्ह्यातीलजनावराच्या बाजारकेंद्राचा अभ्यास - डॉ. टी. एन लोखंडे
४.http//: www.googleearth.com

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur

(18)

15

Aayushi
International Interdisciplinary
Research Journal

Impact Factor
5.707

[ISSN 2349-638X]
PEER REVIEW JOURNAL
(+91) 9922455749 | (+91) 8999250451

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

MENU

MESSAGE FROM CHIEF EDITOR

"Its our sincere attempt to assist the teachers, research scholars, academician, educationalists etc. to inculcate

JOURNAL FINDER

Find by Article/Author

Search for :

Search In :

Name of Author

Search

TODAY

Thu, Oct 03, 2019

TOTAL VISITS

000035177

UPCOMING EVENTS

25
Oct
Next Issue Publication

AAYUSHI INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (AIIRJ)

IMPACT FA

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

(19)

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

95	डॉ. नागलगावे बी.एन.	सोयाबीन पिकावरील किड व्यवस्थापन : एक भौगोलिक अभ्यास	343 To 348
96	डॉ. पाटील बळवंत तेजेराव डॉ. गौंड नामदेव संपतराव	नैसर्गिक आपत्ती आणि व्यवस्थापन	349 To 352
97	प्रा.डॉ.पवार आर.एस.	भारत में जनसंख्या वृध्दि की समस्या	353 To 354
98	प्रा.डॉ.पुरी एन.एन.,	जालना जिल्ह्यातील बाजार केंद्राच्या अभिक्षेत्रीय वितरणाचा अभ्यास	355 To 359

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

(20)

IMG-20191001-WA0077.jpg

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

नैसर्गिक आपत्ती आणि व्यवस्थापन

1. डॉ. पाटील बळवंत तेजेराव
महात्मा फुले महाविद्यालय मुखेड
2. डॉ. गौंड नामदेव संपतराव
भाई किशनराव देशमुख म. चाकूर

प्रस्तावना–

मानव आणि पर्यावरण यांचा परस्पर संबंध अतुट आहे. मानयाच्या सभोवताली असणा–या परिस्थितीला पर्यावरण म्हणतात. यात मानव निर्मित आणि निसर्गनिर्मित सर्व घटकांचा समावेश होतो. सामान्यपणे पृथ्वीतलावरील सजीवसृष्टीचे अस्तित्व व विकास यावर परिणाम करणा–या सर्व घटकांचा समावेश पर्यावरण या संकल्पनेत होतो. अशा या पर्यावरणीय घटकामध्ये मानवी हस्तक्षेपामुळे किंवा नैसर्गिक कारणांमुळे असे काही परिवर्तन होते की जे मानव व इतर सजीवांना प्रतिकुल ठरते. अशा प्रतिकुल परिवर्तनास प्रदुषण म्हणतात. वास्तविक निसर्गाने मानवास अनेक संसाधने उपलब्ध करून दिलेली आहेत परंतु मानवाने त्या संसाधनांचा अविवेकीपणा व अतिरेकीपणाने वापर केला. शिवाय त्यांचा वापर केल्यानंतर शिल्लक राहिलेले विघातक घटक पर्यावरणातच टाकून दिले. त्यामूळे पर्यावरण संतुलन ढासाळून ते दुषित झाले.निसर्गचक कोणत्याही हस्तक्षेपाविना सुरळीत सुरू होतो. निसर्ग सर्व बाबतीत समृद्ध आहे. खरं तर तो सजिवांसाठी साधन सामृग्रीचे भांडार आहे. परंतु या पर्याप्त साधनसामग्रीचा अनियोजित वापर केला जात आहे. त्यामुळे ही पर्यावरणीय समस्या निर्माण झाल्या आहेत.

माहिती संकलन पदधती–

सदर अभ्यासविषयाची माहिती दुय्यम तथ्य संकलन प्राथमिक तथ्य संकलन अशा दोन पदधतीने संकलित केली आहे.

दुय्यम तथ्य संकलन– यामध्ये एफ. डी. सी. लिमिटेड यांनी वितरित केलेली पुस्तिका, संदर्भ ग्रंथ वृत्तपत्रातील लेख, आरोग्य विभाग जि. प. नगर यांच्या जाहिराती, भित्तपत्रके इ. च्या अभ्यासावरून माहिती संकलित केली आहे.

प्राथमिक तथ्य – सदर अभ्यासाविषयीचे शास्त्रीय योग्य व पुर्ण असे संकलन करण्यासाठी विषयासी संबंधित प्रश्नावली तयार करून परिसरातील 25 कुटुंबाकडुन भरून घेतली व त्यावरून कोष्टके नकाशे शेकडेयारी अशा सांखिकी पदधतीने माहितीचे विश्लेषण केले आहे.

महापुरांमुळे कित्येक गावांना व शहरांना धोका निर्माण झाला आहे. म्हणून पाणी अडविणे, धरणे बांधणे किती महत्त्वाचे आहे हे नजरेत भरण्यासाठी मी केरळ राज्यातील नैसर्गिक आपत्ती आणि त्यांचे व्यवस्थापन हा विषय प्रकल्प कार्यासाठी निवडला आहे. पर्यावरण दिन व त्यामध्ये विविध उपकम राबविता येउ शकतील.

विषयाची उदि्दष्ट्ये–

नैसर्गिक आपत्ती व त्यांचे व्यवस्थापन या विषयाच्या समस्या आणि उदि्दष्ट्ये पुढील प्रमाणे सांगता येतील.

- पर्यावरण समस्याविषयीची जाणीव जागृती निर्माण करणे.
- बदलत्या मानवशैलीचा पर्यावरणावर होणारा परिणाम अभ्यासणे.
- पर्यावरण संवर्धन करण्याचे मार्ग आत्मसात करणे.
- पर्यावरण विषयाची आवड व आदर निर्माण करणे.
- नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा योग्य वापर करण्याची क्षमता निर्माण करणे.

नैसर्गिक आपत्ती – अतिवृष्टी महापुर, ज्वालामुखी भुकंप, दुष्काळ, तीव्र उन्हाळा, आग इत्यादीमुळे सजीवांच्या अनेक जाती प्रजाती नष्ट होत आहेत. भुकंप व ज्वालामुखीमुळे जमिनीवर व जमिनीखाली अनेक बदल घडून येतात या कियामुळे सजिवांची अधिवास क्षेत्रे नष्ट होतात. मोठ मोठी वृक्षे कोलमडल्याने पक्ष्यांची वृक्षावरील घरटी नष्ट होतात.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

s://mail.google.com/mail/u/0/?tab=rm&ogbl#inbox?projector=1

National Seminar on Present Scenario of Geographical Perspectives on Environment & Sustainable Development
Organizer :- Jaikranti Arts and Commerce Senior College, Latur | 20th Sept. 2019

1.भुकंप– भुगर्भातील हालचालींमुळे प्रचंड प्रमाणात उर्जेचे उत्सर्जन होते आणि त्याची परिस्थिती भुकंप लहरी तयार होउन पृथ्वीच्या पृष्ठभागाची हालचाल होते. त्यामुळे जमीन थरथरणे हलणे, जमिनीला भेगा पडणे अशा गोष्टी घडतात. भुकंप यचनामध्ये अचानक कंपण होणे अथवा भुकयच अचानक काही क्षण हादरणे यास भुकंप म्हणतात. भुकंपामुळे पृष्ठाचा भाग मागे पुढे किंवा वर खाली होतो. साहजिक भुकयच हादरते.

2.चक्रीवादळ– हिंदी महासागरातील बंगालच्या उपसागरात इ. स. 2012 साली तयार झालेले एक चक्री यादळ आहे. हे यादळ कमी दाबाच्या पट्याच्या स्वरूपात 28 आक्टोबर इ.स. 2012 रोजी चेन्नईपासुनच 550 कि. मी. नैऋत्येला तयार होउन ते भारतीय किनार पट्टीकडे सरकत आहे. नीलम चक्रीवादळ बुधवारी सध्याकाळ पर्यत तमिळनाडूच्या कुब्बालोर आणि आंध्रपदेशाच्या नेल्लोर दरम्यान किनारपट्टीयर येउन धडकण्याची शक्यता होती.

3.उल्कापात –चेल्याबिन्सक उल्का ही उल्का 15 फेब्रुवारी 2013 रोजी रशिया मधील चेल्साबिन्सक प्रांतात पृथ्वीच्या यातावरणात शिरली. ताशी 6500 कि. मी. येगाने आढळल्यामुळे तिचा वातावरणात 30 कि. मी. उंचीवर स्फोट झाला. त्यामूळे यायू आणि धुराचे गरम ढग तयार झाले. सुर्याच्या 30 पट मोठा प्रकाश तयार होउन 500 किलोटन टी एन टी इतकी गतिज उर्जा तयार झाली 311 मुले मिळुन 1500 माणसे जखमी झाली 6200 इमारतींचे नुकसान झाले.

4.त्सुनामी– त्सुनामी म्हणजे समुद्र किंवा सरोवरातीज पाणी येगाने आणि मोठ्या प्रमाणात स्थलांतरीत होते. त्यायेळी निर्माण होणारी लाटांची मालिका होय. भुकंप ज्वालामुखी उद्रेक किंवा उल्का यांमुळे त्युनामी निर्माण होउ शकतात. इ. स. 2004 हिंदी महासागर भुकंप व त्सुनामी रविवार 26 डिसेंबर 2004 रोजी आली होती. त्सुनामी हा जपानी शब्द असुन त्याचा अर्थ बंदरातील लाटा असा आहे.

5.ढगफुटी –काही वेळा पाउस देणा–या दशांतून खाली आलेला पाउस जमिनीवर न पडता जमिनीकडच्या उष्ण तापमानामुळे त्याची परत वाफ होउन मार्गसंक्रमण करतात त्यांच्या मार्गात एखादा डोंगर आल्यास त्यायर ते आदळून फुटतात त्यायोगे मोठ्या प्रमाणात पाउस पडतो. यास ढगफुटी म्हणतात.

सर्वसाधारणपणे प्रतितास 100 किलोमीटर 3–9 इंच किंवा त्यापेक्षा अधिक पाउस पडला तर ढगफुटी झाली असे म्हणतात.

6.वणवा –वणवा म्हणजे जंगल जळणे किंवा गवताळ प्रदेशात नैसर्गिक किंवा अनैसर्गिक कारणांमुळे लागलेली अनियंत्रित आग वणवा एकदा का पेटला कि जंगल महिनाभर जळत राहू शकते. वणव्यामुळे नैसर्गिक साधनसंपत्तीचे मोठ्या प्रमाणात नुकसान होते. तसेच लहान फायदे सुदधा होतात. काही वनस्पती वणवा लागून गेलेल्या जमिनीत अधिक जोमाने याढतात.

2020 निश्चित करण्यात आले आहे हे व्यासपीठ 2004 च्या भारतीय त्सुनामीच्या घटनेनंतर अस्तित्वात आले हे अशा प्रकारचे महत्त्वाचे एकत्र येउन नैसर्गिक आपदांचे धोके कमी करण्यासाठी चर्चा करण्यासाठी व्यासपीठ झाले आहे. पंतप्रधानाच्या दहा कलमी कार्यक्रमांतर्गत जो त्यांनी 3 नोव्हेंबर 2016 मध्ये जाहीर केला होता तो अशा आपत्ती निवारणासाठी आवश्यक व्यसस्थापन आराखडा ठरला आहे. यात महिलांच्या नेतृत्वाचा महत्त्वाचा मोठ्या प्रमाणात सहभाग करून घेण्यात आला आहे. आणि जागतिक धोके ओळखण्यासाठीची गुंतवणूक करण्यात आली आहे.

नैसर्गिक आपत्ती व्यवस्थापण –

भारत हो केवळ आणि एकमेव देश ठरला आहे. ज्याने राष्ट्रीय धोरण आणि स्थानिक नियोजन यातून नैसर्गिक आपत्तीमध्ये कमीत कमी हानी व्हावी असा प्रयत्न केला आहे. जांगतिक नियोजनासह अशा दुर्घटनामध्ये कमीत कमी हानी व्हावी यासाठी केलेल्या प्रयत्नांची संयुक्त 'राष्ट्रांची दखल घेतली आहे. आणि गौरव केला आहे.

1.आपत्ती व्यवस्थापन समुदाय– समुदाय आधारित नैसर्गिक संसाधन व्यवस्थापन दृष्टीकोन ग्रामीण समुदायासाठी आर्थिक लाभ निर्मितीसह संरक्षण उददेशाचा मेळ घालतो. ही एक समस्या म्हणजे सामाजिक आर्थिक विकासाचे उददेश, जैव – विविघतेचे संरक्षण किंवा टिकाउ स्त्रोत, यापर सुधारणे आणि सुसंवाद करणे. संयुक्त राष्टसंघाने जैवविविधतेच्या कन्हेन्शन आणि वाळवंटाच्या समस्येच्या संदर्भात कन्हेन्शनमध्ये ची वकिली

PRINCIPAL
Shri Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

IMG-20191001-WA0083.jpg

केली आहे. आपण वृत्तपत्रात नेहमी वाचतो. अनिवृष्टी झाली, पुर आला, विज पडली, भुकंप झाला त्यातून नुकसान झालं वगैरे.

2.आपत्ती व्यवस्थापन –शाळा –प्राथमिक शाळेतील मुलं(विशेषत : 5–12 वयोगटातील) आपत्तीच्या काळात दुर्बल असतात. अशा वेळी त्याच्याकडे सर्वात अगोदर लक्ष देणे गरजेचे आहे.

3.तात्काळ मदतीला 'स्वरक्षा' –रस्ते अपघाता नंतर तात्काळ मदत न मिळाल्यानेही अनेकांचा जीव जात आहे. आता अपघातग्रस्तांना तात्काळ मदत मिळावी यासाठी महामार्ग – पोलिसांनी पुढाकार घेउन 'स्वरक्षा' नावाने मोबदला आप्लिकेशन तयार केले आहे. पर्यावरणीय प्रदुषण नियंत्रण संबंधीत कायदे एकत्रित करणे पर्यावरण संरक्षण आणि त्यासोबत जोडलेल्या प्रयोजनांसाठी संरक्षण प्रदान करणे.

4.आपत्ती व्यवस्थापन – घडयाळ –ऋतू निहाय प्रत्येक गाव व गटाची दिनचर्या कामाचे स्वरूप वेगवेगळे असते. जसं महिला, पुरूष, वृध्द, लहान मुले यांच्या झोपेतून उठण्याची वेळ वेगवेगळी असते. काही गावात माहिला लवकर उठून आवराआवर करतात.

5.आपत्ती सुरक्षितता व सावधानता –प्रशासन तर्फे विविध उपायोजना राबविण्यात येत असल्यातरी – आपत्तीतील विविध प्रकारची होणारी हानी कमी करण्यासाठी नागरिकांदेखील जागरूक राहणे गरजेचे आहे.

6.भुस्खलनाचे आपत्ती व्यवस्थपन –उत्तरखंडामध्ये 2013 व माळविणमध्ये 2014 मध्ये झालेल्या प्रचंड पावसामूळे, दरडी कोसळल्याने तसेच जमीन खचल्याने भाविक व नागरिकांसमोर मोठे संकट उभे राहिले होते. अचानक आलेल्या या आपत्तींमूळे भाविक व नागरिक गांधळूण जाणे स्वाभाविक आहे.

7.भूकंप –जर आपण एका उच्च इमारतीत रहाल तर खिडकीपासून दुर राहणे आपण बाहेर आहेत आणि दुर विद्युत पोल पासून दूर राहणे आपण बाहेर आहेत आणि दुर विद्युत पोल पासून रिक्त जागा, इमारती, घरे, झाडे येथे जा.

8.पुर –पूर प्रतिबंध आणि नियंत्रणास मदत करण्यासाठी अनेक धरणे आणि त्यांचे संबंधित जलाशय पुर्णपणे किंवा अंशतः तयार केले आहेत. अनेक मोठ्या धरणांचा एक जलाशय पातळी भरू शकता. ज्या जागा एक निश्चित रक्कम परवानगी एक विशिष्ट उंची खाली ठेवला पाहिजे. ज्या पावसाळा उन्हाळा वितळणे हंगाम दिसायला लागायच्या आधी पूर नियंत्रण आरक्षण आहे.

9.आग – इंधन, प्राणवायू व उष्णता या तीन गोष्टी एका आल्याने आग निर्माण होते. यामध्ये एखादी गोष्ट नसली तरी आग निर्माण होउ शकत नाही. आग लागणे ही एक प्रकारची आपत्तीच आहे. आग मानव निर्मित किंवा नैसर्गिक असू शकते.

10.आपत्ती व्यवस्थापण कार्यपद्धती –पावसाळयात अनेक ठिकाणी पुरस्थिती निर्माण होउन परिस्थिती गंभीर होते. त्यापार्श्वभूमीवर प्रत्येक जिल्हास्तरावर आपत्ती व्यवस्थापणासाठी प्रमाणित कार्यपद्धतीचा अवलंब करण्यात येत आहे.

अशा प्रकारे वेगवेगळया अनेक मार्गाचा अवलंब करून निरनिराळया क्षेत्रातील नैसर्गिक आपत्तीचे व्यवस्थापन करता येते.

निष्कर्ष –

- सामाजिक जागृती निर्माण होउन नैसर्गिक आपत्तीचे व्यवस्थापन करणे शक्य होते
- महापुरांपासून संरक्षणासाठी पावसाचे पाणी अडविण्याचे काम धरणे करतात.
- पवना धरणाचे पाणी पिंपरी चिंचवड शहराला तसेच औद्योगिक क्षेत्राला दिल्यामुळे शासनास दरवर्षी सुमारे
- 25 कोटी रूपयांचा महसूल मिळतो.
- धरणामुळे कृषी क्षेत्रात हरितकांती निर्माण झाली आहे. वृक्षतोड मोठ्या प्रमाणात होत आहे.

सुचविलेले उपाय –

- नवीन धरणे शासनाने निर्धारित वेळेतच पुर्ण करावीत.
- प्रत्येक व्यक्तीने विनाकारण पाणी वाया जाणार नाही. याची दक्षता घ्यायला हवी.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

https://mail.google.com/mail/u/0/?tab=rm&ogbl#inbox?projector=1
23
1/1

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

- शोध व बचाव साहित्य गाव पातळी पर्यंत असावे.
- धोके व जोखिम यांचे मुल्यमापन होणे आवश्यक आहे.
- शालेय आपत्ती व्यवस्थापण महत्त्याचे आहे.

संदर्भ सुची –

1) अप्लाइड टेक्नॉलॉजी कौंसिल ए.टी.पी. 1985 – कॅलिफोर्नियासाठी भुकंप क्षति मुल्यांकन डेटा ए.टी.सी 13 रेडबुड सिटी, कॅलिफो. ए.टी.सी.
2) बोईसेवर्त, आर, 1992 एक आपत्तिमय भुकंप आणि स्थानिक, प्रादेशिक आणि राष्ट्रीय हितापासुन अप्रत्यक्ष नुकसान मध्ये एक आकस्मिक संकटांना भुकंप अप्रत्यक्ष आर्थिक परिणाम वॉशिंग्टन डी. सी. फेमी, नॅशनल भुकंप धोका कमी कार्यक्रम.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

www.aiirjournal.com

ISSN : 2349-638x

Impact Factor 5.707

Bharat Shikshan Prasarak Mandal,Latur

Jaikranti Arts & Commerce Senior College, Latur

(NAAC ACCREDITED 'B' GRADE)

One-Day National Seminar

On

Present Scenario of Geographical Perspectives on Environment & Sustainable Development

20th Sept. 2019

Souvenir

: Organized by :

Department of Geography (U.G. and P.G.)

In Collaboration With

Marathwada Association of Geographers, Latur.

and

Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded.

: Chief Organizer :

Dr. P. N. Sagar

Principal, Jaikranti Arts and Commerce Sr. College, Latur

& Senate Member, S.R.T.M.U. Nanded.

: Editors :

Dr. R.D. Khakre

Dr.M.P.Sarwade

Dr.S.G. Ghar

PRINCIPAL

Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-VIII, Issue-III
July - September - 2019
English Part - I / II

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

16

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur 413513

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - III July - September - 2019

English Part - I / II

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

32

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

VOLUME - VIII, ISSUE - III - JULY - SEPTEMBER - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF ENGLISH PART - II

S. No.	Title & Author	Page No.
1	Spatial Distribution of Market Centers in Nanded District: A Geographical Study **Dr. N. S. Gound**	1-4
2	Spatio -Temporal Changes of Sex Ratio in Ratnagiri District: A Geographical Analysis **Dr. Deshmukh NitinTrimbakrao**	5-9

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

VOLUME - VIII, ISSUE - III - JULY - SEPTEMBER - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

1. Spatial Distribution of Market Centers in Nanded District: A Geographical Study

Dr. N. S. Gound
Department of Geography, B.K.D.Mahavidyalaya, Chakur, Dist- Latur (MS)
Affiliated to S.R.T. University, Nanded.

Introduction

Many geographers are mainly concerned with the spatial distribution of geographical phenomena. The distribution of market centers is influenced by different physical and cultural factors. In the study region market centers are unevenly distributed. At tahsil level there is a great variation also in the distribution of market centers. Each factor has its own influence and affects directly or indirectly on the distribution of market centers (Pawar & Lokhande 2000). Nevertheless merdy numerical distribution of market centers in percent do not give correct picture as it ranges from 15 in Kinwat Tahsil to only one (01) in Bhokar tahsil. The co-relation between number of such phenomenon with area, inhabited villages and population etc. may give a more realistic picture (Gharpure & Pawar 1919).

The present research paper is an attempt to analyse the spatial distributiion of area and market centers ratio-in Nanded district from 1981 to 2001 and spatial pattern analysis has been carried out of the tahsil to tahsil.

Key Words: Spatial Distribution, Market centers

Data Base and Methodology

The present research study of spatial distribution of area and market centers has been based on primary and secondary data. The data has been collected from various sources i.e. District Census Handbook and District statistical Abstracts etc. It is collected for the period of 1981 to 2001. Finally the data has analyzed by statistical as well as cartographic techniques.

Objectives

The specific objective of the present paper are as follows:

1. To study the spatial distribution of Market centers in Nanded district.
2. To analyze the tahsil wise variation in Market centers of Nanded district.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

VOLUME - VIII, ISSUE - III - JULY - SEPTEMBER - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

Study Area

For the present research paper Nanded district of Maharashtra state is selected as a study region Nanded district is situated in Marathwada region and south eastern part of the Maharashtra state. It lies between 18°15' to 19°55' north latitude and 77°7' to 78°10' east longitudes.

The study region has an area of 10532 sq. kms. This study about 3.41% of the total area of the Maharashtra state. As per 2001 Census, Nanded district has 28, 76,259 population. For administrative purpose the district is divided into 16 tahsils.

Discussion and Result

Spatial Distribution

The general spatial distribution of market centers in Nanded district, is analyzed for (16) sixteen tahsils of the district (Fig.1.1A). Kinwat has the highest number of market centers. It exceeds the mean by more than two standard deviation and is followed by Kandhar and Hadgaon which is grouped in the class of $\overline{X}$+25.D.

Mahur, Loha and Mukhed is very near to mean, falling within the addition of one standard deviation ($\overline{X}$+ 15.D) to mean. Out of sixteen tahsils as only nine tahsils have minus one standard deviation values, they

Table No. 1.1

Distributional Relationships of Market Centres

Tahsil	General Statictics				Statistical Values of Market Centers		
	No. of Market Centers	Area Km^2	Inhabited village	Population	Per 100km^2	Per 100km^2 Inhabited	Per 10,000 Population
Mahoor	06	524.45	89	86782	1.14	6.74	0.69
Kinwat	15	1497.27	182	210630	1.00	8.24	0.71
Himayatnagar	03	640.57	69	88924	0.47	4.35	0.34
Hadgaon	10	1050.05	148	224354	0.95	6.76	0.46
Ardhapur	03	291.81	53	98755	1.02	5.66	0.30
Nanded	02	448.98	85	598969	.45	2.4	0.03
Mudkhed	03	333.81	51	97286	0.90	5.88	0.31
Bhokar	01	598.44	81	119229	0.17	1.23	0.08
Umri	02	412.59	65	86206	0.48	3.1	0.23
Dharmabad	03	326.07	52	86362	0.92	5.77	0.35

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

Deshmukh Senior College Chakur 413513

Biloli	05	575.51	81	155318	0.87	6.17	0.32
Naigaon	05	566.44	86	161134	0.88	5.81	0.31
Loha	07	836.85	123	207306	0.84	5.69	0.34
Kandhar	09	801.26	124	211347	1.12	7.26	0.43
Mukhed	08	939.18	151	243030	0.85	5.29	0.33
Degloor	05	683.79	106	200627	0.73	4.71	0.25
Region	87 X=5.44 SD= 3.53	10527. 07	1546	2876259	0.83 X=0.80 SD= 0.26	5.63 X=5.32 SD=1.70	0.30 X=0.34 SD=0.17

Source: *- Complied by researcher*

are Himayatnagar, Deglor, Ardhapur, Mudkhed, Dharmabad, Biloli, Naigaon, Nanded, Umri. Out of these all tahsils only Bhokar tahsil is below the value of mean and minus two standard deviation.

Area and Market Center Ratio

While studying the area and market centers Ratio as the number of market centre per 100 km of area are 0.83 for the whole study region. Not with standing this spatial variation at tahsil level is remarkable. In Mahoor tahsil the ratio is 1.14 which considerably decreased to 0.47 in Himayatnagar tahsil and 0.17 in Bhokar tahsil. It is also seemed that the four tahsils fall in the classes above $\overline{X}$ (mean). Out of which Mahoor, Kinwat, Ardhapur, and Kandhar fall in the class $\overline{X}$+15.D. and Mahoor & Kandhar tahsils falls in the class $\overline{X}$+25.D. and the remaining five tahsils are below $\overline{X}$. Out of which Himayatnagar, Mukhed and Deglor fall in the class $\overline{X}$-15.D.(Fig.1.1B). Not with standing, it is observed that the co-relation between these two variables is significant (r = 0.7317). It is due to the location and fertility of the area status are very essential to support the population as a threshold to give base of the market centers. (Fig.1.1C)

Inhabited Villages and Market Centers Ratio

The study of Inhabited villages and market ratio indicates that the study region the number of market centre per 100km^2 inhabited village is 5.63 ratio But it is also observed that there is spatial ratio variation at tahsil level And this relationship ranges from 8.24 in Kinwat tahsil to 1.23 in Bhokar tahsil the relationship also show that for tahsil fall in the closes above the mean (5.32) out of which in Eight tahsil i.e. Mahoor Hadgaon,Ardhapur, Mudkhed, Dharmabad Biloli, Naigaon and Loha fall in the class $\overline{X}$+15.D.Kinwat and Kandhar fall in the class

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur 413513

$\overline{X}$+25.D... Remaining Six tahsil below out of which Himayatnagar, Mukhed and Degloor fall in the $\overline{X}$-15.D And the tahsil Nanded. Bhokar and Umri fall in the class $\overline{X}$-25.D.. (fig 3.1)The correlation (r = 0.5228) analysis between two variables shows important relationship. It is seen that the density of settlement in the central area is more and market centers are less. In the plain area density of settlement and number of market centers are more Because the size of the settlement which is big in plain and small in other area.

Conclusion

The above discussion indicates that the spatial distribution of market centers is characterized by their unnerve distribution in the entire study region It is though that the spatial distribution of market centers are generally affected by physical setting of the region population development of transportation network settlement pattern development of economic activities like agriculture industries etc.

It is analysed for sixteen tahsils of the district Kinwat has the the highest number of market centers while studying the area and market centers ration as the number of market centers per 100 Km of area are 0-83 for the whole study region .In Mahur tahsil the ration is 1.14 which consider ably decreased to 0.47 in Himayatnagar tahsil and 0.17 in Bhokar tahsil.

References

1. Berry B.J.L., (1967): Geography of Market Cenres and Retail Distribution, Englewood Cliffs, N. J.Prentice Hall, pp.5,74-88.
2. Breombely, R. J. (1971): Markets in Developing Countries - A Review; Geography, Vol. 56, pp. 124-132
3. Clark, P.J. and Evans, F.C., (1954): Distance to Nearest Neighbor as a measure of Spatial Relationship in Populations: Ecology, 35, pp. 445-453.
4. Dacey, M. F., (1962): Analysis of Central Place and Point Patterns by nearest Neighbor Methods, Lund Series (B) in Geography, 24, pp. 55-76.
5. Socio Economic Review and districts statistical abstract in Nanded district

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

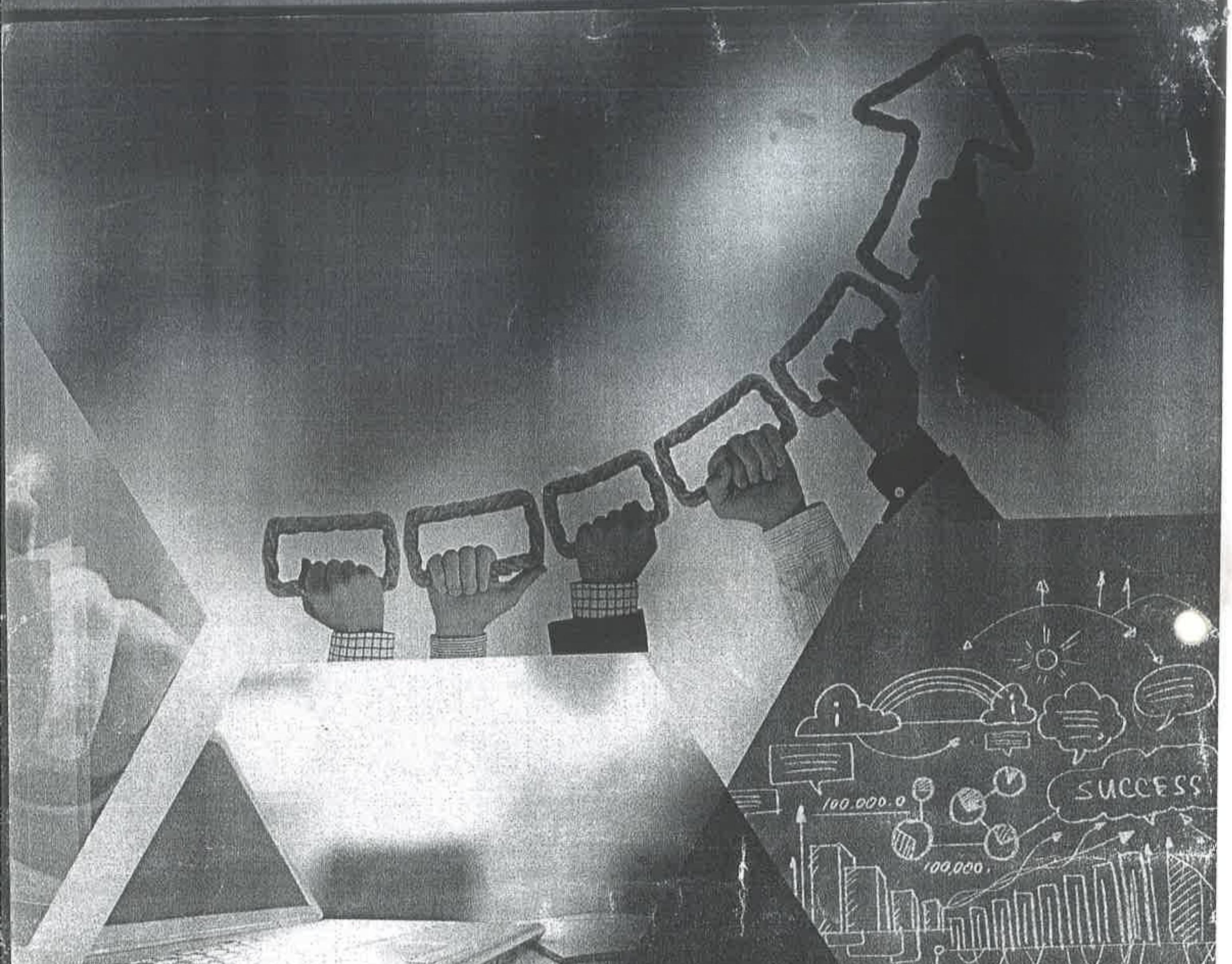

CONTACT FOR SUBSCRIPTION

AJANTA ISO 9001: 2008 QMS/ISBN/ISSN
Vinay S. Hatole
Jaisingpura, Near University Gate, Aurangabad (M.S) 431 004,
Cell : 9579260877, 9822620877 Ph: 0240 - 2400877
E-mail : ajanta5050@gmail.com Website : www.ajantaprakashan.com

Aayushi
International Interdisciplinary
Research Journal

Impact Factor
5.707

[ISSN 2349-638X]
PEER REVIEW JOURNAL
(+91) 9922455749 | (+91) 8999250451

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

MENU

217
2019

MESSAGE FROM CHIEF EDITOR

"Its our sincere attempt to assist the teachers, research scholars, academician, educationalists etc. to inculcate

JOURNAL FINDER

Find by Article/Author

Search for :

Search In :

Name of Author ▼

Search

AAYUSHI INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (AIIRJ)

TODAY

Thu, Oct 03, 2019

TOTAL VISITS

000035177

UPCOMING EVENTS

25
Oct
Next Issue Publication

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

(26)

78	Smt.Dr. Kanwate Darshana S. Chavan V.G.	Need of Bio-Diversity Conservation In India	283 To 286
79	Dr. Madale R.B.	Use And Utilization Of Surface And Ground Water	287 To 288
80	Dr. Mali N. G. Patne Swati P.	A Geographical Study of Rostow's Model in the Development of Latur Urban Centre	289 To 291
81	Dr. Arjun Nanaware, Dr. Ganesh Jadhav	Pattern Of Population Densities In Osmanabad District	292 To 296
82	Nitin P. Patil	Integrated Remote Sensing and GIS for identification of Artificial Recharge Sites and Sustainable Water Development of Water Scarce Regions	297 To 300
83	Dr. Raut Somnath S. Dr. Dande Virbhadra C	Demarcation of Central Business District of Solapur City – A Geographical Study	301 To 303
84	Dr. Walankikar Anand V. Dr. Aithal Sadanand V.	The Changing Scenario in Indian Agriculture: A Review	304 To 308
85	प्रा. डॉ. भिसे दशरथ	लातूर जिल्हयातील अवर्षण व व्यवस्थापनाचा भौगोलिक अभ्यास	309 To 313
86	डॉ. भोगे दिलीप गो.	कोल्हापूर-सांगली जिल्ह्यातील पर्यावरणीय आपत्ती महापूर:एक चिकित्सक अभ्यास	314 To 316
87	प्रा.डॉ. देशमुख एन.टी. प्रा.डॉ. ताटे सी. व्ही.	माळशिरस तालुक्यातील स्वयंपाकासाठी वापरण्यात येणाऱ्या इंधन स्रोतांचा चिकित्सक अभ्यास	317 To 319
88	प्रा. डॉ. दुधाटे शोभा भानुदास	दिग्रस बंधारा -जलसंधारणाचा एक महत्वपुर्ण उपक्रम	320 To 322
89	डॉ. गौंड नामदेव संपतराव	लातूर जिल्हयातील पाळीव प्राण्याच्या बाजारपेठांचे स्थळ व काळ सापेक्ष पर्यावरणीय विश्लेषण	323 To 324
90	कदम रिता श्रीमंतराव	आपत्ती व्यवस्थापन भारत	325 To 326
91	प्रा.डॉ. काळगापुरे ए.ए. डॉ. राठोड रोहिदास	परभणी जिल्ह्यातील तालुकानिहाय रासायनिक खत निर्देशांक : एक भौगोलिक अभ्यास	327 To 330
92	प्रा.डॉ. कानवटे यु. एस.	नांदेड जिल्ह्यातील भूमी उपयोजनातील बदल : एक भौगोलिक अभ्यास (इ.स. १९९६ ते २००५)	331 To 335
93	मरशिवणे शहाजी गंगाराम	भारतातील आपत्ती व्यवस्थापन यंत्रणेचा विकास एक अभ्यास	336 To 340
94	प्रा. डॉ. मुरुडकर एम.एस.	जैव विविधतेचे संवर्धन एक काळाची गरज	341 To 342

Bhal Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

(27)

National Seminar on Present Scenario of Geofraphical Perspectives on Environment & Sustainable Development | 20th Sept. 2019
Organizer :- Jaikranti Arts and Commerce Senior College, Latur

लातूर जिल्ह्यातील पाळीव प्राण्याच्या बाजारपेठांचे स्थळ व काळ सापेक्ष पर्यावरणीय विश्लेषण

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

डॉ. गौंड नामदेव संपतराव
भुगोल विभाग
भाई किशनराव देशमुख
महाविद्यालय चाकूर ता. चाकुर जि. लातूर

प्रस्तावणा–

बाजारपेठ हा शब्द इंग्रजीतील market या श्ब्दाकरीता वापरला जातो. market हा शब्द marcotus या लॅटीन शब्दापासून झालेला आहे. या शब्दाचा अर्थ व्यापार किंवा व्यापाराची जागा असा होतो. पशुपालन हा मानवाचा प्राथमिक आर्थिक व्यवसाय आहे त्या व्यवसायापासून देशाला आणि मानवाला आर्थिक फायदा होतो. जिल्हयात वेगवेगळया पशुच्या बाजारपेठात बैल गाय म्हैस रेडा, शेळी, मेंढी इ. प्राण्यांची खरेदी विक्री केली जाते.

अभ्यासकेंद्र –

सदरील शोध निबंध लिहिण्यासाठी महाराष्ट्रातील लातूर जिल्हा निवडलेला आहे. या जिल्हयाची निर्मिती 16 ऑगस्ट 1982 रोजी करण्यात आली. सदरील जिल्हयात लातूर, उदगिर, अहमदपुर, औसा, निलंगा, रेणापुर, चाकूर, जळकोट, देवणी, शिरूर अ असे दहातालुके आहेत.

जिल्हयाचा अक्षवृत्तीय स्थान 18^0 15' ते 19^0 15 उ. असुन रेखावृत्तीय स्थान 73^0 25 ते 77^0 25 पुर्व आहे. जिल्हयाचे भौगोलिक क्षेत्रफळ 7392 चौ. कि. मी. असुन राज्याच्या क्षेत्रफळाच्या तुलनेत 2.32% भुभाग या जिल्हयाने व्यापलेला आहे. हा जिल्हा बालाघाट पठारावर पसरलेला असुन समुद्रसपाटीपासुन 540 ते 628 मीटर उंचीवर आहे.

संशोधन पद्धती –

संशोधन पेपर लिहिल असताना प्राथमिक व द्वितीयक साधनाद्वारे माहिती मिळवली आहे. सांखिकी आकडेवारी प्रत्यक्ष क्षेत्र पाहणी प्रश्नावली व मुलाखतीच्या सहायाने संकलीत करण्यात आली आहे

उदि्दष्टे –

- लातूर जिल्हयातील बाजारकेंद्राचे मुख्यालयापासुन अंतर अभ्यासणे.

प्राण्यांच्या बाजारकेंद विस्तरणात प्रामुख्याने अभ्यास क्षेत्रातील अंतर हा घटक महत्त्वाचा आहे. जिल्हा मुख्यालयापासुन बाजार केंद्राचे अंतर 0 ते 100 km पर्यत व्यापलेले आहे.

प्राण्यांचे बाजारकेंद्र व जिल्हा मुख्यालयापासून अंतर km मध्ये.

अ. क	जिल्हा मुख्यालयापासुन अंतर km	प्राण्यांच्या बाजार केंद्राचे नाव	संख्या
01	0- 20	लातूर, रेणापुर	02
02	20- 40	मुरूड, औसा, नळेगाव	03
03	40 – 60	निलंगा, औराद, अहमदपुर	04
04	60– 80	उदगिर हाळी	02
05	80– 100	देवणी, किनगांव	02

स्त्रोत – जिल्हा सेन्सस हॅडबुक लातूर जिल्हा – 2011 0 ते 20 किमी लातूर, रेणापुर 20 ते 40 किमी, मुरूड, औसा, नळेगांव 40 ते 60 किमी अंतरावर निलंगा औराद अहमदपुर कासारीसरशी 60 ते 80 किमी अंतरावर उदगिर . हाळी, आणि 80 ते 100 किमी अंतरावर देवणी किनगाव या बाजारकेंद्राचा समावेश होतो.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

28

National Seminar on Present Scenario of Geofraphical Perspectives on Enviroment & Sustainable Development | 20th Sept 2019
Organizer :- Jaikranti Arts and Commerce Senior College , Latur

Deshmukh Senior College Chakur 413513

जिल्हामुख्यालया पासुन बाजारकेंद्राचे अंतर किमी

नकाशा

प्राण्यांचे बाजारपेठ व जवळील शहरापासुन अंतर किमी

अ क्र	तालुके	माहरांची संख्या	0 –10	10–20	20–30	30–40	एकुण
01	लातुर	02	1			1	02
02	औसा	01	1				01
03	निलंगा	01	1		1	1	03
04	देवणी	02	1				01
05	उदगीर		1		1		02
06	चाकुर				1		01
07	शिरूर (अ)						
08	रेणापुर						1
09	जळकोट			1			
10	अहमदपुर	1	1		1		2
	10	07	06	01	04	02	13

स्त्रोत – जिल्हा सेन्सस हॅन्डबुक **लातूर** जिल्हा – **2011**

वरील तक्त्यानुसार प्राण्यांचे बाजार केंद्र त्यापासुन जवळ असलेल्या शहरातील अंतर याचा अभ्यास महत्वपुर्ण ठरतो. कारण प्राण्यांचे बाजार केंद्रातील बहुतांशी व्यापारी ग्राहक मध्यस्थ तसेच इतर लोकांचे हितसंबंध हा घटक बाजार केंद्राच्या वाढ व विकास यावर परिणाम करताना दिसुन येतो.

निलंगा तालुक्यात जवळपास 40 किमी अंतरावर 03 बाजार केंद्र आहेत तर औसा देवणी, चाकुर, रेणापुर तालुक्यात एक बाजार केंद्राचा समावेश होतो. शिरूर अ आणि जळकोट तालुक्यात एकही पशुंचा बाजार केंद्र नाही.

निष्कर्ष –

- लातूर जिल्हयात पाळीव प्राण्यांचे 13 बाजार केंद्र आहेत.
- शहरी भागाच्या तुलनेत ग्रामीण भागात जनावरांचा मोठा बाजार भरतो.
- मुख्यालयापासुन देवणी आणि किनगांव हे बाजारकेंद्र जास्त अंतरावर आहेत.
- निलंगा तालुक्यात 40 किमी अंतरावर तीन बाजार केंद्र आहेत.
- लातूर जिल्हयात जळकोट आणि िरूर तालुक्यात प'ुंचे एकही बाजारकेंद्र नाही.
- लातूर जिल्हयातील पर्यावरणीय परिस्थिती इतर भौगोलिक घटक बाजार केंद्रावर परिणाम करतात.

संदर्भ –

- **कृषी उत्पन्न बाजार समिती लातूर**
- **कृषी उत्पन्न बाजार समिती उदगीर**
- **ukey K. A. (2001) The Cattle Marketing System Network Aurangabad District.**

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.
(29)

Bharat Shikshan Prasarak Mandal,Latur's

Jaikranti Arts & Commerce Senior College, Latur

(NAAC ACCREDITED 'B' GRADE)

One-Day National Seminar

On

Present Scenario of Geographical Perspectives on Environment & Sustainable Development

20th Sept. 2019

Souvenir

Organized by :

Department of Geography (U.G. and P.G.)

In Collaboration With

Marathwada Association of Geographers, Latur.

and

Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded.

: Chief Organizer :

Dr. P. N. Sagar

Principal, Jaikranti Arts and Commerce Sr. College, Latur
& Senate Member, S.R.T.M.U. Nanded.

: Editors :

Dr. R.D. Khakre

Dr.M.P.Sarwade

Dr.S.G. Ghar

Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

(30)

27
2019
18

Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

ISSN 2347-6834

International Registered and Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

INDO GLOBAL RESEARCHERS

(UGC Approved, Refereed & Peer Reviewed Research Journal)

Year - VI, Issue - XI, Vol. - I | Impact Factor 5.83 (GRIFI) | Nov. 2018 To April 2019

EDITOR IN CHIEF

DR. BALAJI KAMBLE

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Issue: XI, Vol. I
IAP IGR
IMPACT FACTOR 5.83
ISSN 2347-6834
Nov. 2018 To April 2019

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Recent Trends In E-Commerce **Dr. Mrunal A. Mule**	1
2	Concept Of E-Commerce **Dr. Sunita S. Yadav**	5
3	Digital Payments System In India **Dr. Ramesh Sali**	9
4	Challenges And Issues Of GST **R. M. Momin**	19
5	Economic & Social Development Through Sport Sector In India **Radha kamble**	26
6	New Women In Shobha De's Snapshots **Avinash A. Mane**	30
7	Role of the Government to Root out Terrorism **Balvant V. Ghogare**	35
8	Geological And Geohydrological Assesment of Adgaon Area In Aurangabad District For Watershed Development And Management **Ravindra B. Muley**	38
9	मानवाधिकार : स्त्री के संदर्भ में **डॉ. आलीया मेराज सय्यद**	52
	मराठवाडा मुक्ती संग्राम एक तेजस्वी पर्व डॉ. भारत सिताराम लासूरे	56

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Indo Global Researchers (IGR) (9)

IMPACT FACTOR
5.83
ISSN 2347-6834
Indo Global Researchers (IGR)
Issue : XI, Vol. I
Nov. 2018 To April 2019
www.irasg.com

Research Paper 3 Economics

DIGITAL PAYMENTS SYSTEM IN INDIA

Dr. Ramesh Sali
Head, Dept. of Economics,
B.K.D. Mahavidyalaya,
Chakur, Dist. Latur

ABSTRACT

The achievement of electronic commerce depends upon current electronic payment systems. The Internet and on-line businesses are growing exponentially. Outstanding to this explosive growth, electronic commerce on the Internet uses many electronic payment mechanisms that can cater for much diversity of applications. This paper discusses the evolution and the growth of electronic technologies, which can provide more advanced technical supports for electronic payment systems. The focus of this paper is to identify and explain the different methods of e-payment the authors analyses the tasks of electronic payments from different perspective and provide preliminary security countermeasures for each of the issues. Finally a number of solutions have been proposed based on the problem and discussed on the prospect of electronic payment system and current situation of electronic payment system.

Keywords : AEPS, Digital Payment System, UPI, E-payments, B2B, Security Issues, Protocols, EDI.

Introduction

The Digital payment is a way of payment which is made through digital modes. In digital payments, payer and payee both use digital modes to send and receive money. It is also called electronic payment. No hard cash is involved in

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

the digital payments. All the transactions in digital payments are completed online. It is an instant and convenient way to make payments.

Everything must be assessed in money; for this enables men always to exchange their services, and so makes society possible. An electronic payment is defined as a payment services that utilize information and communications technologies including integrated circuit (IC) card, cryptography, and telecommunications networks. The need for electronic payment technologies is to respond to fundamental changes in socio-economic trends. The payment system is the infrastructure which comprised of institutions, instruments, rules, procedures, standards, and technical, established to affect the transfer of monetary value between all the parties. An efficient payment system reduces the cost of exchanging goods and services, and is indispensable to the functioning of the inter-bank, money, and capital markets. However, a weak payment system may severely drag on the stability and developmental capacity of an economy; its failures can result in inefficient use of financial resources, inequitable risk-sharing among agents, actual losses for participants, and loss of confidence in the financial system and in the very use of money. The tasks to design payment system infrastructures become ever more complex as competition and innovation push constantly to the limit the search for better combinations of efficiency, reliability, safety, and system stability in the provision of payment services to larger numbers of individual users and institutions.

A plethora of new electronic technologies are emerging, opening up new transaction opportunities. Microchip-based payment devices, such as chip cards and other new technologies, such as transponders, are being tested in many parts of the globe. The potential of digital wireless transactions remains untapped, yet it is very likely to emerge as telecommunications and computer technologies converge in devices. New technologies supporting the electronic storage, transfer, and use of money could have significant implications for consumers, merchants, governments and financial institutions. The electronic payment system consists of

- Users - who can in turn be subdivided into retailers and consumers depending on the transaction model adopted?
- Issuers - banks and other financial institutions that are providing the actual mechanisms or the means to integrate the mechanism into other financial systems.
- Regulators - who are concerned with issues ranging from assuring the integrity of the mechanism and its operators, to the potential impact on the wider economy.

Bo Meng and Qianxing Xiong (2002) classified electronic payment system into cash-like payment system and cheque-like Payment System. Both

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

229

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

types of payment systems are direct payment systems, i.e., a payment requires an interaction between buyer and seller. There are also indirect payment systems where either buyer or seller initiates the payment without having the other party (seller or buyer, respectively) involved online.

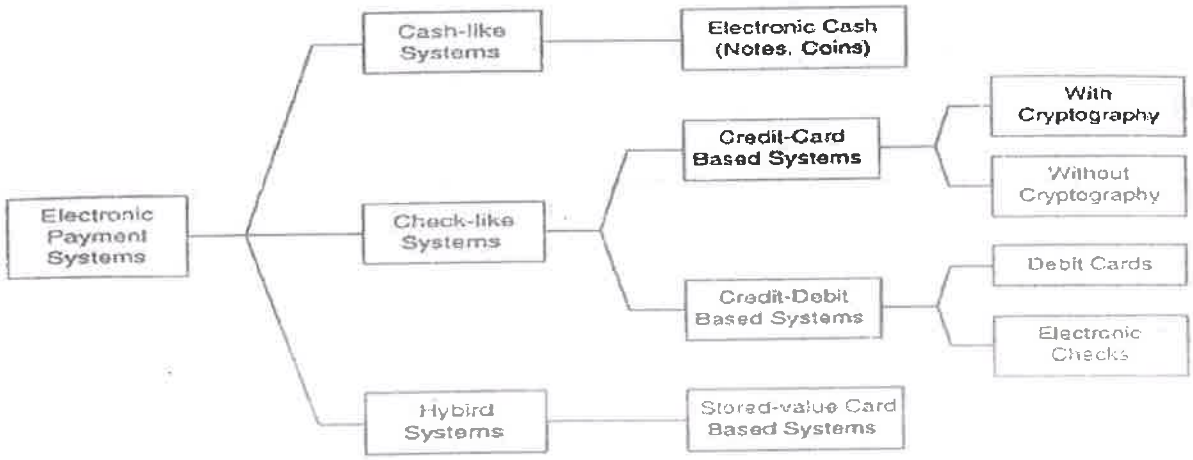

Fig. 1. Classification of electronic payment systems based on the exchange model.

If we talk about cash payments, you have to first withdraw cash from your account. Then you use this cash to pay at shops. Shopkeeper goes to the bank to deposit the cash which he got from you. This process is time-consuming for you and also for the shopkeeper. But in digital payments, the money transfers from your account to the shopkeeper's account immediately. This process is automatic and neither you nor the shopkeeper is required to visit the bank.

Digital payments save you from long queues of ATMs and banks. Because, if you pay digitally, you won't need to withdraw cash from your account. It also lots of time and a little bit money as well.

2. Survey of Literature

Donal O.Mahony, Michael Peirce, Hitesh Tewari(2001) The idea of paying for goods and services electronically is not a new one. All around us we see evidence of transactions taking place where at least part of the process is carried on electronically. Since the late 1970s and early 1980s, a variety of schemes have been proposed to allow payment to be effected across a computer network. The arrival of the Internet has removed this obstacle to progress. This network of networks has grown dramatically from its inception Donal O.Mahony, Michael Peirce, Hitesh Tewari(2001) The idea of paying for goods and services electronically is not a new one. All around us we see evidence of transactions taking place where at least part of the process is carried on electronically. Since the late 1970s and early 1980s, a variety of schemes have been proposed

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

to allow payment to be effected across a computer network. The arrival of the Internet has removed this obstacle to progress. This network of networks has grown dramatically from its inception David B. Humphrey, Lawrence B. Pulley, and Jukka M. Vesala (November 1996): E-payments can be widely defined as payments that are initiated, processed and received electronically. As technology is developing, the range of devices and processes to transact electronically continues to increase. A payment is the payer's transfer of a monetary claim on a party acceptable to the payee, a monetary claim that is accepted by the payee will be referred to as the means of payment, payment instruments are tools and procedures to initiate the transfer of the means of payment. For e-payments, the monetary claims (electronic means of payment) are held, processed and received in the form of digital information, and their transfer is initiated via electronic payment instruments.

European Parliament and Council Directive (2000/46/EC): A legal definition of electronic money is provided in Article 1 of the on the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions (E-money Directive). According to this definition, "electronic money shall mean monetary value as represented by a claim on the issuer which is: (i) stored on an electronic device; (ii) issued on receipt of funds of an amount not less in value than the monetary value issued; (iii) accepted as means of payment by undertakings other than the issuer." Nordea Bank Finland (April 2005) explained that E-payment is an electronic payment method in which a buyer selects purchases and pays them within a single Internet session. The payment can be transferred to the seller immediately or on a later date.

Erdener Kaynak and Talha D. Harcar (2005) commercial banks of all types and sizes have intensified the use of online (internet/web-based) banking in their operations. First offered in the mid-1990s, online banking is becoming the latest breakthrough development in the ever-growing world of financial services marketing. As the internet becomes more and more popular, the usage of online banking is expected to increase considerably. Online banking offers customers a faster and more convenient way to do business in the convenience of their home or office. Recent survey results indicate that online banking has gone from less than a million people using it in 1998, to nearly 26 million as expected by the end of 2005 – some 26-fold increase (Unsal et al., 2002). The advent of the internet and the popularity of personal computers have presented both an opportunity and a challenge for contemporary commercial banking industry. For years, financial institutions have used powerful computer networks to computerize millions of daily transactions. As compared to a couple of years ago, the only paper record now is

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

the customer's receipt at the point-of-sale. At the moment, commercial bank customers are connected to the internet through personal computers. These banks visualize similar economic advantages by becoming accustomed to those same internal electronic processes to home and office use.

Hsiao-Cheng Yu, Kuo-Hua Hsi, Pei-Jen Kuo (2002) the worldwide proliferation of the Internet led to the birth of electronic commerce, a business environment that allows the electronic transfer of transactional information. Electronic commerce flourished because of the openness, speed, anonymity, digitization, and global accessibility characteristics of the Internet, which facilitated real-time business activities, including advertising, querying, sourcing, negotiation, auction, ordering, and paying for merchandise.

Michelle Baddeley (2004): Electronic commerce is growing at an increasing pace and financial instruments are adapting to the increased volume of spending taking place over the Internet (Economides, 2001). Until now, most buyers have used credit arrangements or checking accounts as the principal means of paying for Internet purchases. There is however, a 'price umbrella' underneath credit-card transactions that makes them an excessively costly financial instrument for low-value purchases (Rivest, 1998). Given the transactions costs involved with card transactions, the opportunity gap that remains in terms of e-money products lies in developing a popular alternative to conventional cash as a convenient way to make small payments ('micropayments' 1). For many Internet transactions, electronic cash (ecash) could provide a potentially superior substitute for conventional monetary instruments. Most existing electronic small payments schemes are in essence account-based systems mediated by middle people, in practice in much the same way as a bank or credit institution acts as a financial intermediary.

Albert Levi Çetin Kaya Koç (2002) one of the most important components of an electronic commerce (e-commerce) application is a digitally secure means of electronic payment (e-payment). E-payment may be treated as a protocol among the payer, the payee and their respective Financial Institutions (FIs). We will follow e-commerce terminology and refer to the payer as "consumer" and the payee as "merchant". All epayment systems involve transfer of funds and monetary instruments. Thus, FIs are irreplaceable players in epayment systems. There are several e-payment methods proposed, but only a few are being used successfully. Cyber Cash [1], which is based on payment-card transactions, is one. Electronic money systems [2] are not as successful as credit-card methods. Secure Electronic Transaction (SET) [3] is another payment-card based protocol. Although it is not specifically designed for electronic payment, Secure Socket Layer

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

(SSL) [4] based e-payment methods are at present the most widely used. Combinations of these methods are also possible. For example, a system might use SSL between the consumer and merchant, and SET between the merchant and FIs.

3. Problem and Issue

Fraud Risk

"The global networks, credit, debit and charge cards can never avoid the risk of crime entirely", according to Michael Levi (2000). The individual crime victims, merchant service providers and retailers always encountered the conflict of interest. After sloping by around half between 1991 and 1995, plastic fraud losses have risen steadily and are estimate of plastic fraud doubling in the next two years and with recorded fraud statistics rising.

Money Laundering

Money laundering is defined as the act of disguising the origin or ownership of illegally gained funds to make them appear legitimate. The huge sum of money is obtained through illegal activities and has been linked to nearly all kinds of crime for profit including organized and white collar crimes. This money must be laundered in order to avoid seizing by the law enforcements and handed to the government. There was a growing concern on money laundering as it is often associated with drug trafficking, bank savings abuses, real estate fraud, and tax evasion. Money laundering was first declared as a crime under the Money Laundering Control Act of 1986 of the U.S Code. The process of transferring funds through electronic messages between banks is known as wire transfers.

Privacy & Anonymity

With the increasing usage of the Internet, the fears of privacy abuse become a top concern of most of the Internet users. In fact anonymity features of electronic payment systems play a vital role in protecting privacy in an electronic world, and as the safeguard for a privacy-protecting Internet. Nonetheless, the anonymity of an Internet user is mainly compromised through the payment method that is employed widely on the Internet – credit card, since most of the information is being collected on the Internet when users enter their credit card purchasing details. As consumers prefer to keep the details of their transaction private, conversely merchants and issuers in favor to ensure they capture and possess enough an appropriate and sufficient record of their transactions.

The Technical Problems

Every new technology, when exposes and comes to the public, it faces to so many difficulties. It takes time that people getting familiar with it. The other point is that since the technology like e-payment is new, there should be so many thing invented and prepared as a base for expanding of e-payment. The other important problem is not

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

having good infrastructure to extend and expand the e-payment sequentially e-commerce. Most of equipments of e-payment are expensive and not easy and simple to anybody to apply them. The other problem is to expand and grow the other part that are engage in or are part of e-commerce, like telecommunication and their services.

The Cultural Problems

Most people still like to do their businesses in traditional form as before. These people like to touch the documents and money in hand and doing the process physically and manually. They believe in every dealing and business, physically rather than virtually. There are many people even in the 21st century, who are not agree and accept the all new technologies. They are always not certain and assured to the technologies.

Suggestions

1) Revise the role of issuers and consumers to hinder security threats Customers' role: The willingness to use the electronic payments is directly proportional to the frequency of usage. Customers should get themselves exposed to electronic payment systems in order to gain experience and increase trust on the existing security. For example, consumers can use the free CD-ROM of guidelines distributed by the electronic payment issuers to enhance the process of payments. In case of any confidential information which is yet to be revealed, customers should clarify the request with the issuers beforehand or consult those who have experienced the system beforehand. If consumers feel insecure over certain electronic payments, they may wish to send confidential details separately by telephone. Besides, attending seminar/ workshops/talk on the healthy usage of electronic payments is very much encouraged, especially for those machine/ computer illiterates.

Customers must also be able to:

- comply with the terms and conditions
- notify the issuer of the loss/theft of the Electronic Payment Instrument (EPI) immediately
- keep track on the balance, especially after each transactions
- protect identity/code number from public's view
- update personal information at least every two months once

2) Identify ways to increasing interests among businesses

Most electronic payments cost only around one-third to one-half as much as a paper-based non cash payment and it is clearly understood that the cost of a payment system could be considerably reduced if it is shifted to

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

electronics. In the case of new electronic payments arrangements, it is likely that the statute law, common law, contractual arrangements and industry codes of practice will have some role to play. It could be possible to use current legal bases to create the legal underpinning that is required without much hassle.

3) Reduce the usage of traditional payment methods

The traditional payments, where the clumsy and expensive way to handle coins and notes is being replaced by efficient electronic payments initiated by various types of plastic cards. This is a tantalizing prospect for the twenty-first century. Both the costs and the prices of paper-based payments are higher than their electronic counterparts.

4. Current Verious Types of Digital Payments:

From commonly used cards to newly launched UPI, digital payments has many types of payment. Some modes meant for tech-savvies and some for less-technical persons. Below are the different modes of digital payments.

UPI apps

UPI or unified payment interface is a payment mode which is used to make fund transfers through the mobile app. You can transfer funds between two accounts using UPI apps. You will have to register for mobile banking to use UPI apps. Currently, this service is only available for android phone users. Hence you can use UPI only when you have an android phone.

AEPS

AEPS is an Aadhaar based digital payment mode. The term AEPS stands for Aadhaar Enabled Payment Service. Customer needs only his or her Aadhaar number to pay to any merchant. AEPS allows bank to bank transactions. It means the money you pay will be deducted from your account and credited to the payee's account directly.

USSD

USSD banking or *99# Banking is a mobile banking based digital payment mode. You do not need to have a smartphone or internet connection to use USSD banking. You can easily use it with any normal feature phone. USSD banking is as easy as checking your mobile balance. You can use this service for many financial and non-financial operations such as checking balance, sending money, changing MPIN and getting MMID.

Cards

Cards are provided by banks to their account holders. These have been the most used digital payment modes till now. Many of us use cards for transferring funds and making digital payments. Credit cards, debit cards and prepaid cards are the main types of cards. You can also use Rupay debit card for digital payments.

Credit cards are issued by banks and

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

some other entities authorized by RBI. These cards give you the ability to withdraw or use extra money. Credit cards are used for domestic as well as international payments.

Debit cards are issued by the bank where you have your account. You can use these cards for the money in your account. The payments you make with these cards debit from your account and credit immediately to the payee's account. You can use these cards to make payments to one bank account to another.

Prepaid cards are another type of cards which you use to pay digitally. You must have to recharge these cards before using just like prepaid SIM cards. Cards are one of the best modes when you pay at portals or E-commerce sites. But if we talk about paying to merchants it is not the most suitable way. It charges 0.75% – 2.0% on transactions. Also, you cannot use cards to pay if the merchant does not have a PoS (swipe) machine.

E-Wallets

E-wallet or mobile wallet is the digital version of your physical wallet with more functionality. You can keep your money in an E-wallet and use it when needed. Use the E-wallets to recharge your phone, pay at various places and send money to your friends. If you have a smartphone and a stable internet connection, you can use E-wallets to make payments. These E-Wallets also give additional cashback offers. Some of the most used E-wallets are State bank buddy, ICICI Pockets, Freecharge, Paytm etc.

5. Advantages of Digital Payments

Easy and convenient: Digital payments are easy and convenient . You do not need to take loads of cash with you. All you need is your mobile phone or Aadhaar number or a card to pay. UPI apps and E-Wallets made digital payments easier. Pay or send money from anywhere: With digital payment modes, you can pay from anywhere anytime. Suppose your close friend's mother fell ill at night.

Less Risk :

Digital payments have less risk if you use them wisely. If you lose your mobile phone or debit/credit card or Aadhar card you don't have to worry a lot. No one can use your money without MPIN, PIN or your fingerprint in the case of Aadhar. But it is advised that you should get your card blocked if you lost it. Also call the helpline of your E-wallet to suspend the wallet account to prevent anyone from using your wallet money.

Drawbacks of Digital Payments:

Every coin has two sides so as the digital payments. Despite many advantages, digital payments have a few drawbacks also.

Difficult for a non-technical person:

As most of the digital payment modes are based on mobile phone, the internet and cards.

6. The Current and Future Of E-Payment

E-commerce is suffering huge growth in

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

terms of the volume of goods and services that are being traded on-line. New areas such as B2B and the related business to- government (B2G) e-commerce are developing as well as the potential for large numbers of people engaging in m-commerce from wireless handsets are increasing.

Government's support

The government is supporting digital payments a lot. It has reduced some taxes and announced incentives for digital payments. It has launched Lucky Grahak Yojna for customers and Digi Dhan Vyapar Yojna for shopkeepers. You can get cash prizes up to 1 crore if you pay digitally. Due to these incentives and waivers, more people are showing interest in digital payments.

References :-

1. AbhijitChaudhury, Jean-Pierre Kuilboer (2003): e-Business And e-commerce Infrastructure: Technologies Supporting the e-Business Initiative, McGraw-Hill Irwin, First Edition.
2. DonalO.Mahony, Michael Peirce, Hitesh Tewari(2001): Electronic Payment Systems
3. for E-Commerce Second Edition
4. Efraim Turban, David King, DennisViehland, Jae Lee (2006): Electronic Commerce: A managerial perspective, Pearson Education, Fourth Edition.
5. H. Albert Napier, Philip J..Judd, Ollie N. Rivers, Andrew Adams (2003): E-Business Technologies, Thomson Course Technology.
6. O.C. Ferrell, GeofffreyHirt, Linda Ferrell (2006): Business A Changing World, McGraw-Hill International Edition, Fifth Edition.
7. Albert Levi Çetin Kaya Koç (2002) CONSEPP: CONvenient and Secure Electronic Payment Protocol Based on X9.59
8. Chou, Yuntsai , Lee, Chiwei, Chung, Jianru (2004) Understanding M-Commerce Payment Systems through the Analytic Hierarchy Process
9. David B. Humphrey, Lawrence B. Pulley, and Jukka M. Vesala (November1996), "Cash, Paper, and Electronic Payments: A Cross-Country Analysis," pp. 914-939
10. ErdenerKaynak and Talha D. Harcar (2005): Consumer attitudes towards online banking: a new strategic marketing medium for commercial banks, Int. J. Technology Marketing, Vol. 1, No. 1, 2005

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

227

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

ISSN 2250-169X

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education For All Subjects

VISION RESEARCH REVIEW

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

CHIEF EDITOR

DR. BALAJI KAMBLE

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Issue : XVI, Vol. V
VISION RESEARCH REVIEW
IMPACT FACTOR 5.67
ISSN 2250-169X
Dec. 2018 To May 2019

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	A Study on the Role of Financial Ratios in Credit Rating **Dr. A. J. Raju**	1
2	John Masters Savage Novel - Night Runners Of Bengal **Prakash D. Shrungare**	7
3	E-Resources And Its Challenges For Libraries **Dr. A.B. Sarkale**	19
4	Rural Women Status **Sandhya Dattarao Kadam**	25
5	A Study of Nutritional Balanced Dieat **R. N. Kale**	28
6	Fitness Among Volleyball and Hockey women Players of Osmanabad District **Dr. Dilip Nathrao Gitte**	33
7	आदिवासी समाज का सामान्य परिचय **डॉ. अल्लाबक्ष जमादार**	37
8	स्त्रियांच्या आर्थिक विकासात हिंदु कोड बिलाचे महत्व **डॉ. रमेश पी. साळी**	42
9	महाराष्ट्रातील दारिद्रयाचा अभ्यास **डॉ. आर. डी. जाधव**	47
10	गहू पिकाची उत्पादकता : विशेष संदर्भ माळशिरस तालुका **डॉ. बी. एन. नागलगावे**	51
11	जागतिकीकरणाच्या युगामध्ये गांधी विचारांची उपयुक्तता **डॉ. भारत एस. लासूरे**	56
12	देवदासींच्या जीवनाची परवड-चौंडकं **डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी**	61
13	क्रीडा शिक्षकाचे सामाजिक योगदान **डॉ. एस. आर. धोंडगे**	64

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Issue : XVI, Vol. V
VISION RESEARCH REVIEW
IMPACT FACTOR 5.67
ISSN 2250-169X
Dec. 2018 To May 2019

8

स्त्रियांच्या आर्थिक विकासात हिंदु कोड बिलाचे महत्व

डॉ. रमेश पी. साळी
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,
भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय,
चाकूर, जि. लातूर

Research Paper - Economics

प्रस्तावना-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी हिंदु कोड बिल ज्या स्वरूपात तयार केले होते त्याच स्वरूपात ते मंजुर झाले पाहिजे या भूमिकेला ते ठाम होते. कारण या कायद्यामुळे संबंध समाजातील स्त्रियांचे जेवढे हित होईल तेवढे हित घटना करू शकत नाही. घटनेत सामाजिक समता संपूर्णपणे आणता आली नाही. ते दूर करण्याच्या हेतुनेच त्यांनी हिंदु कोड बिल तयार केले होते. जिर्ण मतवाद्यांचा वाढता विरोध पाहून काँग्रेसच्या पुढाऱ्यांनी श्री. नेहरू यांना सल्ला दिला की, जर हे बिल आत्ताच मंजूर केले तर थोड्यात दिवसांनी होणाऱ्या नव्या निवडणुकीत काँग्रेसला हार खावी लागेल. हिंदु कोड बिलात स्त्रियांना पोटगिचा हक्क आहे. ही पोटगी देणे लागु नये म्हणून एक मार्ग धर्म मार्तंडांना सूचला. तो म्हणजे स्त्रियांनी सती जाणे. हिंदु स्त्रियांना कुटुंबापासून स्वतंत्र राहण्याचा हक्क असावा व त्यांना एकत्र स्थावर जंगम मालमत्तेतून पोटगी मिळावी असे विदेयक आणले होते. परंतु ते मंजूर झाले नाही. हिंदु कोड बिलाला विरोध करणाऱ्यांच्या मते हे बिल पास झाले तर त्याचा परिणाम असा होईल की, ज्या हिंदु धर्म शास्त्रज्ञांचे संहितीकरण आतापर्यंत एकही वर्णश्रेष्ठ हिंदुंना करता आले नाही ते एका अस्पृश्य पंडीताने केले. यात आपली नामुष्की होणार आहे. हे बिल पास झाले तर बहुजन समाज त्याला "आंबेडकर स्मृति" म्हणून संबोधतील व देशाच्या भावी इतिहासात हेच नमूद करण्यात येईल. म्हणून बिलाला विरोधकांनी विरोध केला. तरीही त्यांचे निरनिराळे हेतू होतेच.

संत तुळशीदास रामायणामध्ये लिहितात, "पशू, ढोल, शुद्र और नारी ये है सब ताडन के अधिकारी" अशा कुजलेल्या विचारांनी स्त्रियांची अवहेलना करणाऱ्या वैदिक मनुस्मृति धर्मग्रंथाची

Bhal Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhal Kishanrao Deshmukh College, Chakur

Issue : XVI, Vol. V
VISION RESEARCH REVIEW
IMPACT FACTOR 5.67
ISSN 2250-169X
Dec. 2018 To May 2019

डॉ.आंबेडकरांनी २५ डिसेंबर १९२७ ला महाड येथे होळी केली. या देशातील तमाम स्त्री जातीला मान-सन्मान, हक्क, अधिकार, समता, स्वातंत्र्य, न्याय प्राप्त करून देण्यासाठी हिंदु कोड बिल लिहून दि. ९ एप्रिल १९४८ रोजी भारताच्या संसदेत ठेवले. परंतु हिंदु धर्माच्या चाली-रिती, रूढी-परंपरा डॉ. आंबेडकर तुच्छ लेखतात आणि आमच्या धर्माच्या बदनामी करून आमच्या धार्मिक भावना दुखवितात या नावाखाली हिंदु कोड बिलाला कडाडून विरोध केला व स्त्रियांचा हक्क अधिकार प्राप्त करून देणारे बिल पास होऊ दिले नाही. डॉ. आंबेडकरांनी दुसऱ्यांदा ५ फेब्रुवारी १९५१ ला हिंदु कोड बिल पास करण्यासाठी ठेवले. पंडीत जवाहरलाल नेहरू यांनी बाबासाहेबांना वचन दिले होते. परंतु प्रत्यक्ष स्त्रियांना मानसन्मान प्राप्त करून देणारे हिंदु कोड बिल संसदेत सादर केले तेव्हा नेहरूंनी आपले वचन भंग केले व हे बिल पास करण्यास नकार दिला. त्याचवेळेस डॉ. राजेंद्रप्रसाद यांनी अधिक तीव्र विरोध केला व हिंदु कोड बिल पास केले नाही. म्हणून आंबेडकरांनी आपल्या कायदेमंत्रीपदाचा राजीनामा दिला. त्यानंतर मोठे जनआंदोलन करून नेहरू सरकारला हिंदु कोड बिलातील काही शिफारशी मान्य करण्यास भाग पाडले. हिंदु कोड बिल जेव्हा संसदेत मांडले तेव्हा त्या बिलाची व्याप्ती आणि सुरुवात कशी झाली यावर त्यांनी विस्तृतपणे नियोजन केले होते.

उद्दिष्टे -

१) हिंदु कोड बिलातील तरतुदी अभ्यासणे.

२) हिंदु कोड बिलापासून स्त्रियांना मिळालेले अधिकार नमुद करणे.

३) स्त्रियांना मानसन्मान प्राप्त करून देणारे हिंदु कोड बिल अभ्यासणे.

संशोधन पध्दती -

सदर शोधनिबंध हा दुय्यम सामग्रीवर आधारित आहे. या शोधनिबंधासाठी न्युजपेपर्स, मासिके व ग्रंथांचा वापर करण्यात आलेला आहे.

हिंदु कोड बिलातील तरतुदी -

१) संस्कारयुक्त विवाह -

मानवी समाज जीवनात विषमता एवढी रूढ केली होती की, धार्मिक ग्रंथ, रूढी-परंपरा या माध्यमाने विवाह सारखा संस्कार हा मानवी जीवनातील अत्यंत महत्वाचा असतांना स्त्रियांच्या माथी मारलेले दास्यत्व व उपभोगाच्या वास्तविक दृष्टीकोनाला दृढवादी प्रवृत्तीने गिळंकृत केले होते की, स्त्रियांना जीवनभर सन्मानाने सोबत ठेवावं या सिद्धाताला सुद्धा या व्यवस्थेने नाकारले होते. म्हणून विवाह हा संस्कारयुक्त होत असेल तर तो मानवी मूल्यांचे सामाजिक स्तरावर व कौटुंबिक बंधनावर असला पाहिजे व असा विवाह नवीन दाम्पत्याच्या जीवनभर संस्कार ठरावा. यातून निर्माण झालेल्या अपत्यांना आई-वडीलांचे प्रेम, वात्सल्य आयुष्यभर मिळावे व तयार होणारी पिढी या देशात एक

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Issue : XVI, Vol. V
VISION RESEARCH REVIEW
IMPACT FACTOR 5.67
ISSN 2250-169X
Dec. 2018 To May 2019

आदर्श समाजजीवन जगणारी असावी व स्त्रियांना जीवनभर मानसन्मान व पारिवारीक संरक्षण मिळावे असा डॉ. बाबासाहेबांचा हेतू होता. स्त्रीला जीवनभर सोबत ठेवणे हे तर धार्मिक ग्रंथातील नियमातील एक अभिशाप होता. स्त्रियांना संपत्तीचा वारसदार करणे व संपत्ती देणे हा तर दूरचाच भाग होता. म्हणून डॉ. आंबेडकर यांनी मानवाचा जन्म हा नैसर्गिक स्त्री-पुरुष अधिकारयुक्त पण अधिकार वंचित भेद नाही. हा सिद्धांत जर प्रकृतिने ठेवला. परंतु भारतीय समाज व्यवस्थेत असे का? यासाठी बाबासाहेबांचा मानसन्मानातील समानतेचे नियम. हिंदु कोड बिलातील विवाह हा एक अधिकारयुक्त सामाजिक परिवर्तनाचा पैलु होता.

२) विधवा विवाह -

विधवा स्त्रियांच्या विवाहाला कोणताही समाज, रुढी-परंपरा, चाली-रिती, धार्मिक नियमांची ताकद विधवा स्त्रियांचे जीवन फुलविण्याला थांबवू शकत नाही. ही कमाल डॉ. आंबेडकरांच्या लेखणीची आहे. ज्या धर्मग्रंथात विधवापण शाप होते त्याच धर्मग्रंथांच्या परंपरेत जगणाऱ्या विधवा स्त्रियांना हिंदु कोड बिल वरदान ठरले. म्हणून वर्तमानात डॉ. आंबेडकर विधवा स्त्रियांच्या आयुष्यात मुलभूत अधिकारांसहित जीवन हक्क प्रदान करणारे एकमेव महापुरुष ठरले. आंबेडकरांनी विवाह हा मानवी जीवनातील एक महत्वपूर्ण संस्कार मानला आहे. जर असा विवाह करतांना हिंदु कोड बिलात केलेल्या कायद्याचे उल्लंघन करून एका पक्षकाराने दुसऱ्या पक्षकारास फसवून किंवा काही माहिती लपवून विवाह केल्यास व विवाह झाल्यानंतर दोन पैकी एका पक्षकाराने त्याबाबत तक्रार दाखल केल्यास असे विवाह निकालाअंती रद्द केले जाऊ शकतात.

३) अपत्य दत्तक -

जेव्हा वैवाहिक दाम्पत्याला अपत्य नसायचे तेव्हा मात्र ते कुटुंब दुःखी व्हायचे. म्हणून डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी अपत्य दत्तक कायदा हिंदु कोड बिलात केला. आंबेडकर दूरदृष्टीचे होते. एकाही नागरीकाचे जीवन कोणत्याही व्यक्तीच्या कृत्यामुळे कोणत्याही व्यक्तीचे जीवन उद्ध्वस्त होऊ नये किंवा त्यांचे हक्क, अधिकार व मान-सन्मानाचे हनन होऊ नये यासाठी संपूर्ण जीवनभर लढा आंबेडकरांचा होता.

४) स्त्रीची मिळकत -

या कायद्याच्या अंतर्गत देशातील तमाम स्त्रियांना स्वतःच्या मनाचा व शरीराचा अधिकार या धर्म ग्रंथातील नियम, परंपरेने नष्ट केला व केवळ देहाने उभी असलेली जीवंत परंतु स्थिर व भावनाशुन्य घराच्या देव्हाज्यात बसविणाज्या मुर्तीप्रमाणे स्त्रियांचे आयुष्य निर्माण केले. अशा उपेक्षित व गुलामी लादलेल्या रुढी-परंपरा डॉ. आंबेडकरांनी क्षणात तोडून टाकल्या व या विश्वाला फुलविणाज्या स्त्रीला मुक्त केले. ज्या स्त्रियांच्या पेहरावामध्ये, वेशभूषेमध्ये संपत्ती सोबत ठेवण्याकरीता कोणतीही व्यवस्था वर्तमानात सुद्धा दिसत नाही. म्हणून संपत्तीशून्य संपत्तीपासून बेदखल केलेल्या

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

स्त्रीला संपत्तीत वाटा मिळवून दिला. बाबासाहेब आंबेडकरांनी हिंदु कोड बिलाच्या माध्यमातून स्त्रिला संपत्तीचा वारस घोषित करून सर्व हिंदु धर्मातील स्त्रियांना न्याय मिळवून दिला.

५) हुंडा पद्धत -

या कायद्याच्या सुरुवातीनंतर लादलेल्या कोणत्याही लग्नाच्या बाबतीत अशा लग्नाकरीता मोबदला म्हणून किंवा लग्नाची अट त्यावेळी दिलेला कोणताही हुंडा जिचे लग्न रितीने लावले आहे ती संपत्ती तिचीच मिळकत असल्याचे मानले जाईल. अशा वेळी हुंडा म्हणून स्विकारणारा ईसम तो स्त्रीच्या फायद्याकरीता किंवा तिच्या जीवनभराच्या पालन-पोषणाकरीता विश्वासू म्हणून राहील. या कलमात हुंडा यात विवाहातील कोणत्याही पक्षाने किंवा पक्षाच्या वतीने देणे-घेणे निश्चित केले होते वा प्रत्यक्ष देणे-घेण्याची जाहीर चर्चा न करता अशी अट प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष लग्नाकरीता मोबदला म्हणून दिली असल्यास. तर ती स्त्रीची मिळकत होते.

६) विधवा सुनेचे पालन-पोषण -

विधवा सुनेचे पालन-पोषण करण्याची सासऱ्याची जबाबदारी केवळ जोपर्यंत त्याचे जवळ जगण्याची साधने आहेत तोपर्यंत आणि विधवा सून जोपर्यंत ती तिच्या मिळकतीतून तिचे पालन-पोषण किंवा तिच्या नवऱ्याच्या इस्टेटीतून किंवा मुलापासून त्याच्या इस्टेटीपासून पालन-पोषण मिळण्यास असमर्थ आहे तोपर्यंत राहील.

७) वयस्कर आई-वडील व मुलांचे पालन-पोषण -

जेव्हा आई-वडील वयस्कर व दुर्बल असतात तेव्हा आपल्या मुलांपासून पालन-पोषण हक्काने मागावे व मुलांना ते कायद्याने द्यावे लागेल. डॉ. आंबेडकरांनी जीवनभर विषमतावादी व समान व्यवस्थेतील महिलांना समान अधिकार देऊन हिंदु धर्मातील जाती, धर्म, वंश, भेद स्त्रियांना शापित व तुच्छ लेखणाऱ्या धार्मिक व्यवस्थेमध्ये एकजीनसीपणा व समानता निर्माण करून भारतीय समाज व्यवस्थेला सांस्कृतिक मूल्यांशी जोडण्याचा प्रयत्न हिंदु कोड बिलाच्या माध्यमाने करण्याचा खरा प्रयत्न होता. स्त्री-पुरुषातील भेदभाव हा समाज व्यवस्थेतील माणसाचा भेदभाव विरहित समाज व्यवस्था निर्माण करण्याचे स्वप्न डॉ. आंबेडकरांनी बघितले होते. परंतु मोठ्या प्रमाणात विरोध हिंदु धर्मातील लोकांनी केला. आज वर्तमानात ज्या स्त्रियांच्या सुरक्षेचे व मान-सन्मानाचे कायदे आहेत ते हिंदु कोड बिलातीलच आहेत. आंबेडकरांनी संविधानाच्या माध्यमाने स्त्री विषयक कायदे अंतर्भूत करून स्त्रियांना न्याय मिळवून दिला.परंतु त्या संविधानाला व हिंदु कोड बिलातील कायद्याला राबविणारे लोक ते आहेत ज्यांनी हजारो वर्षांची गुलामी स्त्रियांवर लादली आहे. संविधान, हिंदु कोड बिल स्त्रियांच्या उत्थानासाठी आहेत. परंतु संविधानाची व हिंदु कोड बिलाची अंमल बजावणी करणारे नेते मात्र व्यवस्थेचे नाहीत. म्हणून दररोज स्त्रियांची नालस्ती व बेअब्रु भर दिवसा देशाच्या कानाकोपऱ्यात होते व त्या भगिनींची किंकाळी आमच्या कानावर येते परंतु त्याला

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

साधी साद सुद्धा दिली जात नाही.

८) वारसा -

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी विषमतावादी हिंदु धर्मातील पशू, हीन व तुच्छ समजणाऱ्या मानवाला प्रबुद्ध मानवी समाज निर्माण करण्याकरीता व विशेष करून या सृष्टीची निर्माती स्त्री व या सभ्यतेची निर्माती पवित्र स्त्री असतांना गुलामीचे व दास्यत्वाचे साखळदंड जिच्या जीवनाभोवती शापित व्यवस्थेने गुंफले ते तडातडा तोडण्याचे काम आंबेडकरांनी हिंदु कोड बिलाच्या माध्यमाने केले. जिला स्वतःच्या जीवनालाही जपण्याचा व स्वच्छंद स्वप्ने पाहण्याचा अधिकार नव्हता त्या स्त्रीला आंबेडकरांनी संपत्ती वारस बनविले ते याच हिंदु कोड बिलात. म्हणूनच या देशातील तमाम स्त्रिया बाबासाहेबांच्या शतकानुशतके ऋणी आहेत. वडीलांची मिळकत किंवा इस्टेट मृत्युपत्र न करता मरण पावला असेल अशा वेळी बिन मृत्युपत्राच्या उद्देशात गोत्रज व त्याच्या पत्नी किंवा इतर सगोत्र नातेवाईक यांच्याकडे वारसा हक्क जातो.

संदर्भ सूची :-

१) चांगदेव खैरमोडे - डॉ. आंबेडकर आणि हिंदु कोड बिल, सुगावा प्रकाशन, पुणे-३०, आवृत्ती डिसेंबर २००२

२) प्रा. गौतम निकम - बहुजनांचे महानायक, विमलकिर्ती प्रकाशन, चाळीसगाव, आवृत्ती २०१०

३) न.म. जोशी - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर चरित्र व कार्य, आयुर्विद्या मुद्रणालय, पुणे ३०, आवृत्ती १९९७

४) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर - जाती प्रथेचे निर्मुलन, प्रबुद्ध भारत प्रकाशन, नागपूर, आवृत्ती २०१२

५) डॉ. यशवंत मनोहर - डॉ. आंबेडकरांनी मनुस्मृती का जाळली?, युगसाक्षी प्रकाशन, नागपूर, आवृत्ती २००५

६) दैनिक मुलनिवासी नायक, दि. १३ व १४ मार्च २०१६.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

20

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

ISSN 2229-4406

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education for all Subjects

UNIVERSAL
RESEARCH ANALYSIS

23

URA

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

EDITOR IN CHIEF
Dr. BALAJI KAMBLE

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

Issue : XVII, Vol. IV
UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 5.35
ISSN 2229-4406
Sept. 2018 To Feb. 2019

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Study of Kinetics and Mechanism of 4'-chloro-2-hydroxy-1- naphthalideneanil by KBrO3 in Acetic Acid Gajanan Kadam, Rameshwar More	1
2	Impact of Digital Payment System on Indian Economy Hrishikesh Vipradas	8
3	Demonetisation Effects on Indian Economy **Dr. Ramesh Sali**	16
4	A Study of District Cooperative Bank in India **Dr. R. D. Jadhav**	24
5	A Study on Adkist,emt amd [erspma;otu Among Athletes and Non-Athletes **Dr. Subhash G. Nagargoje**	29
6	इतिहास और साहित्य : अन्तर संबंध उपविषय हिंदी नाटय साहित्य और इतिहास **दशरथ तुकाराम इबितवार**	31
7	शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या कारणे आणि उपाय **डॉ. जे. के. वाघमारे**	36
8	स्वामी विवेकानंद यांच्या विचारांचा विश्लेषणात्मक अभ्यास **डॉ. उन्मेष शेकडे**	43
9	अण्णाभाऊ साठे : मार्क्सवादी तत्वज्ञ **सतिश मल्हारी रास्ते**	48
10	आदिवासी समाजाच्या विकासाचा समाजशास्त्रीय अभ्यास **डॉ. अशोक मोटे**	53

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

URA Issue : XVII, Vol . VI
UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 5.35
ISSN 2229-4406
Sept. 2018 To Feb. 2019

3

Demonetisation Effects on Indian Economy

Dr. Ramesh Sali
Head, Dept. of Economics,
B. K. D. College,
Chakur, Dist. Latur

Research Paper - Economics

Introduction :

Demonetisation is the act of stripping a currency unit of its status as legal tender. It occurs whenever there is a change of national currency: The current form or forms of money is pulled from circulation and retired, often to be replaced with new notes or coins. Sometimes, a country completely replaces the old currency with new currency. The opposite of demonetisation is remonetization, in which a form of payment is restored as legal tender. On 8 November 2016, the Government of India announced the demonetisation of all ?500 and ?1000 banknotes of the Mahatma Gandhi Series. It also announced the issuance of new ?500 and ?2000 banknotes in exchange for the demonetised banknotes. The government claimed that the action would curtail the shadow economy and reduce the use of illicit and counterfeit cash to fund illegal activity and terrorism.

According to a 2018 report from the Reserve Bank of India, approximately 99.3% of the demonetised banknotes, or ?15.30 lakh crore (15.3 trillion) of the ?15.41 lakh crore that had been demonetised, were deposited with the banking system. The banknotes that were not deposited were only worth ?10,720 crore (107.2 billion), leadi

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

BACKGROUND:

The Indian government had demonetised bank notes on two prior occasions-once in 1946 and once in 1978-and in both cases, the goal was to combat tax evasion via "black money" held outside the formal economic system. In 1946, the British Raj government removed notes of 500, 1000, and 10,000 from circulation. In 1978, the Janata Party coalition government demonetised banknotes of 1000, 5000 and 10,000 rupees, again in the hopes of curbing counterfeit money and black money.

In 2012, the Central Board of Direct Taxes recommended against demonetisation, saying in a report that "demonetisation may not be a solution for tackling black money or shadow economy, which is largely held in the form of benami properties, bullion and jewellery. "According to data from income tax probes, black money holders kept only 6% or less of their wealth as cash, suggesting that targeting this cash would not be a successful strategy. The Bharatiya Janata Party (BJP) had previously expressed opposition to demonetisation. BJP spokesperson Meenakshi Lekhi had said in 2014 that members of the public who were often illiterate and had no access to banking facilities would be adversely affected by such a policy.

PREPARATION AND ANNOUNCEMENT:

The plan to demonetise the ?500 and ?1000 banknotes was initiated between six and ten months before it was announced, and was kept confidential. In April 2016, a report by the State Bank of India analysed possible strategies and effects demonetisation. In May 2016, the Reserve Bank of India had started preparing for new banknotes and confirmed the design of ?2000 banknotes in August 2016. The printing of new banknotes started in October when the news stories of forthcoming new banknotes appeared in the media. On 27 October 2016, the Hindi daily Dainik Jagran published a report quoting RBI sources speaking of the forthcoming of ?2000 banknotes alongside withdrawal of ?500 and ?1000 banknotes. On 21 October 2016, The Hindu Business Line had also published a report on forthcoming ?2000 banknote.

The Union cabinet was informed about the plan on 8 November 2016 in a meeting in the evening called by the Indian Prime Minister Narendra Modi. Soon after the meeting, Modi announced the demonetisation in an unscheduled live national

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

televised address at 20:15 IST. He declared circulation of all ?500 and ?1,000 banknotes of the Mahatma Gandhi Series as invalid effective from the midnight of the same day, and announced the issuance of new ?500 and ?2,000 banknotes of the Mahatma Gandhi New Series in exchange for the demonetised banknotes.

OBJECTIVES AND OUTCOMES:

The government said that the main objective of the exercise was curbing black money which included income which had not been reported and thus was untaxed; money gained through corruption, illegal goods sales and illegal activities such as human trafficking; and counterfeit currency. Other stated objectives included expanding the tax base and increasing the number of taxpayers; reducing the number of transactions carried out by cash; reducing the finances available to terrorists and radical groups such as Maoists and Naxalites; and integrating the formal and informal economies.

1. Black money:

The government estimated that ?3 lakh crore, or approximately 20%, of the demonetised banknotes would be permanently removed from circulation. However, according to a 2018 report from the RBI, approximately 99.3% of the demonetised banknotes, or ?15.30 lakh crore of the ?15.41 lakh crore that had been demonetised, were deposited with the banking system. The banknotes that were not deposited were only worth ?10,720 crore. Commentators concluded that the government failed in its aim of purging black money from the economy.

2. Evasion:

A jewellery store in a shopping mall with a notice "We accept ?500 and ?1000 notes", even after they were no longer valid banknotes. There have been reports of people circumventing the restrictions imposed on exchange transactions by conducting multiple transactions at different bank branches and also sending hired people, employees and followers in groups to exchange large amounts of demonetised banknotes at banks. In Gujarat, Delhi and many other major cities, sales of gold increased post-demonetisation, with an increased 20 to 30% premium surging the price as much as ?45,000 (US$630) from the ruling price of ?31,900 (US$440) per 10 grams (0.35 oz.). The Enforcement Directorate raided several forex establishments making backdated en-

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

tries. Money laundering using backdated accounting was carried out by co-operative banks, jewellers, sellers of mobile phones, and several other businesses.

3. Tax collection:

The number of income tax returns filing increased from 43.3 million to 52.9 million between financial year 2016 and 2017 which was not a significant increase compared to increase between 2015 and 2016. The tax compliance had increased with number of income tax returns filing increased but majority of them were from salaried and non-business class. The income tax collections increased in financial year 2017 due to Income Disclosure Scheme 2016. If adjusted for it, the increase in tax collection was modest. The tax-to-GDP ratio has increased due to expanding tax base. An analysis of the economic data shows that there has been no substantial increase in the number of new tax payers or direct tax collection due to demonetisation.

4. Digital payments:

The push for the digital payments was one of the stated intention of the demonetisation. There was immediate and sharp jump in the digital payments in November- December 2016 owing to shortage of cash. The debit card point of sale transactions was twice the size of value suggested by trend before the demonetisation. The value of credit card increased but no sharp growth was seen. The mobile wallet transactions picked immediately after the demonetisation followed by dip in mid-2017 due to easing cash shortage.

5. Terrorism and internal security:

Initially there was a decrease in the activities and attacks by Maoist and Naxalite radical groups which was attributed to lack of finance following demonetisation. The surrender rate had reached its highest. The activities returned within few months. There was a decrease in the terror activities in Jammu and Kashmir.

OTHER EFFECTS:

1. Cash shortage:

The scarcity of cash due to demonetisation led to chaos, and people faced difficulties in depositing or exchanging the demonetised banknotes due to long queues outside banks and ATMs across India. The ATMs were short of cash for months after

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

demonetisation.

2. Transportation:

The All India Motor Transport Congress claimed that about 800,000 truck drivers and conductors were affected with shortage of cash, with around 400,000 trucks stranded at major highways across India. While major highway toll junctions on the Gujarat and Delhi-Mumbai highways also saw long queues as toll plaza operators refused the demonetised banknotes.

3. Stock market:

As a combined effect of demonetisation and US presidential election, the stock market indices dropped to an around six-month low in the week following the announcement. The day after the demonetisation announcement, BSE SENSEX crashed nearly 1,689 points and NIFTY 50 plunged by over 541 points. By the end of the intraday trading section on 15 November 2016, the BSE SENSEX index was lower by 565 points and the NIFTY 50 index was below 8100 intraday.

4. Industrial output:

There was a reduction in industrial output as industries were hit by the cash shortage. The Purchasing Managers' Index (PMI) fell to 46.7 in November 2016 from 54.5 in October 2016, recording its sharpest reduction in three years. A reading above 50 indicates growth and a reading below shows contraction. This indicates a slowdown in both, manufacturing and services industries. The PMI report also showed that the reduction in inflation in November 2016 was due to shortage in money supply.

5. Agriculture:

Transactions in the agriculture sector are heavily dependent on cash and were adversely affected by the demonetisation. Due to scarcity of the new banknotes, many farmers have insufficient cash to purchase seeds, fertilisers and pesticides needed for the plantation of rabi crops usually sown around mid-November. Farmers and their unions conducted protest rallies in Gujarat, Amritsar and Muzaffarnagar against the demonetisation as well as against restrictions imposed by the Reserve Bank of India on district cooperative central banks which were ordered not to accept or exchange the demonetised banknotes.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

6. Unemployment:

There was a loss of jobs due to demonetisation, particularly in the unorganised and informal sector and in small enterprises. Migrant workers were adversely affected by demonetisation. According to the report prepared by Centre for Monitoring Indian Economy (CMIE), the number of employed people was 401 million in January-April 2016, 403 million during May- August 2016, 406.5 million in September-December 2016. After demonetisation in November 2016, the number fell to 405 million in January-April 2017. So there was fall of 1.5 million in number of people employed.[152] CMIE also reported that the number of persons employed was 406.7 million in 2016-17 which fell by 0.1% to 406.2 million in 2017-18. So the employment had stagnated which resulted in employment rate decline.

7. Cost to banks:

Before demonetisation, the RBI had spent ?3,421 crore to print banknotes in 2015-2016 (July to June). The cost of printing new banknotes escalated to ?7,965 crore in 2016-17 and ?4,912 crore in 2017-18.This resulted in a decline in the dividend paid to the government from ?65,876 crore in 2015-16 to ?30,659 crore in 2016-17 and ?50,000 crore in 2017-18. It was estimated that this decrease in income for the government could cause the fiscal deficit for the financial year 2016-17 to increase from the targeted 3.2% to 3.4%.] To avoid increasing the fiscal deficit, the government would have to reduce spending on social schemes, or increase revenue through taxes or other means.

8. Welfare schemes:

Demonetisation negatively impacted the Midday Meal Scheme due to shortage of funds.

9. Deaths:

Several people were reported to have died from standing in queues for hours to exchange their demonetised banknotes. Deaths were also attributed to lack of medical help due to refusal of demonetised banknotes by hospitals. By the end of December 2016, political opposition leaders claimed that over 100 people had died due to demonetisation. In March 2017, the government stated that they received no official

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

report on deaths connected to demonetisation.

Conclusion:

Demonetisation done by our honourable Prime Minister Modi last year was with the very good intention to reduce corruption and black money from the economy, bring transparency and greater formalization in the economy. This was why general public was with him and is still standing with his decision no matter how many hardships they faced during demonetisation days and after it whether it was standing in the queues before banks, cash crunch or job losses. Now it is the responsibility of the government to reap the benefits of it when all the cash that once was lying idle or with business persons has come into accounting. As government has already taken a step ahead by implementing GST, cancellation of registration of dubious 2.24 lakh companies, now moving towards others' property to bring transparency to the economy. As this study shows, that economy is already in the state of a slump. The currency-to-GDP ratio was lower, Demand is not coming from the consumer sector. Hence manufacturing is low. Bank credit is also low. Investors are not coming, so no new jobs and employment.

References :-

1. "India's Demonetisation Kills 100 People Apparently - This Is Not An Important Number".
2. "Withdrawal of Legal Tender Status for ? 500 and ? 1000 Notes: RBI Notice (Revised)". Reserve Bank of India. 8 November 2016. Retrieved 8 November 2016.
3. "Here is what PM Modi said about the new Rs. 500, Rs. 2000 notes and black money". India Today. 8 November 2016. Retrieved 9 November 2016
4. "Notes out of circulation". The Times of India. 8 November 2016.
5. Saikia, Bijoy Sankar (18 November 2016).
6. "Demonetisation may drag India behind China in GDP growth, rob fastest-growing economy tag". The Economic Times. Retrieved 5 January 2017.
7. "The dire consequences of India's demonetisation initiative". The Economist. 3 December 2016. Retrieved 5 January 2017.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

8. "Demonetisation Announcement Anniversary 2017 | Onmanorama". On Manorama. Retrieved 7 November 2017.
9. "India demonetisation: Chaos as ATMs run dry". Al Jazeera. 9 November 2016. Retrieved 9 November 2016.
10. "Demonetisation: Chaos grows, queues get longer at banks, ATMs on weekend". Indian Express. 12 November 2016.
11. "100 days of demonetisation: Stories of hardship". Al Jazeera.
12. "India: Demonetisation takes its toll on the poor". Al Jazeera. 16 November 2016. Retrieved 17 November 2016.
13. "Demonetisation Death Toll Rises To 25 And It's Only Been 6 Days". Huffington post. Retrieved 15 November 2016.
14. Dutta, Prabash K. (30 August 2018). "Demonetisation: What India gained, and lost". India Today. Retrieved 12 October 2018.
15. "India demonetisation failed to purge black money". Financial Times. Retrieved 31 August 2017.
16. "India rupee: Illegal cash crackdown failed - bank report". BBC News. 30 August 2017. Retrieved 31 August 2017 - via www.bbc.com.
17. Rukhaiyar, Ashish (9 November 2016). "Sensex crashes 1,689 points on black money crackdown, U.S. election". The Hindu. The Hindu. Retrieved 9 November 2016.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

25 21
2019

ISSN 2229-6190
RNI. MAHMUL02937/2010/35848

International Registered and Recognized
Research Journal Related to Higher Education for Social Sciences

SOCIAL GROWTH

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

CHIEF EDITOR

DR. BALAJI KAMBLE

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur 413513

RNI. MAHMUL02937/2010/35848 IMPACT FACTOR-5.90 ISSN 2229-6190
SOCIAL GROWTH
Issue : XVII, Vol. II, Nov. 2018 To April 2019

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	Contribution of GST in National Income **Dr. Ramesh P. Sali**	1
2	A Study of Land Development Bank in India **Dr. R. D. Jadhav**	6
3	Sustainable Development in Indian Agricultural Sector - A Geographical Analysis **Dr. O. V. Shahapurkar**	11
4	Fundamentals Of Research **Dr. J. K. Waghmare**	17
5	Gender Status-Health and Fitness **Dr. Dilip N. Gitte**	21
6	Effect of Exeercise Training Programme on Explosive Strength of Leg Performance of Volleyball Player **Dr. S. R. Dhondage**	25
7	राष्ट्रीयकृत बँकांची बुडीत कर्ज व सर्वसामान्य गुंतवणूकदारांचा वाढता पेच **रविन्द्र दा इचे**	29
8	सिंधू संस्कृतीतील लोकांची आर्थिक स्थिती **डॉ. भारत लासूरे**	33
9	राममनोहर लोहिया यांचे जीवनपट, त्यांचे कार्य व मुल्यांकन **वैशाली निळकंठराव धोत्रे**	36
10	खो-खो मुले संघ निवड चाचणीसाठी प्रमाणित शारीरिक क्षमता चाचणी निर्माण करून मानके तयार करणे **अंजली बरडे**	44
11	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक विचार **डॉ. आशोक अर्जुनराव मोटे**	48

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Bhal Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur 413513

RNI. MAHMUL02937/2010/35848
SOCIAL GROWTH
IMPACT FACTOR - 5.90
ISSN 2229-6190
Issue : XVII, Vol. II, Nov. 2018 To April 2019

1

Contribution of GST in National Income

Dr. Ramesh P. Sali
Head, Dept. of Economics,
B. K. D. College,
Chakur, Dist. Latur

Research Paper - Economics

ABSTRACT

India has witnessed substantial reforms in indirect taxes over the past two decades. The Goods and Service Tax (GST) is one of the biggest taxation reforms in India, the decision on which is pending in Parliament since March 2011. The central idea behind this form of taxation is to replace existing levies like value-added tax, excise duty, service tax, and sales tax by levying a comprehensive tax on the manufacture, sale and consumption of goods and services in the country. GST is expected to unite the country economically as it will remove various forms of taxes that are currently levied at different points. This paper presents the background, silent features and the impact of GST in the present tax scenario in India.

Key Words : Goods and Service Tax, Value added tax, Excise duty, Service tax and Sale tax.

Introduction:

Tax policies of a country play an important role on the economy through their impact on both efficiency and equity. A good tax system should keep in view issues of income distribution and at the same time, also generate tax revenues to support government expenditure on public services and infrastructure development. The framework of value

PRINCIPAL
Bhal Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

RNI. MAHMUL02937/2010/35848 IMPACT FACTOR - 5.90
SOCIAL GROWTH
ISSN 2229-6190
Issue : XVII, Vol. II, Nov. 2018 To April 2019

added tax (VAT), recognized as GST as well in several countries, has been one of the major development in taxation structures worldwide. More than 135 countries adopted the GST/ VAT framework effectively. Indian economy is getting more and more globalised. Introduction of an integrated Goods and Services Tax (GST) to replace the existing multiple tax structures of Centre and State taxes is not only desirable but imperative in the emerging economic environment. The implementation of GST would ensure that India provides a tax regime that is almost similar to the rest of the world. It will also improve the international cost competitiveness of native goods and services.

Objectives of the study:

¢ To study the barriers in Implementation of GST.

¢ To study the Impact of GST on various Business.

¢ To suggest Improvement of GST.

" Research design:

Descriptive research design has been used for this study. This helps in the deliberate selection of a particular unit of universe for constituting sample that represents all units.

Data collection:

The study is based on primary and secondary data. The primary data were collected through well structured questionnaire.

What is the GST?

Goods and Service Tax (GST) is a comprehensive tax levy on manufacture, sale and consumption of goods and service at a national level. In simple terms, GST may be defined as a tax on goods and services, which is live able at each point of sale or provision of service, in which at the time of sale of goods or providing the services the seller or service provider may claim the input credit of tax which he has paid while purchasing the goods or procuring the service. It is basically a tax on final consumption.

Under the GST regime, both the Centre and the State would have the powers to tax the supply of goods and services right from their primary stage to final consumption. At the centre's level, introduction of the GST will mean that it takes the place of central excise duty, service tax and additional customs duties. At the state level, the GST will take the place of State VAT.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

RNI. MAHMUL02937/2010/35848 IMPACT FACTOR - 5.90
SOCIAL GROWTH
ISSN 2229-6190
Issue : XVII, Vol. II, Nov. 2018 To April 2019

Goods and Services Tax in India:

The introduction of GST in India is not an entirely new initiative, but it is to rectify certain basic implementation shortcomings of VAT. So, this is an attempt to improve the existing VAT system further and also the tax system of India. VAT was introduced in the Indian taxation system from April 1, 2005 in an effort to address the with the earlier Sales Tax. The States have switched over from a multiple point Sales tax to a Value Added Tax (VAT) covering all transactions of sale of goods within the State The essence of GST is to correct certain shortcomings of VAT like, the way it taxes inputs and outputs, bringing services under tax net, which is not possible under the VAT-system. Hence, GST has been modeled as an extension of the current VAT that would make the tax system more comprehensive and smoother in its functioning.

Key Features of the Goods and Services Tax:

1. The GST would be applicable to all transactions of goods and services made for a consideration except the exempted goods and services, goods which are outside the purview of GST.
2. GST will be paid to the accounts of the Centre (Central GST) and the States (State GST) separately, rates for which would be prescribed appropriately, reflecting revenue considerations and acceptability.
3. The GST will be levied on import of goods and services into the country
4. The rules for taking and utilization of credit for the Central GST and the State GST would be aligned.
5. The taxpayer would need to submit common format for periodical returns, to both the concerned Central and State GST authorities.

Dual GST Model:

India is a federal country where both the Centre and the States have been assigned the powers to levy and collect taxes through appropriate legislation. It has been proposed that there would be a "Dual GST "model in India, taxes will be levied by both centre (Central GST) and state (State GST) on Goods and Services. Hence, a dual GST would be according to the Constitutional requirement of fiscal federalism.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

RNI. MAHMUL02937/2010/35848 IMPACT FACTOR - 5.90
SOCIAL GROWTH
ISSN 2229-6190
Issue : XVII, Vol. II, Nov. 2018 To April 2019

Taxes to be Subsumed

Central tax and levies to be subsumed:

1. Central Excise Duty;
2. Additional Excise Duties;
3. The excise Duty levied under the Medicinal and Toiletries Preparation Act;
4. Service Tax;
5. Additional Customs Duty, commonly known as Countervailing Duty (CVD);
6. Special Additional Duty of Customs - 4% (SAD);
7. Surcharges; and
8. Ceases.

State taxes and levies to be subsumed:

1. VAT/Sales tax.
2. Entertainment tax (unless it is levied by the local bodies).
3. Luxury tax.
4. Taxes on lottery, betting and gambling.

Why is it Important?

GST will widen the tax base, improve tax compliance, and remove existing unhealthy competition among state. GST would integrate the tax base and allow seamless flow of input tax credit across the value chain of goods and services which will lead to reduced cost of goods and services. It will mitigate cascading and double taxation and enable better compliance through the low ring of overall tax burden on goods and services

Limitations of the Study:

1. Some Economist says that GST in India would impact negatively on the real estate market. It would add up to 8 percent to the cost of new homes and reduce demand by about 12 percent.
2. Some Economist says that CGST, SGST and IGST are nothing but new names for Central Excise/Service Tax, VAT and CST.

Results and Discussion:

1. For business and industry
2. Easy compliance

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

263

RNI. MAHMUL02937/2010/35848 IMPACT FACTOR - 5.90 ISSN 2229-6190
SOCIAL GROWTH Issue : XVII, Vol. II, Nov. 2018 To April 2019

3. Removal of cascading
4. Improved competitiveness
5. For Central and State Governments Simple and easy to administer
6. Better controls on leakage
7. Consolidation of tax base
8. Higher revenue efficiency
9. For the consumer Single and Transparent tax Proportionate to the value of goods and services Reduction of price.

Conclusion:

GST is a single national uniform tax levied across India on all goods and services. In GST, all Indirect taxes such as excise duty, octori on, central sales tax (CST) and value-added tax (VAT) etc. will be subsumed under a single regime. Introduction of The Goods and Services Tax (GST) will be a significant step towards a comprehensive indirect tax reform in the country. It is expected to bring about efficiency and transparency in the indirect tax mechanism in India. Further it will also encourage an unbiased tax structure that is neutral to business processes and geographical locations. Given the enormity of the implication of GST, it requires a consensus among all political parties and states. However the implementation of GST has been delayed several times on account of lack of consensus among the States and Centre on aspects relating to limiting fiscal autonomy of the States. History has proved that many countries have benefited from moving to a GST regime.

References :-

1. Market/article-how-gst-wi11-impact-indias-leading companies-
2. Indu.com/news/cities/ Hyderabad/are-we- ready- article6951949 .ece.
3. Article/economy-administratively-we-a re- ready-for-gst-rollout-from-april-1-2016-shaktikanta .
4. S Krishnamurthy 5. NDTV (December 18, 2014)
6. Bipin Sapra,(Feb 28, 2015)
7. eEconomictimes.indiatimes.com/2015-02-28/news/59612731 1service-tax-rate-union-budget-central -excise-duty

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

22
2019

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

ISSN 2349-1027

International Registered and Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

INDO WESTERN RESEARCHERS

(UGC Approved & Peer Reviewed Research Journal)

Year - VI, Issue - XI, Vol.- I
Impact Factor 5.47 (GRIFI)
Aug. 2018 To Jan. 2019

EDITOR IN CHIEF

Dr. Nilam Chhangani

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

Issue - XI, Vol.- I
IWR
IMPACT FACTOR 5.47
ISSN 2349-1027
Aug. 2018 To Jan. 2019

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Women Entrepreneurship and Balanced Economic Development **Dr. Ramesh Sali**	1
2	Microfinance in Small & Medium Enterprisesin India: Growth, Role & Problems **Dr. J. K. Waghmare**	7
3	A Study on Wrestling and Kabbadi Players **Dr. Subhash G. Nagargoje**	13
4	दक्खिनी पर हिंदी का प्रभाव **डॉ. आलीया मेराज सय्यद**	16
5	मालती जोशी की कहानियों में दहेज पिड़ित अभिशापित नारियों का चित्रण **डॉ. के. जे. जानअहेमद**	21
6	प्रसाद का 'स्कन्दगुप्त' सफल ऐतिहासिक नाटक है **कॅ. डॉ. अनिता शिंदे**	24
7	मीराबाई के पदों मे भाषिक अध्ययन **दशरथ तुकाराम इबतवार**	29
8	महात्मा गांधीच्या आर्थिक विचारांचा अभ्यास **डॉ. आर. डी. जाधव**	32
9	झाडाझडती कांदबरीतून आलेले सामाजिक मूल्यांच्या -हासांचे चित्रण **डॉ. गंगाधर शिवाजी नामगवळी**	36
10	नव्वदोत्तरी मराठी ग्रामीण कविता रामचंद्र पस्तापुरे	40
11	व्यवहार: संज्ञा स्वरुप : एक अभ्यास डॉ. उन्मेष शेकडे	49
12	गांधीवादी तत्त्वज्ञानाचे महत्त्व **डॉ. के.जी. कुंभारकर**	54
13	भारतीय स्मार्ट शहर भविष्याचे मुक्तद्वार डॉ. के. जी. राठोड	57

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Indo Western Researchers (IWR)

IMPACT FACTOR 5.47

ISSN 2349-1027

Indo Western Researchers (IWR)
Issue : XI, Vol. I
Aug. 2018 To Jan. 2019
www.irasg.com

Women Entrepreneurship and Balanced Economic Development

Dr. Ramesh Sali
Head, Dept. of Economics,
B. K. D. College,
Chakur, Dist. Latur.

Introduction:-

Developing Countries like India, women entrepreneurship is vital necessity to achieve rapid, all-round and regionally and socially balanced economic growth. Women in India, constitute 48% of the total population. But their participation in economic activities is only 38%. The development of women as entrepreneurs will generate multifaceted socio-economic benefit to the country. Participation of women in economic activities is now emerging as a universal phenomenon. It is now widely accepted that if national development has to be purposeful and relevant, women have to be full-fledged participation in economic activities.

Objectives of the Study:-

1) To study the concept of women entrepreneurs.
2) To study challenges before women entrepreneurship.
3) To study the institution supporting women entrepreneurship India.
4) The study the measures for the promotion of women entrepreneurship.

Methodology:-

The date has been collected through secondary sources like Books, Journals, Periodicals and other published Sources.

Concept of Women Entrepreneurs:-

1. Women entrepreneurs are the women or group of women who initiate, organize and operate a business enterprise.
2. According to Government of India:- An enterprise owned and controlled by a women having minimum financial interest of 51% of the capital and giving at least 51% of the employment generated by the enterprise of women.

Importance of Women Entrepreneurs:-

The emergence of women entrepreneurs

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

and women owned firms and their significant contributions to the economy is visible in India. These businesses are ready for continued growth in the future.

Women entrepreneurship is relatively the recent concept which came into late the 1970s. Due to the spread of education, favorable government policies towards development of women, entrepreneurship awareness and new kind of avenues, more and more women are venturing as entrepreneurs in all kind of business, economic and other activities. Women entrepreneurship in India has come a long way from Papad and pickles to engineering and electronics. Now a day's elite womenin cities are making a mark in non-conventional fields such as consultancy services, garment exporting, interior designing, textile printing, food processing, crafting tailoring, chemicals and pharmaceuticals etc.

The New generation of women-owned enterprises is actively seeking capital for their businesses, using modern technology to find and create a niche in both the domestic and export markets. While women-owned businesses possess the potential and are capable of contributing much more, it is essential to formulate strategies to invigorate, support and sustain their efforts in the right direction.

Common Features of Women Entrepreneurs in India:-

1) Majority of women entrepreneurs are married as their wedding ceremony celebrated early age up to 18 years.

2) Lot of women entrepreneurs belong to the low income group.

3) Unmarried women face difficulties in getting financial support to launch their business.

4) Women with small families are more likely to become entrepreneurs.

5) Limited working capital and low margin of profit.

6) Generally hard work of women is responsible for the launch and sustainability of the business.

7) There is no effective support systems to handle their important need for vision and confidence building and developing better business orientation and skills.

8) Gender discrimination is encountered at every stage of business development.

9) Lack of freedom in making the decision to start business who suffer from cultural constraints.

10) Women prefer diversification to specification.

11) A large number of women with little or illiterate enter into business without training. Most of these women entrepreneurs lack of vocational education.

12) Women prefer stabilization of income and minimization of risk over maximization of income.

Institutions Supporting Women Entrepreneurship in India:-

Central Government as well as the State Government designed a number of schemes

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

andprogrammes for the support of entrepreneurs in general and for women entrepreneurs in particular. The schemes of the Government of India are:

1) Support for Training and Employment Programme (STEP).
2) Development of Women and Children in Rural Areas (DWCRA).
3) Integrated Rural Development Programme.(IRDP).
4) Training of Rural Youth for Self-employment (TRYSEM).
5) JawaharRozgarYojana (JRY).

These Schemes are providing their help for the development women entrepreneurship.

6) Trade-Related Entrepreneurship Assistance and Development (TREAD).
7) Indira MahilaYojana (IMY).

These are useful for the holistic empowerment of women. In spite of several schemes or programmes established by the Government. But women have no sufficient securities to offer or to take large amount of finance. To tackle this situation and to ensure adequate financial support to women enterprises, the RBI took several initiatives.

8) National Small Industries Corporation (NSIC).
9) Small Industries Development Organization (SIDO).
10) Small Industries Development Bank of India.
11) National Alliance of Young Entrepreneurs.
12) National Association of Women Entrepreneurs and Executives.
13) State Bank of India.
14) IFCI Scheme of Interest for Women Entrepreneurs.
15) Prime Minister's Employment Generation Programme (PMEGP).
16) Small Industrial Development Bank of India (SIDBI).

Following are theinstitution which are provide indirect finance to women entrepreneurship.

17) National Small Industries Corporation.
18) Industrial Development Bank of India.
19) Industrial Finance Corporation of India.
20) National Bank for Agriculture and Rural Development.

New industrial policy and recent schemes are helping to the poor women and women entrepreneurs to generate employment opportunities, income and to improve their socio-economic status.Definitely, the socio-economic condition of women entrepreneurs would improve, if these schemes or programmes and policies are implemented strictly both by the Central and State Government and it goes a long way for the growth and development of women entrepreneurs and the industrial sector of the Indian economy.

Challenges before Women Entrepreneurship:

1) Problem of finance and working capital.
2) Production problem.
3) Problem of product marketing.
4) Limited space to women.
5) Lack of confidence.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

6) No independence existence.
7) Negative social attitude.
8) Low literacy.
9) Low risk bearing capacity.
10) Socio-cultural barriers.
11) Limited Mobility.
12) Dual responsibility.
13) Gender discrimination.

These are the challenges before women entrepreneurs.

Measures for the Promotion ofWomen Entrepreneurship:-

Due to limited sources, majority of the functions have to be performed by the owners of enterprise themselves in small and medium enterprises. But in case of women entrepreneurs, the problem get compounded because certain functions have gender dimensions attached to them. Domestic commitment and child care support are the two main responsibilities of women. This, along with the still narrow outlook of society in accepting a women as an entrepreneur makes her life more difficult. But some measures to meet these challenges and to encourage women entrepreneurship are as follows:

1) **Strong will Power:-**

To overcome the resistance from husband and family members at the time of setting up of their venture, prospective women entrepreneurs are advised to maintain their cool and persistently convince them, without confronting them, regarding the benefits of setting up of an enterprise. For this women requires to have a strong will power under this situation. The inflow of money will eventually solve this problem.

2) **Dual Responsibilities:-**

Women has shouldering the dual responsibilities of an entrepreneurs and household can be effectively undertake through better time management. The member of family also be involved in the business to help in sharing the burden of entrepreneurial work. Moreover, the women entrepreneur must try to make her husband and children self-sufficient at home with tact and diplomacy.

3) **Home Based Business:**

Women entrepreneurs can set up home based business by operating her business from home. Womencan better co-ordinate her household and business responsibilities.

4) **Group Entrepreneurship:-**

The group entrepreneurship is a viableoption for the weaker sections of the society and it helps women to overcome their poverty empowers women and provide the necessary confidence for entrepreneurship. NGO's, various women's organizations, women's co-operative should be promoted to help self-employment of poor women.

5) **Enough Time to Child Care:**

A women entrepreneurs can state their business when their children are grown up enough to take care of their own small needs. This gives the women enough time to manage their enterprise.

6) **Acquire Technical Training:-**

Women entrepreneurs should acquire relevant training in technology and details of their plant and machinery. They should be knowledge about the

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

ıctioning of machines and process. They should ıploy more women worker in their enterprise.

To Acquire Communication and anagement Skills:-

Women entrepreneurs must undergo ining in management skills to handle human ;ources as well as training in effective nmunication skills and practices and the legal ›ects of running a business.

Maintain Target of Loan & Give Subsides:-

Bank and other financial institutions must intain target of loan to be disbursed to women :repreneurscollateral security should be ;pensed with in the case of women repreneurs because many women hardly have ı property or other assets in their rate to keep ;uarantee. Subsidies should be given to women repreneurs at the initial stage and also margin ney for project to be undertaken for women repreneurs should not exceeds 10%.

Marketing of Product:-

Women entrepreneur must establish her libility in term of quality and competitiveness ›roduct and service for marketing of product. men entrepreneur should acquire relevant ıniques and skills to win customer's loyalty. ommerce business will help greatly in this ırd. The women entrepreneur can work on rnatives like Cable T.V., Pamphlets, Leaflets, es in Cinema hall, Banners at strategic location he publicity and advertisement.

Effective Use of Information Technology :nterprise:-

Women entrepreneurs should use information technology effectively and efficiently. E.g. Internet can help in assimilating information about the variety, range and quality of say competing products for publicity and marketing of product and service.

11) Provide Easy Loan Facility:-

The Government financial institution and Banks are adopt to provide easy loan facilities to women entrepreneurs. There are complicated and lengthy procedures acquiring loan from formal and informal sources of finance.

12) Simplified Financial Assistance:-

Procedures for financial assistance by bank and government organizations must be simplified.

13) Organized Workshop and Seminars:-

Seminars and workshops should be organized frequently for the official of financial and support agencies and for women entrepreneurs to make their relations more cordial.

Conclusion:-

In modern days, women entrepreneurs are playing a very important role in business, trade and industry. Their entry into business is a recent phenomenon in India. It is extension of Kitchen activities. In certain businesses, women are successful not only in law, science, medical, aeronautics and space exploration and even in police, military services and driving bus, but now they are showing their might even in business and industry. They have proved that they are no less than men in the efficiency, hard work intelligence, provided they are given proper scope.

The recent trends indicate that women

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

entrepreneurs are sensitive to changing socio-economic conditions in the country. They are keen to take advantages of such positive changes. They also want to prove their mettle in dual role of work at home and participation in entrepreneurial activities. It is expected that the negative attitude towards women entrepreneurs by the family and society will fall of in future. This marks only the beginning of an arduous journey ahead for the Indian women entrepreneurs.

References :-

1. Women Entrepreneurship Volume-II- A. K. Singh K. Suguna – R.V. M Reddy.
2. Entrepreneurship and Rural Women in India- JitendraAhirrao.
3. Govt. of India (2015) National Skill Development Policy, New Delhi.
4. Problems and Prospects of Women Entrepreneurs- Rajendra N. – SEDME Vol. 30 No.4 Dec.
5. 'Socio-economic status of Indian Rural Women" – Farida Ahmed Indian Journal of Research (2011).

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

2018-2019

Impact Factor - 6.261 ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February -2019 Special Issue -165 (B)

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :
Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 800/-

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue 165 (B)- Multidisciplinary Issue
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	निराला और मुक्तिबोध का हिंदी काव्य पर प्रभाव	डॉ. शोभा ढाणकीकर	07
2	सामाजिक संघर्ष का दस्तावेज : पाँव तले की दूब	डॉ. एस. एल. यशवंतकर	11
3	सियारामशरण गुप्त के काव्य में पौराणिक व मिथकीय संदर्भ	कंचन शर्मा	14
4	परशुराम शुक्ल की बाल कविताओं में नैतिक मूल्य	संजय कुमार	20
5	'सपनों की होम डिलिवरी' का आधुनिक संदर्भ	डॉ. परविंदर कौर महाजन	24
6	शाश्वत सत्य के उद्घोषक	डॉ. शैलेन्द्र पाल सिंह	28
7	'मै अपराधी हूँ में परित्यक्ता नारी	डॉ. संजय ढोंढरे	40
8	अयोध्या सिंह उपाध्याय 'हरिऔध की सीता'	डॉ. सुकेश कुमार	43
9	शैलेश मटियानी के उपन्यासों में मुंबई महानगरीय समस्याएँ	डॉ. रमेश कुरे	48
10	साहित्य और सिनेमा का अंत:संबंध	डॉ. सुचिता गायकवाड	53
11	'आग-पानी-आकाश' उपन्यास में दलित चेतना	डॉ. सुधीर वाघ	58
12	महिला उपन्यासकारों की रचनाओं में अभिव्यक्त राजनीतिक चेतना	डॉ. राजेश भामरे	61
13	केदारनाथ सिंह की काव्य चेतना	डॉ. अनंत केदारे	64
14	अन्न सुरक्षा कायदा : एक ऐतिहासिक परामर्श	प्रा. ओंकार केन्ने	70
15	नरेश मेहता के मुक्तक काव्य में प्रकृति चित्रण	प्रा. शांताराम डफळ	76
16	'तत्वमसि' : महानगरीय स्त्री – की कथा	डॉ.सन्मुख मुच्छटे	82
17	संजीव के उपन्यासों में चित्रित निम्नवर्गीय शोषण	प्रा.मच्छिंद्र कुंभार	85
18	महाराष्ट्रातील मृदा धुपेचा अभ्यास	प्रा.डॉ.आर.एस. धुश्वर	90

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh College Chakur 413513

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal.
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue 165 (B)- Multidisciplinary Issue
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

महाराष्ट्रातील मृदा धुपेचा अभ्यास

प्रा.डॉ.आर.एस. धनुश्वर
भूगोल विभागप्रमुख
भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय, चाकूर जि.लातूर

प्रस्तावना

नैसर्गिक पर्यावरणातील मृदा ही एक अत्यंत महत्त्वाची व प्रभावी साधनसंपत्ती आहे. मानवाच्या एकूण अन्नधान्याच्या गरजेपैकी ९५% पेक्षा जास्त अन्नधान्य मृदेतून उपलब्ध होते. मृदेचा वैज्ञानिक अभ्यास मृदाशास्त्रात केला जातो. निरनिराळ्या प्रक्रियांमुळे भूपृष्ठावरील खडकांचे विखंडन होऊन तयार होणाऱ्या मातीच्या पातळ थरास मृदा असे म्हणतात. शेतीसाठी मृदा हा घटक महत्त्वाची भूमिका बजावत असतो. काळी मृदा सुपीक असून पिकाच्या वाढीसाठी आवश्यक असते. त्यामुळे सुपीक मृदेमध्ये अन्नधान्याचे मोठ्या प्रमाणावर उत्पादन केले जाते. महाराष्ट्रामध्ये भिन्न मृदांचे प्रकार आढळतो. अधिक पर्जन्यामुळे दक्षिण कोकण व सह्याद्रीवरील मृदा आम्लधर्मीय आहे. सह्याद्री रांगांच्या पूर्वेस भंडारा, चंद्रपूरपर्यंत काळी किंवा रेगुर मृदा आढळते. कापसाची काळी मृदा म्हणून ओळखली जाते.

उद्दिष्ट्ये

१) महाराष्ट्रातील मृदा धुपीच्या कारणाचा अभ्यास करणे.
२) महाराष्ट्रातील मृदा धुपीवरील उपाययोजनेचा अभ्यास करणे.
३) महाराष्ट्रातील मृदा धुपेचा अभ्यास करणे.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी दुय्यम स्त्रोतांचा आधार घेण्यात आला. यामध्ये विविध प्रकारची पुस्तके, मासिके यांचा संदर्भग्रंथ म्हणून आधार घेण्यात आला.

विषय विवेचन

भूपृष्ठावर होणाऱ्या अनेक भौतिक, रासायनिक व जैविक क्रिया व प्रक्रियांमुळे मृदा निर्मिती होते. मृदा निर्मिती ही एक निसर्गातील अत्यंत मंद गतीने परंतु सातत्याने चालू असलेली गुंतागुंतीची व क्लिष्ट अशी प्रक्रिया आहे. मृदा उत्क्रांत होत जावून परिपक्व होतात. मूळ खडकांवर मृदेच्या काही से.मी. चा थर होण्यास शेकडो वर्षे लागतात. त्यामुळे मृदा निर्मितीचा काळ हा घटक लक्षणीयरित्या महत्त्वाचा ठरतो. वाळवंटी प्रदेशात वाऱ्याच्या खनन कार्यामुळे भूपृष्ठावरील मृदेचे थर नाहीसे होवून मृदा धूप होते. मृदा धूप घडवून आणणाऱ्या कार्यात वाहत्या पाण्याचे कार्य फार महत्त्वाचे समजले जाते. हवामानातील विविधता तसेच प्राकृतिक रचनेतील विविधतेमुळे मृदेची धूप होत असते.

मृदेची धूप होण्याची कारणे

मृदेतील सुक्ष्म क्रियाशील कण पाऊस, वारा, वाहते पाणी यामुळे वाहून नेले जातात. म्हणजेच मृदेतील या कणांचा व्यय होतो. त्यास मृदेची धूप असे म्हणतात.

वनस्पतीचे आच्छादन असलेल्या जमिनीची धूप अतिशय सावकाशपणे होत असते. ती नैसर्गिक धूप असते. नैसर्गीकरित्या झिजलेल्या जमिनीतील माती दुसरीकडे साठली जाते. वृक्षतोड प्रचंड प्रमाणात वाढल्यामुळे व मानवी हस्तक्षेप वाढल्यामुळे मृदेची धूप होण्याचे प्रमाणही वाढले आहे.

१) पाण्याचे क्षरणकार्य

मृदेची धूप होण्याचे प्रमुख व सर्वसामान्य कारण म्हणजे पाण्याचे क्षरण कार्य होय. पाण्याच्या क्षरण कार्यामुळे जमिनीचा वरचा थर वाहून जातो. अशा प्रकारे जमिनीची झीज होते.

२) वाऱ्याचे क्षरण कार्य

शुष्क व निमशुष्क वाऱ्यामुळे मृदेची धूप जास्त प्रमाणात होते. वनस्पतीचे आच्छादन कमी झालेल्या उघड्या जमिनीवर वाऱ्याचे क्षरण कार्य जास्त होते.

३) भूप्रदेशाचा सर्वसाधारण उतार

जर भूप्रदेशाचा उतार तीव्र असेल तर पाण्याच्या प्रवाहाचे उतार खचून खोल दऱ्या निर्माण होतात. डोंगरातील खडकात पाणी मुरल्याने रासायनिक विदारण होताना मृदेचे आकारमान वाढल्याने दरडी कोसळतात.

४) अतिचराई

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

192
Bhal Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur 413513

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue 165 (B)- Multidisciplinary Issue
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

गुरांचे पोषण गवतावर होत असते. पशुचराईचे प्रमाण वाढल्यास जास्त प्रमाणात वनस्पतीचा ऱ्हास होतो. त्यामुळे जमीन उघडी पडते व जमिनींची धूप जास्त होते.

५) पर्जन्याचे स्वरूप

पर्जन्याच्या स्वरूपावरही मृदा धूप अवलंबून असते. ओसाड निमओसाड प्रदेशात पर्जन्य फारच कमी असते. त्यामुळे येथे वनस्पती नसतात. त्यामुळे मृदा धुपेचे प्रमाण जास्त असते. मुसळधार पाऊस पडल्यामुळे पाण्याची नाडी व वेग वाढतो.

६) निवणीकरण

जगातील वनक्षेत्राचा वापर शेतीसाठी व शहरीकरणासाठी वाढला आहे. एकूण धुपीत जमिनीपैकी ३० टक्के धूप निर्वनीकरणामुळे झाली आहे.

७) हवामान

मृदा धूप होण्यासाठी कारणीभूत असणाऱ्या घटकांमध्ये हवामान हा एक महत्त्वाचा घटक आहे. जास्त उष्णतेमुळे मृदेतील पाण्याचे बाष्पीभवन जलद होते. त्यामुळे मृदेचे कण विस्कळीत होवून सुटे होतात. यामुळे मृदेचे धूप घेण्यास मदतच होते.

८) शेतकऱ्यांचे अज्ञान

साक्षरतेचे प्रमाण कमी असल्यामुळे बहुतांशी शेतकरी अशिक्षीत असतात. त्यामुळे ते जुन्या पद्धतीने शेती करतात. अवजारे जुनी वापरतात. त्यामुळे शेतीची मशागत योग्य पद्धतीने होत नाही. पर्यायाने मृदेची धूप अधिक होते.

९) औद्योगीकरण

मृदेचे अधःपतन औद्योगिक क्षेत्रातील त्याज्यपदार्थ व हवेतील प्रदूषणे यामुळे होते. त्यामुळे नागरी प्रदेशातही कचऱ्यामुळे मृदा धूप मोठ्या प्रमाणावर होत आहे.

मृदा धूप थांबवण्याचे उपाय

मृदा धूप होऊ नये म्हणून भारत सरकारने पंचवार्षिक योजनाद्वारा उपाय सुरू केले आहेत. पंचवार्षिक योजनापासून अनेक योजना आखल्या आहेत. साधारणपणे मृदेची धूप थांबविण्यासाठी खालील उपाय महत्त्वाचे मानले जातात.

१) वनसंवर्धनाने मृदा संधारण

वनसंधारणासाठी योग्य असलेल्या जमिनीच्या उतारावर समपातळीत चर काढून वृक्षांची लागवड केली जाते. झाडांच्या दोन पट्ट्यात गवताची वाढ केली जाते. ज्यामुळे डोंगरावरील जमिनीची झीज कमी होते. जमिनीच्या उतारावर सुधारीत गवताच्या बियाणांची लागवड करून ती नैसर्गिकरित्या वाढवली जातात.

२) कृषी पद्धती

सुधारलेल्या शेती पद्धतीचा अवलंब केल्यास मृदा संधारण करता येते. जमिनीचा मंद उतार असलेल्या भागात पृष्ठीय झीज होत असते. माती वाहून जाण्याचे प्रमाण कमी व मृदेचे संधारण होते. शेतजमिनीत एकच पीक सतत घेतल्याने जमिनीतील पोषकद्रव्ये कमी होतात व उत्पन्न घटते. त्यामुळे आळीपाळीने पिके घेतल्यास त्यात पोषकद्रव्ये टिकून तिची उत्पादन क्षमता वाढते किंवा उत्पादन क्षमता फारशी कमी होत नाही.

३) बांध घालणे

प्रत्येक पंचवार्षिक योजनेत केंद्र सरकारने राज्य सरकारला शेतीच्या बांध बंधिस्तावर खर्च करणे भाग पाडले आहे. आतापर्यंत प्रत्येक राज्यातील ४५.५० टक्के जमिनीला बांध घातले आहेत. बांध घातल्यामुळे वाहते पाणी अडविले जाते व त्यामुळे मृदेची धूप होत नाही.

४) पायऱ्या पायऱ्याची शेती करणे

पर्वत उतारावर किंवा टेकड्याच्या उतारावर पायऱ्या खणतात. त्यामुळे मृदेचा असणारा तीव्र उतार कमी होतो व मृदेची धूप कमी होते.

५) पूर नियंत्रण

नद्यांना जे मोठे महापूर येतात त्यामुळे मृदेची धूप योग्य प्रमाणात होते. भारत सरकारने पंचवार्षिक योजनांमधून नद्यांना मोठमोठी धरणे बांधली आहे. उदा. भाक्रानांगल, दामोदर प्रकल्प, कोयना प्रकल्प यामुळे पुर नियंत्रण होऊन मृदेची धूप थांबविण्यास मदत झाली आहे.

६) नवीन जंगलांची निर्मिती

PRINCIPAL
Bhal Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)–0.676 (2013)
Special Issue 165 (B)- Multidisciplinary Issue
UGC Approved Journal

ISSN : 2348-7143
February-2019

झाडांमुळे जमिनीवरुन पावसाचे पाणी अडविले जाते. मृदेची होणारी झीज थांबविण्यास मदत होते. १९५० पासून भारत सरकारने वनमहोत्सव सुरू केला आहे. या योजनेतर्फे शेतीस उपयोग्य असणाऱ्या जमिनीमध्ये सामाजिक वनीकरण विभागातर्फे वृक्षांची लागवड केली जाते.

सारांश

नैसर्गिक पर्यावरणातील मृदा ही एक अत्यंत महत्त्वाची व प्रभावी साधनसंपत्ती आहे. मानवाच्या एकूण अन्नधान्याच्या गरजेपैकी ९५ टक्के पेक्षा जास्त अन्नधान्य मृदेतून उपलब्ध होते. शेतीसाठी मृदा हा घटक अत्यंत महत्त्वाची भूमिका बजावत असतो. मृदेची धुपीची विविध कारणे आहेत. मृदा धूप होवू नये म्हणून भारत सरकारने पंचवार्षिक योजनांच्या माध्यमातून उपाय सुरू केले आहेत. मृदा हे वनस्पतीच्या संपूर्ण अस्तित्वाचे माध्यम असल्याने मृदेची धूप नियंत्रित करून तिच्यातील मूलद्रव्यांची कमतरता काढणे मृदा विकासाचे एक महत्त्वाचे अंग ठरते.

संदर्भ ग्रंथ

१) डोईफोडे एच.के. (२००७), भूगोल संपूर्ण मार्गदर्शक, स्टडी सर्कल पब्लिकेशन्स, पुणे
२) कृषी भूगोल, प्रा.ढोके/पाटील/भारंबे
३) महाराष्ट्राचा औद्योगिक भूगोल-सखाराम वाघमारे/डॉ.पाथरे
४) महाराष्ट्राचा भूगोल -डॉ.सुरेश फुले

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal (Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
English Part - IV

IMPACT FACTOR / INDEXING 2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

PRINCIPAL
Bhal Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

16. A Geographical Study Rice Productivity in Solapur District

Prin. Dr. S. H. Gone
Ujwal Gramin Mahavidyalaya, Ghonsi Tq.Jalkot Dist. Latur.
Dr. R. S. Dhanushwar
Associate Professor & Head, Dept. of Geography,
Bhai Kishanrao Deshmukh Mahavidyalaya, Chakur Tq.Chakur Dist. Latur.

Introduction

The overall growth of the Indian economy has depended much on the performance of agriculture. It is the single largest source of employment in India, even throught is contribution. Agriculture is backbone of many developing countries. Most of the population is engaged in primary activity in India. The state of development of a country can be assessed on the basic of development in agriculture. Agriculture production is influence by physical, socio-economic, technological and organization factors. Endeavour is made to study rice productivity in Solapur district of Maharashtra state for the year 2009-10. Rice crops is dominant food crop in the study region and near about 60 percent people used it. Farmers are growing numerous crops in the field rather than single crops. The distributional pattern of crops in any region is an outcomes of predominance of certain crops. Rice is an important crop in the cropping pattern of the study region. Rice crops is raised in only rabbi season in the study region. It is well adopted to the environment in this region.

Objectives

In the present research paper following main objectives is taken in to consideration.

1) To study the spatial pattern of rice productivity index in the study region.
2) To analyze the temporal changes of rice cultivation during the investigation period in Solapur district.

Data base and Methodology

The present research study is mainly based on the secondary sources of data. The data regarding agriculture has been derived from socio-economic review, district census hand book, crop seasons reports. All tahsilwise statistical information calculated with the help of suitable method and find out productivity index.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Productivity index calculated by Prof. Yenedy's formula

Formula

$$\text{Productivity Index (PI)} = \frac{Y}{Yn} \div \frac{T}{Tn} \times 100$$

Where,

PI=Productivity Index

Y=Production of the selected crop in component arial unit.

Yn=Total production of the selected crop in the entire region

T=Area of the selected crop in component arial unit.

Tn=Total area of the selected crop in the entire region.

Study Region

The district Solapur is one of the most important districts of the Maharashtra state both in terms of area and population. It is a part of Bhima basin. Solapur district is selected as a study region for the present investigation. It is lives between $17^0$10' North to $18^0$32' North latitude and $74^0$42' East to $76^0$15' East longitude and comprising by eleven tahsils. The total geographical area of the Solapur district is about 14895 square kilometers with a population 4317756 according to 2011 census. The region under study constitutes 4.88 percent area and 3.97 percent population of the Maharashtra state. Physiographically, the region is divide into three major divisions such as hilly region, the plateau region and low land plain region. The region derived by the river Bhima and its tributaries. The climate of Solapur district is monsoon climate. The district entirely lives in drought prown area. The annual temperature ranges between 10^0 cg to 44^0 cg. The annual average rainfall is 667.10 mm. Three types of soil of the district are confirmed to the hilly region shalow soil, to plateau region medium black soil and the river valley, deep black soil. The district possesses 2.14 percent forest land of the total geographical area. (Fig. 1.1)

Area under Rice Crop

In the study region during the study period in 1990 to 1995 the total area under rice is 4159 hector. The highest area under rice has 41.45 percent in Akkalkot tahsil and lowest area under rice is 0.89 percent in Mangalvedha tahsil. Remaining nine tahsils namely Barshi (13.61), Malshiras (13.54), South Solapur (9.81), Mohol (5.96), North Solapur (5.29), Madha (3.49),

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Pandharpur (2.48), Karmala (2.02) and Sangola (1.47) are found in 1.47 to 13.61 percent area under rice crop.

Map 2.1

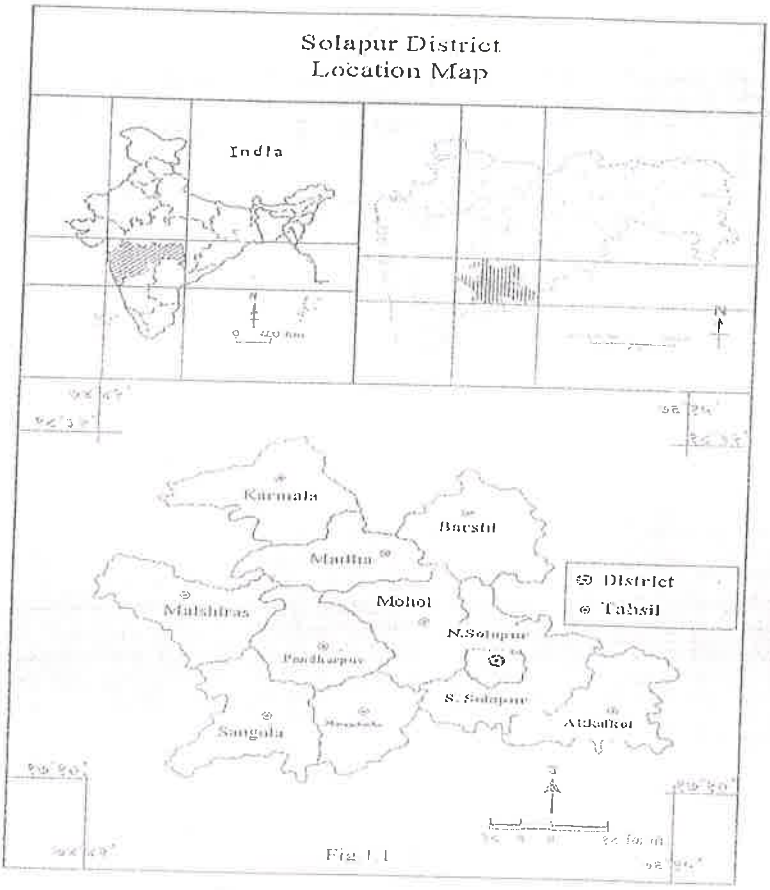

Source : Survey of India, Solapur District

In the year of 2005 to 2010 total area under rice is 1592 hectors. The highest area under rice crop has 26.75 percent in Barshi tahsil and the lowest area under rice crops is 0.18 percent in Sanglota tahsil out of the total rice area of the study region. Remaining nine tahsils namely Akkalkot (22.29), South Solapur (21.04), Madha (10.61), Malshiras (7.53), North Solapur (6.59), Mohol (3.07), Magalvedha (1.50) and Pandharpur (0.37) are found in 0.37 to 22.29 percent area under the rice and area under rice is not available in only one Karmala tahsil.

Production of Rice Crop

In the study region rice production is 33483 quintal during the year 1990 to 1995. In this period highest production of rice out of the study area is 44.98 percent in Akkalkot tahsil and lowest production of rice is 0.97 percent in Mangalvedha tahsil. Remaining nine tahsils i.e. Barshi (14.82), South Solapur (10.58), Malshiras (6.72), Mohol (6.15), North Solapur (5.37),

PRINCIPAL
Bhal Kishanrao Deshmukh College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Madha (3.85), Pandharpur (2.66), Karmala (2.26) and Sangola (1.58) are found in the moderate production of rice.

In the year 2005 to 2010 total rice production is 4913 quintal. In this period highest rice production out of the district is 29.92 percent in Barshi tahsil and lowest rice production is 0.20 percent in Sangola tahsil. Remaining tahsils South Solapur (19.29), Akkalkot (16.38), Madha (11.33), North Solapur (7.36), Malshiras (6.73), Mangalvedha (5.71), Mohol (2.68) and Pandharpur (0.34) are found in moderate production of rice and only one tahsil Karmala is not available of rice production.

Productivity Index

The study region i.e. Solapur district has productivity index calculated for the year 1990-1995 and 2005 to 2010. In the year 1990 to 1995 out of all tahsils the highest productivity index is found in Karmala tahsil i.e. 112.4 and the lowest productivity index is recorded in Malshiras tahsil 49.6. The above analysis of the tahsil wise productivity index is high $\bar{x}+2S.D.$ is observed no any one tahsil in this period. The moderate productivity index $\bar{x}+1S.D.$ is observed in nine tahsil i.e. Karmala (112.4), Madha (110.6), Mangalvedha (110.2), Barshi (108.9), Akkalkot (108.4), Sangola (108.2), South Solapur (107.8), Pandharpur (107.6) and Mohol (103.1). The moderate productivity index in these tahsils is due to fertile and plain soil and agriculturally prosperous and also connected by transportation network as well as developed in agro based industries. The low productivity index $\bar{x}-1S.D.$ is observed only one in North Solapur (101.7) tahsil and very low productivity index $\bar{x}-2S.D.$ is observed again only one Malshiras (49.6) tahsil.

In the year 2005 to 2010 out of all tahsils the highest productivity index is found in Mangalvedha tahsil 380.6 and the lowest productivity index is recorded in Akkalkot tahsil 73.4 The above tahsil wise analysis of the productivity index is high $\bar{x}+2S.D.$ is observed only one Mangalvedha (380.6) tashil in this period.

The moderate productivity index $\bar{x}+1S.D.$ is observed in only one Barshi (119.1) tahsil and low productivity index $\bar{x}-1S.D.$ is observed in eight tahsil i.e. North Solapur (111.6),

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Sangola (111.1), Madha (106.7), Pandharpur (91.8), South Solapur (91.6), Malshiras (89.3), Mohol (87.2) and Akkalkot (73.4).

Very low productivity index $\bar{x} - 2S.D.$ is observed not a single tahsil but Karmala tahsil productivity index is not available.

Table No.1: Productivity Index

Tahsil	1990-1995				2005-2010				Productivity Index		Change
	Area	Percent	Production	Percent	Area	Percent	Production	Percent	1990-1995	2005-2010	
N.Solapur	220	5.29	1801	5.37	105	6.59	362	7.36	101.7	111.6	+9.9
Barshi	455	13.61	4965	14.82	426	26.75	1470	29.92	108.9	119.1	+10.2
Akkalkot	1724	41.45	15059	44.98	355	22.29	805	16.38	108.4	73.4	-35
S. Solapur	408	9.81	3543	10.58	335	21.04	948	19.29	107.8	91.6	-16.2
Mohol	248	5.96	2062	6.15	49	3.07	132	2.68	103.1	87.2	-15.9
Mangalvedha	37	0.89	325	0.97	24	1.50	281	5.71	110.2	380.6	+270.4
Pandharpur	103	2.48	893	2.66	06	0.37	17	0.34	107.6	91.8	-15.8
Sangola	69	1.47	530	1.58	03	0.18	10	0.20	108.2	111.1	+2.9
Malshiras	563	13.54	2253	6.72	120	7.53	331	6.73	49.6	89.3	+37.7
Karmala	84	2.02	760	2.26	-	-	-	-	112.4	-	-
Madha	145	3.49	1292	3.85	169	10.61	557	11.33	110.6	106.7	-3.9
District	4159	100	33483	100	1592	100	4913	100			

Source : Socio-economic review of Solapur District 2009-10

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Map 1.2

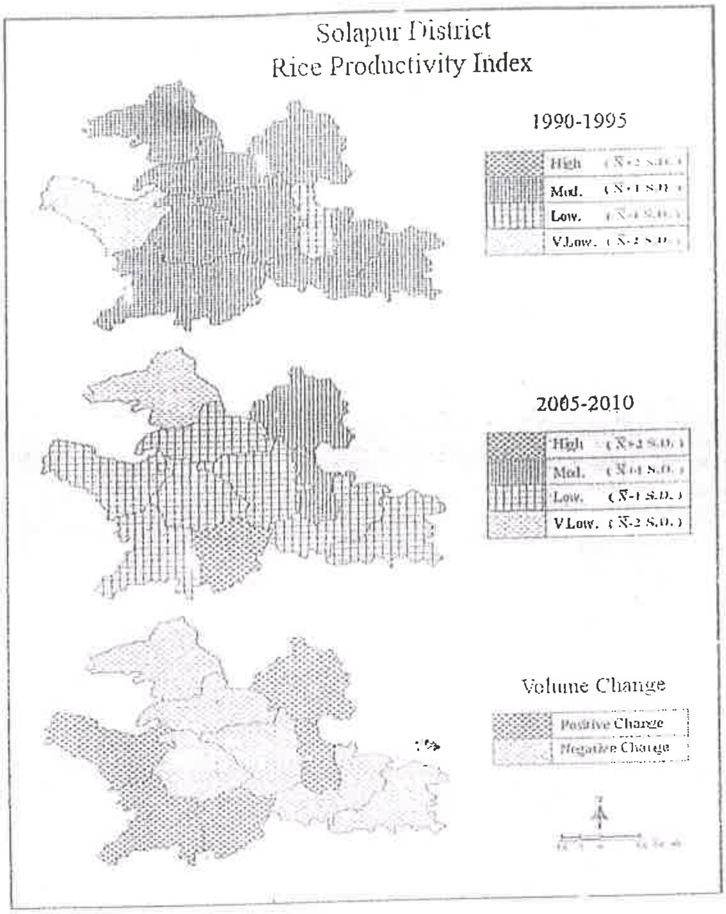

Source : Complied by Author

Volume Change of Productivity Index

The average volume of change of productivity index is positive changes in five tahsil and negative changes in five tahsils. Only one Karmala tahsil not change in the productivity index.

The positive change of productivity index are observed in five tahsils. The highest positive change in Mangalvedha (270.4) tahsil and lowest positive change in Sangola (2.9) tahsil. Remaining three tahsils are positive change of productivity index i.e Malshiras (37.7), Barshi (10.2) and 9.9 in North Solapur tahsil.

The negative change of productivity index are observed in five tahsils. The highest negative change in Akkalkot (35) tahsil and the lowest negative change in Madha (3.9) tahsil. Remaining three tahsils are negative change of productivity index i.e. South Solapur (16.2), Mohol (15.9) and 15.8 in Pandharpur tahsil. (Fig. 1. 2)

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

201 381

Conclusion

In the study region during the study period in 1990 to 1995 the total area under rice is 4159 hector. The highest area under rice has 41 45 percent in Akkalkot tahsil and lowest area under rice is 0.89 percent in Mangalvedha tahsil. In the year of 2005 to 2010 total area under rice is 1592 hectors. The highest area under rice crop has 26.75 percent in Barshi tahsil and the lowest area under rice crops is 0.18 percent in Sangola tahsil out of the total rice area of the study region.

In the study region rice production is 33483 quintal during the year 1990 to 1995. In this period highest production of rice out of the study area is 44.98 percent in Akkalkot tahsil and lowest production of rice is 0.97 percent in Mangalvedha tahsil. In the year 2005 to 2010 total rice production is 4913 quintal. In this period highest rice production out of the district is 29.92 percent in Barshi tahsil and lowest rice production is 0.20 percent in Sangola tahsil.

Reference

1) गोने एस.एच., लोंढे सी.बी. (२०१२), माळशिरस तालुक्यातील ज्वारी पीकाची उत्पादकता : एक भौगोलिक अभ्यास, (२०१२) Shodhankan Special Issues, Feb.2012, Pp. 80-85

2) गोने एस.एच., लोंढे सी.बी. (२०१२), बाजरी पिकाच्या उत्पादकतेचा चिकित्सक अभ्यास : विशेष संदर्भ

a. माळशिरस तालुका, Edited Book 'Climate Change and Agricultural Problems' Pp. 180-186

3) गोने एस.एच., कोरे जी.एम. (२०१२), नांदेड जिल्ह्यातील प्रमुख खरीप पिकांच्या उत्पादकतेचे

b. भौगोलिक विश्लेषण Edited Book 'Climate Change and Agricultural Problems' Pp. 203-208

4) गोने एस.एच., लोंढे सी.बी. (२०१२), माळशिरस तालुक्यातील मका पीकाचे उत्पादकतेचे अभिक्षेत्रीय

c. विश्लेषण, Review of Research Vol.1, Issue VII, April2012, Pp. 01-04

5) गोने एस.एच., लोंढे सी.बी. (२०१२), हरभरा पीकाच्या उत्पादकतेचा भौगोलिक अभ्यास : विशेष संदर्भ

d. माळशिरस तालुका, Social Growth Vol.1, Issue IV, May 2012 to Oct. 2012, Pp. 159-164

6) लोंढे सी.बी. (२०१३), सोलापूर जिल्ह्यातील जलसिंचन स्त्रोत व बदलत्या पीक प्रारूपाचा भौगोलिक

e. अभ्यास, अप्रकाशित पीएच.डी. शोधप्रबंध स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ) | ISSN 2349-638x | Special Issue No. 44

लातूर जिल्ह्यातील यात्रा केंद्र व पर्यटनस्थळांचा अभ्यास

केरबा कांबळे
संशोधक विद्यार्थी
महाराष्ट्र उदयगिरी महाविद्यालय,
उदगीर जि लातूर

प्रा. डॉ. आर. एस. धनुश्वर
मार्गदर्शक
भूगोल विभागप्रमुख
भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय,
चाकूर जि लातूर

प्रस्तावना :

महाराष्ट्रामध्ये लातूर जिल्हा एक ऐतिहासिक जिल्हा म्हणून प्रसिद्ध आहे. यात्रांच्या मानाने प्राचीन काळापासून यात्रा भरवल्या जातात. त्या आजही मोठ्या जोमाने व आनंदात भरवल्या जातात. त्यात विशेषतः सर्वधर्मियांच्या सहकार्याने यात्रा भरवून बाहेरून येणारे यात्रेकरू, व्यावसायिक, व्यापारी, रहिवाशी यांच्यामार्फत उत्साहात यात्रा साजरी केल्या जातात. महाराष्ट्रात मराठी महिन्यांना अनन्यसाधारण असे महत्त्व आहे. त्यात चैत्र, वैशाख, माग, फाल्गुन, आश्विन, कार्तिक या महिन्यात मोठ्या प्रमाणात यात्रा भरतात. लातूर जिल्ह्यातील यात्रा केंद्र व पर्यटन स्थळांचा इतिहास पाहता प्राचीन कालीन हेमाडपंथी मंदिरे व कुंड उपलब्ध असल्याने लोकांच्या श्रद्धाआजही टिकून असलेल्या दिसतात.

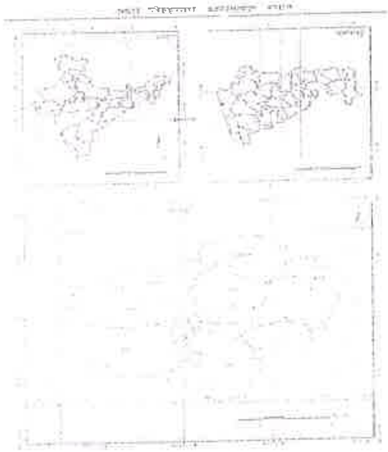

अभ्यासक्षेत्र:

लातूर जिल्ह्यातील यात्रा केंद्र व पर्यटन स्थळांचा अभ्यास करण्यासाठी लातूर जिल्हा हे अभ्यासक्षेत्र निवडले आहे. लातूर जिल्ह्याचा अक्षवृत्तीय विस्तार १७°५२' उत्तर ते १८°५२' उत्तर अक्षवृत्ताच्या दरम्यान तर रेखावृत्तीय विस्तार ७६°१८' पूर्व ते ७७°५२' पूर्व रेखावृत्ताच्या दरम्यान आहे. या जिल्ह्याचे क्षेत्रफळ ७१५७ चौ.कि.मी. असून जिल्ह्याच्या उत्तरेस परभणी जिल्हा असून हा जिल्हा महाराष्ट्र-कर्नाटक सीमाभागात वसलेला आहे. सन २०११ च्या जनगणनेनुसार जिल्ह्याची लोकसंख्या २४५४१९६ इतकी असून त्यात १२७३१४० पुरुष तर स्त्रियांची संख्या ११८१०५६ इतकी आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्ट्ये:

१) अभ्यासक्षेत्रातील पर्यटन व यात्रास्थळांचा अभ्यास करणे.

२) यात्रा केंद्रांचे स्थान व ठिकाणांचे विश्लेषण करणे.

अभ्यासपद्धती

प्रस्तुत शोधनिबंधात प्रामुख्याने माहितीचे स्रोत प्राथमिक व द्वितीयक स्वरूपाचे आहेत. जिल्ह्याचे सामाजिक-आर्थिक समालोचन, जिल्हा जनगणना अहवाल, विविध प्रकारचे यात्रास्थळे, पर्यटन अहवाल, विविध संदर्भ ग्रंथ यातून माहिती मिळवून त्याचे विश्लेषण करण्यात आले आहे.

विश्लेषण:

लातूर जिल्हा बालाघाट डोंगररांगात वसलेला असून तो सांस्कृतिक घटकांनी संपन्न आहे. अभ्यासक्षेत्रात विपुल प्रमाणात यात्रा केंद्र व पर्यटनस्थळांची उपलब्धता दिसून येते. लातूर जिल्ह्यातील यात्रा केंद्र व पर्यटनस्थळे खालीलप्रमाणे आढळून आली.

१) नामानंद महाराज मठ, महापूर ता.चाकूर
२) हनुमान मंदिर, चिंचोलीरावबाडी (ता.लातूर)
३) गोकर्णेश्वर मंदिर अंबेजवळगा
४) गणेशनाथ मंदिर, खरोसा
५) विठ्ठल रुक्मिणी मंदिर नांदुर्गा (ता.लातूर)
६) साई कल्याण पाटील बाबा देवस्थान, बोरगाव (ता.लातूर)
७) उदागीर बाबा (उदगीर किल्ला)
८) माणिक डोंगर पीर (ता.उदगीर)
९) सय्यद सदरोद्दीन ख्वाजा बाशा दर्गा, उदगीर
१०) निळकंठेश्वर मंदिर निलंगा ता.निलंगा
११) समर्थ धोंडुतात्या मठ, डोंगरशेळकी ता.उदगीर
१२) समर्थ धोंडूतात्या देवस्थान, देवर्जन ता.उदगीर
१३) हावगीस्वामी मठ, उदगीर ता.उदगीर
१४) महादेव मंदिर, शंभूउमरगा ता.उदगीर
१५) सय्यद सदरोद्दीन ख्वाजा बाशा दर्गा उदगीर ता.उदगीर
१६) श्री अंबामाता मंदिर, देवी दापका ता.उदगीर
१७) श्री मारोती मंदिर, माळेगाव बोरा ता.निलंगा

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

१८) देवी मंदिर, हल्याळी ता.निलंगा
१९) भुईकोट किल्ला, औसा ता.औसा
२०) खरोसा लेणी, खरोसा ता.औसा
२१) निळकंठेश्वर मंदिर, किल्लारी ता.औसा
२२) गणेशनाथ मंदिर, उजनी ता.औसा
२३) ज्ञानेश्वर महाराज समाधी श्रीक्षेत्र गोपाळपूर ता.औसा
२४) श्री.व्यंकटेश बालाजी मंदिर, औसा
२५) महात्मा गांधी यात्रा, उजेड
२६) संजीवनी बेट, वडवळ ता.चाकूर
२७) साईनंदनवनम्, आनंदवाडी ता.चाकूर
२८) महादेव मंदिर, तीर्थ ता.चाकूर
२९) बालाजी मंदिर, कलकोटी ता.चाकूर
३०) श्री अंबिका देवी मंदिर, रोहिणा ता.चाकूर
३१) महादेव मंदिर वडवळ ता.चाकूर
३२) बालाजी मंदिर, अजनसोंडा ता.चाकूर
३३) हनुमान मंदिर, परचंडा ता.अहमदपूर
३४) श्री रोकडोबा मंदिर, सावरगाव ता.अहमदपूर
३५) नारायणजी अण्णामहाराज जानकीदेवी देवस्थान, ढाळेगाव ता.अहमदपूर
३६) महादेव मंदिर, नागझरी ता.अहमदपूर
३७) महादेव मंदिर, सताळा ता.अहमदपूर
३८) महादेव मंदिर, चिलका ता.अहमदपूर
३९) रेणुकादेवी मंदिर रेणापूर ता.रेणापूर
४०) केशवराज महाराज मंदिर, खरोळा ता.रेणापूर
४१) महादेव मंदिर, शिरूर अनंतपाळ ता.शिरूर अनंतपाळ
४२) महादेव मंदिर, हिप्पळगाव ता.शिरूर अनंतपाळ
४३) [illegible] महाराज मंदिर, लासोना ता.देवणी
४४) [illegible] मंदिर, [illegible] ता.जळकोट
४५) सलामीबाबा - शिऊर
४६) किनगाव पीर उरुस ता.अहमदपूर
४७) पीर उरुस, निलंगा

याशिवाय अनेक बाजार केंद्रे ही यात्रेसारखे स्वरूप निर्माण करतात. ज्यामध्ये १) हाळी २) हंडरगुळी ३) नळेगाव ४) वलांडी ५) मुरुड ६) रोकडे मारुती ७) औराद शहाजनी ८) करडखेड यांचा समावेश होतो. याठिकाणी मोठ्या स्वरूपाचे बाजार भरतात व यांचे स्वरूप येते.

यात्रा केंद्राठिकाणी सेवाभावी संस्थांकडून, शासनामार्फत कृषि विभाग, जिल्हा परिषद, पंचायत समिती यांच्यामार्फत वेगवेगळ्या कार्यक्रमांचे आयोजन केले जाते. त्यातून विविध विषयावर जाणीवजागृती केली जाते. पथनाट्ये, बॅनर्स, मोफत भोजनाची सोय असे विविध उपक्रम राबविले जातात.

निष्कर्ष:

१) अभ्यासक्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात यात्रा भरल्या जातात. त्यामुळे येथील लोकजीवन संपन्न बनले आहे.
२) यात्राकेंद्राठिकाणी दूरवरुन अनेक व्यापारी येऊन व्यवसाय करतात. त्यामुळे व्यवसायाला आणि पर्यायाने त्याठिकाणच्या स्थानिकांना रोजगार मिळण्यास मदत होते.
३) मराठवाड्यातील ISO प्रमाणपत्र प्राप्त असलेली पहिली [illegible] म्हणून लातूर जिल्हा परिषदेला हा सन्मान मिळाला आहे.
४) [illegible] व व्यावसायिकांना [illegible] विविध [illegible] व [illegible] आणि [illegible] सोयींची उपलब्धता करून देण्यात येते.

संदर्भ:

१) लातूर जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन
२) भारतीय जनगणना अहवाल २०११
३) Dhanushwar R.S. (2019) "A Study of Spatial Organization of Market Centres in Latur District", Unpublished Ph.D. Thesis submitted to Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded
४) Cooper C. (1999) "Tourism Principle and Practices", Addison Wesley, Longman Publishing, New York. P.124-182
५) विठ्ठल घारपुरे- पर्यटन भूगोल अभ्यास

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

उदगीर तालुका जलप्रबन्धन का भौगोलिक अध्ययन

प्रा.डॉ. आर. एस. धनुश्वर
मार्गदर्शक
भूगोल विभागप्रमुख
भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय,
चाकूर जि.लातूर

सुरेखा बाबुराव खडके
संशोधक

प्रस्तावना :

वायू के बाद मानव समाज में जल की महानता प्रकृति प्रदान वरदानों में से एक है। जल के कारण ही पृथ्वी पर हरियाली विकसित हुई है। जल ही जीवन है। जल जीवन का अमर वरदान है। पृथ्वी पर ७१ प्रतिशत जल है। उसमें से ९८ प्रतिशत क्षारयुक्त है। २ प्रतिशत मीठे पानी के रुप में है। २ प्रतिशत में से ८७ पानी बर्फ के रूप में अस्तित्व में है। उपलब्ध जल का स्वरूप सागरजल-९७.१ प्रतिशत, हिमस्वरूप-२.१ प्रतिशत, भूपृष्ठजल-०.२ प्रतिशत, भूगर्भजल-०.६ प्रतिशत। जल हायड्रोजन और ऑक्सिजन के अणू से बनता है। जल द्रव है वायू के २ अणू और ऑक्सिजन के एक अणू के संयोग से जल का एक रेणू बनता है। जल के घनरूप को बर्फ कहते है और वायू को बाफ कहते है। जल में सभी पदार्थ घुलमिल जाते हैं। इसलिए उसे वैश्विक द्रावक कहते है। जल ही जीवन है इसलिए पानी बचाकर उसका सही जगह इस्तेमाल करना चाहिए। मानव को एक साल में २८०० अब्ज घनफूट जल लगता है लेकिन जो जल पृथ्वी पर है वह असमान रूप से हर राज्य में फैला हुआ है। जल का मुख्य स्त्रोत बारिश है।। यह बारिश हर जगह एक ही मौसम में नहीं होती हर गाँव या हर शहर में कम या ज्यादा गिरती है। क्षेत्रीय वितरण भी एक जैसा नहीं होता है। भारत में ३० टक्के क्षेत्र में बारिश अच्छी होती है। ७० टक्के क्षेत्र में बारिश कम होती है। इसलिए जरुरी है कि जलसिंचन करके बारिश की समस्या से निपटने के लिए ज्यादा से ज्यादा जलसिंचन स्त्रोतों को बढाए जाए।

अध्ययन क्षेत्र:

प्रस्तुत शोधालेख के लिए उदगीर तालुका का चयन किया है। यह तालुका महाराष्ट्र राज्य के मराठवाडा विभाग में स्थित है। इस तालुके का अक्षवृत्तीय विस्तार १८°२१' उत्तर से १८°२२' उत्तर अक्षवृत्त और रेखावृत्तीय विस्तार ७७°५६' पूर्व से ७७°२१' पूर्व रेखावृत्त है। इस तालुके का क्षेत्रफल ६३२ मीटर है इस तालुके की जनसंख्या ३ लाख, ८ हजार ५२२ है। उदगीर तालुका में उदगीर, नागलगाव, नलगीर, मोघा, वाढवणा, देवर्जन और हेर यह ७ सर्कल है।

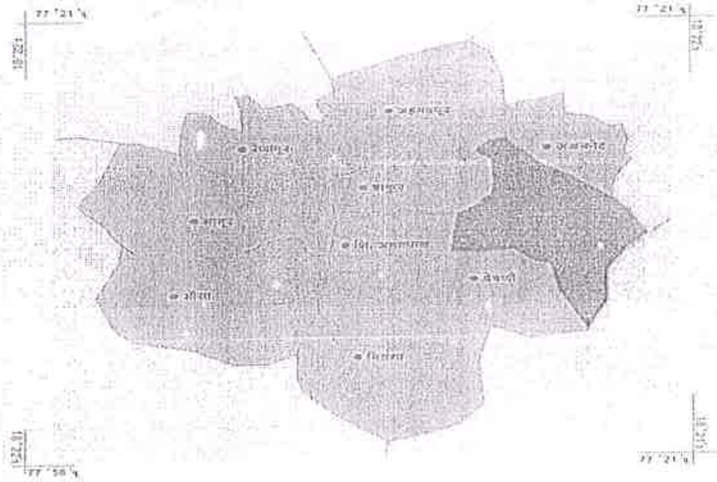

उद्देश:

१) उदगीर तालुका के जल स्त्रोतों का अध्ययन करना।
२) उदगीर तालुका के जल प्रबन्धन के फायदे का अध्ययन करना।
३) उदगीर तालुका में जलसिंचन के उपायों का अध्ययन करना।

जलव्यवस्थापन

उपलब्ध माध्यम	उपभोग प्रमाण		तंत्र	समस्या व निवारण
पर्जन्य	पिने के लिए		नल	जलसंरक्षण
नदी	खेती के लिए		उपसा	जलसंवर्धन
सरोवर	औद्योगिक / विद्युत निर्मिति		भूअंतर्गत बांध	जनजागृति
भूजल	निसर्ग सौंदर्य		पर्जन्य जल संकलन	
सागर	यातायात			

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur

अनुसंधान पद्धति:

प्रस्तुत शोधालेख के प्राथमिक एवं द्वितीय स्त्रोत के द्वारा जानकारी संकलित की गई है। जानकारी के विश्लेषण के लिए अनुसंधान पद्धति का अनुसरण किया है। साथ में जिल्हा परिषद लातूर, कृषि अधिक्षक कार्यालय से जानकारी प्राप्त की है।

विषय विवेचन:

उदगीर तालुका में जल का मुख्य स्त्रोत बारिश है। हर जगह एक ही साथ एक ही महिने में बारिश नहीं होती। उदगीर तालुका के नलगीर, वाढवणा, उदगीर सर्कल में बारिश सबसे ज्यादा 600 से लेकर 900 मि.मी. (मिलीमीटर) होती है। उसमें कम बारिश हेर, वैंकर्जन इन दो सर्कल में होती है। उसके बाद अल्प बारिश नागलगाव, मोघा सर्कल में होती है। यहाँ 200 से लेकर 400 मि.मी. तक बारिश होती है।

उदगीर तालुका : जलसिंचन स्त्रोत

अ.क्र.	जलसिंचन स्त्रोत	संख्या	टक्केवारी
1	बावडियाँ	3437	3.32
2	कूपनलिका	231	2.39
3	विद्युत पंप	341	3.53
4	हँडपंप	74	0.76
5	जलजोडनी	5273	54.58
6	लघुपाटबंधारे	132	1.36
7	तलाब	46	0.47
8	बंधारा	37	0.38
9	जलाशय	119	1.23
	एकूण	**9660**	100

आधार : कार्यकारी अभियंता, ग्रामीण पाणीपुरवठा, जिल्हा परिषद, लातूर

नदी : प्रकृति द्वारा विकसित एवं लगातार परिमार्जित मार्ग पर बहनेवाली अविरत धारा को नदी कहते हैं। नदी को बरसात जन्म देती है। वह पहाडों से बहती सागर में अथवा झील में समा जाती है। इस यात्रा में अनेक सहायक नदियाँ उसे मिलती है।

उदगीर के दक्षिण की ओर से लेंडी नामक नदी बहती है। इस नदी का प्रवाह उदगीर से 40 कि.मी. का है। बाद में यह नदी नांदेड जिले में तिरु नदी से जुड जाती है। उसके बाद देगलूर नगर में मतगा नामक गाँव के पास मांजरा नदी के साथ जुड जाती है। देवन नदी उदगीर के पास रोहिणा गाँव की ओर से कर्नाटक राज्य में बहती है।

झरना : तोंडार गाँव के पास झरना है। वहाँ से आग्नेय की ओर से झरना देवन नदी के पास आता है।

मध्यम प्रकल्प : मध्यम प्रकल्प क्षेत्र की संख्या 5 है और उसका लाभक्षेत्र 7662 हेक्टर है और जलसिंचित क्षेत्र 2133 है।

लघु प्रकल्प : उदगीर तालुका में लघु प्रकल्प की संख्या 4 है और उसका लाभक्षेत्र 545 हेक्टर है और जलसिंचित क्षेत्र 3166 हेक्टर है।

लघुपाटबंधारे : उदगीर तालुके में जिल्हा परिषद स्तर पर 132 लघुपाटबंधारे है उनका लाभक्षेत्र 2799 हेक्टर है और जलसिंचित क्षेत्र 2799 हेक्टर है। स्थानिक स्तर पर (100 से 250 हेक्टर) में लघुपाटबंधारे की संख्या 5 है उसमें से जलसिंचित क्षेत्र 527 है। जबकी लाभक्षेत्र 879 है। उदगीर में गाँवों की संख्या 97 है उसमें वाडी और बस्ति की संख्या 34 है। गाँव की संख्या 74 है। उदगीर तालुके के कई गाँवों में अकाल के कारण जलसंकट बहुत ही भयानक है। जिस कारण 24 गाँवों को टँकर से जल पहुंचाया जाता है।

कुपनलिकाएँ : उदगीर तालुका में कुल 253 कुपनलिकाएँ है। उसमें से उच्च क्षमतावाले 160 कुपनलिकाएँ है।

हँडपंप : उदगीर तालुका में हँडपंपों की संख्या 74 है उसमें से कार्यरत हँडपंपों की संख्या 469 है।

बोअर : उदगीर तालुका में विद्युत पंपों की संख्या (बोअर) 341 है।

कुआँ : उदगीर तालुका में 3437 कुएँ हैं। उसमें से अधिकतर कुएं पर डिझेल पंप बिठाने जाने से 38 है और विद्युत पंप इस्तमाल करनेवाले कुओं की संख्या 552 है जो इस्तेमाल नहीं होते। उन कुए की संख्या 229 है।

तालाब : उदगीर तालुका में तालाबों की संख्या 46 है और बंधारों की संख्या 37 है।

जलाशय : उदगीर तालुके में 119 जलाशय है और उनका सिंचनक्षेत्र 1730 हेक्टर है।

निष्कर्ष:

उदगीर तालुके में जल प्रबन्धन का कठोर पालन करें। जल बचाव की मोहिम निभाना, जनजागृति करना, जलसंवर्धन करके पेड-पौधों की संख्या में वृद्धि करना और जल बचाव मोहिम आदि बहुत जरुरी बन गया है।

संदर्भ ग्रंथ:

1) *कृषी भूगोल-विठ्ठल घारपुरे*
2) *जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन, लातूर जिल्हा*
3) *ॲग्रोवन (मासिक)*
4) *www.agri.com*
5) *www.latur.nic.in*

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

ISSN 2349-638x

Impact Factor 5.707

202

382

2018-19

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Shri Mahatma Basweshwar Education Society's

Mahatma Basweshwar Mahavidyalaya, Latur

(NAAC Re-Accredited with 'A' Grade)

One-Day National Conference

On

RESEARCH FRONTIERS IN GEOGRAPHY

8th February, 2019

Organized by

Department of Geography

(U.G., P.G. & Research Centre) and

Internal Quality Assurance Cell

In Collaboration With

Marathwada Association of Geographers, Latur

and

Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

SPECIAL ISSUE OF
AAYUSHI INTERNATIONAL
INTERDISCIPLINARY
RESEARCH JOURNAL

PEER REVIEW & INDEXED JOURNAL

www.aiirjournal.com

EDITORS

Dr. N. G. Mali

Capt. Dr. B. M. Godbole

Dr. S. R. Dharashive

Dr. S. P. Dharne

Dr. S. M. Ijare

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ) | ISSN 2349-638x | Special Issue No. 44

Sr. No.	Name of the Researcher	Title of the Papers	Page No.
98	डॉ. प्रा. आर. डी. खाकरे श्री. बन्सी रंगनाथ पाटोळे	ग्रामीण वस्त्यांचे प्रकार व प्रारूप एक भौगोलिक अभ्यास (औसा तालुका)	296
99	प्रा.डॉ.शशिकांत तोळमारे	करू पर्यावरण संवर्धन, वसुंधरेचे होईल नंदनवन	299
100	डॉ.अभिजिंत आर.बादाडे बळीराम शिवाजी लहाने	लातूर व औसा तालुक्यातील ग्रामीण वसाहतीचे प्रकार: एक भौगोलिक विश्लेषण	304
101	श्रीहरी रामराव गायकवाड डॉ.सदानंद गोने	नांदेड जिल्ह्यातील दळणवळण सेवा : एक भौगोलिक अभ्यास	307
102	डॉ. सुनिता एस. शिंदे दत्ता राधाकिसन शिंदे	परभणी जिल्ह्यातील लोकसंख्याचा अभ्यास	309
103	डी.एस.धावणे डॉ.एस.एन. कळकसर	परभणी जिल्ह्यातील कृषी यांत्रिकीकरणाच्या स्तराचा तहसीलनिहाय भौगोलिक अभ्यास	312
104	प्रा.डॉ.नामदेव गजरे प्रा.डॉ. गोरख माधवराव कोरे	नांदेड जिल्ह्यातील जलसिंचनाचा उत्पादनावरील प्रभाव: एक भौगोलिक विश्लेषण	314
105	प्रा. डॉ. डी. एस. इटले डॉ. आर. एस. भुरे	नैसर्गिक शेतीचे वाढते महत्त्व : एक भौगोलिक अभ्यास	318
106	डॉ.एम.पी.मानकरी प्रा.एस.एच.गर्जे	लातूर जिल्हयातील भूजल पातळीचे भौगोलिक विश्लेषण	321
107	डॉ. सुरेश ज्यो. फुले कु. स्वाती पटणे	रोस्टोच्या प्रतिमानातील विकास अवस्था : विशेष संदर्भ लातूर शहर, महाराष्ट्र	323
108	केरबा कांबळे प्रा.डॉ.आर.एस. धनुश्वर	लातूर जिल्ह्यातील यात्रा केंद्र व पर्यटनस्थळांचा अभ्यास	326
109	प्रा. एन. पी. मुसळे प्रा.डॉ.बी.एस.राठोड	पर्यावरणीय समस्या व व्यवस्थापन	328
110	प्रा. व्हि. एन. सागावे श्री. बालाजी रतन राठोड	बिदर जिल्ह्यातील लोकसंख्या घनतेचा अभ्यास	330
111	प्रा. डॉ. जे.के.वाघमारे प्रा. डी. व्ही. झिंजुर्डे	पर्यावरण प्रदुषण आणि मानवी आरोग्य : एक चिकित्सा	333
112	संगमेश्वर ज्ञानोबा भांगे प्राचार्य डॉ.एस.एच.गोणे	नैसर्गिक आपत्ती आणि व्यवस्थापन : एक अभ्यास	335
113	प्रा.डॉ.अंबादास मारोतीराव मुळे प्रा. डॉ. सुनिल धोंडीराम राठोड	राणीसावरगांव ग्रामवस्तीतील कृषी उत्पादनावरील हवामान बदलाच्या परिणामाचा भौगोलिक अभ्यास	338
114	प्रा. मोहन किसन शेलार प्रा.डॉ.राजेश्वर ज्ञानोबा खाकरे	जलसंसाधन व्यवस्थापन – काळाची गरज	340
115	मुकुंद भाऊसाहेब स्नेहा सदाशिव सूर्यवंशी	लातूर जिल्हयातील लोकसंख्या वितरणाचा चिकित्सक अभ्यास	345
116	प्रा. डॉ. आर. एस. धनुश्वर गजानन पाटील	लातूर जिल्ह्यातील डाळ उद्योगांचा भौगोलिक अभ्यास	347
117	सुचिता बबनराव जाधव डॉ. जे. के. वाघमारे	लातूर व उस्मानाबाद जिल्ह्यातील साक्षरतेचा अभ्यास	349
118	प्रा. श्रध्दा विभुते कु. प्रियंका रंगवाळ	भूगोलातील संशोधन पध्दतीत सुदूरसंवेदन तंत्राचा वापर	353
119	डॉ. ए. के. हांगे प्रा. जी. आर. झाडके	मानवी आरोग्य व पर्यावरण	356
120	प्रा.डॉ. एन.के. वाघमारे श्री. बी.ए. मोठेराव	चाकूर तालुक्यातील लोकसंख्येच्या घनतेचा भौगोलिक अभ्यास	358

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (AIIRJ)	ISSN 2349-638x	Special Issue No. 44

लातूर जिल्ह्यातील डाळ उद्योगांचा भौगोलिक अभ्यास

प्रा. डॉ. आर. एस. धनुश्वर
मार्गदर्शक
भूगोल विभागप्रमुख
भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय,
चाकूर जि.लातूर

गजानन पाटील
संशोधक विद्यार्थी
महाराष्ट्र उदयगिरी महाविद्यालय,
उदगीर जि.लातूर

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

प्रस्तावना :

जगातील अन्य व्यवसायापेक्षा ‘कृषी’ हा व्यवसाय खूप प्राचीन आहे. कारण शेतीला नव अश्मयुगात सुरूवात झाली असे मानले जाते. नव अश्मयुगाचा काल इ.स. पूर्व 10,000 वर्षाचा मानला जातो तत्पुर्वी मानव रानटी अवस्थेत होता. हळूहळू वैदीककाळ, बौध्दकाळ, मध्ययुगीन काळ व हरितक्रांतीचा कालखंड या टप्प्याने कृषीचा विकास होत आलेला आहे.

वाढत्या लोकसंख्येबरोबरच आणि प्रगतीबरोबरचं डाळ व डाळ पिकांपासून मिळणाऱ्या पदार्थाची मागणी आणि महत्त्व दिवसेंदिवस वाढत आहे. डाळीमध्ये प्रथिने व कॅलरीज मोठयाप्रमाणात असतात त्यामुळे मानवी अहारात डाळीचे महत्त्व जास्त आहे. डाळवर्गीय पीकांमध्ये, तूर, हरभरा, मूग, उडीद, मसुर, वटाणा इ. डाळपीके महत्त्वाची आहेत. यामुळे डाळीचे मोठयाप्रमाणावर उत्पादन घेतले जाते. महाराष्ट्र हा डाळवर्गीय पिकांच्या उत्पादनाच्या बाबतीत एक महत्त्वपूर्ण राज्य म्हणून ओळखले जाते. प्रामुख्याने महाराष्ट्रात 1960-61 साली डाळीचे उत्पन्न व आजचे उत्पन्न यात खूप फरक पडलेला आहे. महाराष्ट्रातील डाळपीकांचे क्षेत्र हे मराठवाडयात सर्वाधीक असून कोकण या विभागात ते सर्वात कमी आहे. म्हणून डाळ या उद्योगाचे मराठवाडा, प.महाराष्ट्र व खानदेशात वितरण झालेले आहे. लातूर जिल्हयाच्या अर्थव्यवस्थेत कृषीचे महत्त्व लक्षात घेवून जिल्हयाच्या विकासामध्ये डाळ उत्पादन आणि डाळ उद्योगधंद्याचा अभ्यास करणे महत्त्वाचे ठरते.

अभ्यास क्षेत्र :

प्रस्तुत शोध प्रबंधासाठी मराठवाडा विभागातील लातूर जिल्हा निवडलेला आहे. भौगोलिकदृष्ट्या लातूर जिल्हा महाराष्ट्र राज्याच्या मध्यभागी येतो. लातूर जिल्हयाचा अक्षवृत्तीय विस्तार$18^{0}05'$ ते $18^{0}07'$ उत्तर अक्षवृत्त व रेखावृत्तीय विस्तार $73^{0}25'$ ते $77^{0}25'$ पूर्व रेखावृत्ताच्या दरम्यान आहे. जिल्ह्याच्या उत्तर सीमेवर परभणी, हिंगोली तर पूर्वेस नांदेड, दक्षिणेस कर्नाटक राज्याची सीमा तर पश्चिमेस उस्मानाबाद जिल्हा, वायव्येस बीड जिल्ह्याची सीमा आहे.

लातूर जिल्ह्याचे एकुण क्षेत्रफळ 7157 चौ.कि.मी. आहे. जनगणना 2011 नुसार लातूर जिल्ह्याची एकुण लोकसंख्या 24,55,543 इतकी आहे, प्रशासकीय सोयीच्या दृष्टीने लातूर जिल्ह्यात लातूर, उदगीर, अहमदपूर, शिरूर अनंतपाळ, देवणी, जळकोट, चाकुर, निलंगा, औसा असे एकुण दहा तालुक्यांचा समावेश होतो.

उद्दिष्टे:

1) लातूर जिल्ह्यातील डाळ उत्पादन आणि डाळ उद्योगधंद्याची प्रगती तपासणे.
2) लातूर जिल्ह्यातील डाळ उद्योगधंद्यासमोरील समस्या जाणून घेऊन उपाययोजना सूचविणे.

संशोधन पद्धती:

सदरील शोधनिबंध प्राथमिक व दुय्यम आकडेवारीवर आधारित आहे. प्राथमिक स्वरूपाची माहिती महाराष्ट्र शासन प्रकाशित माहिती आणि डाळ उद्योगाची मासिके यातून संकलित केली असून दुय्यम स्वरूपाची माहिती ही सामाजिक व आर्थिक समालोचन, जनगणना अहवाल, जिल्हा सांख्यिकीय विभाग व कृषी कार्यालयाकडून संकलीत करून विश्लेषण करण्यात आले आहे.

विषय विवेचन:

लातूर जिल्हा हा कृषिप्रधान जिल्हा असून या जिल्ह्यात शेतीवर आधारित अनेक उद्योग चालतात. त्यात डाळ उद्योग हा सुद्धा एक महत्त्वाचा उद्योग आहे. कारण या उद्योगामुळे औद्योगिक क्षेत्रात लातूरची एक विशेष ओळख निर्माण झालेली आहे. लातूर जिल्हा हा डाळ उत्पादनात भारतात अग्रेसर आहे. या जिल्ह्यात एकूण दहा (लातूर, उदगीर, अहमदपूर, औसा, निलंगा, रेणापूर, शिरुर अनंतपाळ, देवणी, चाकूर, जळकोट) तालुके आहेत. या सर्वच तालुक्यात कमी-अधिकप्रमाणात डाळीचे उत्पादन होते.

लातूरमध्ये जवळपास सुमारे 70 डाळ मिल्स आहेत. डाळ मीलचे वर्गीकरण दोन प्रकारांत करता येते. 1) मोठ्या डाळ मिल्स व 2) मिनी डाळ मिल्स. हे दोन्ही प्रकार लातूर जिल्ह्यात स्थापन झालेले दिसून येतात. डाळ मिल उद्योग खरें तर लातूरसाठी खूपच पोषक असा व्यवसाय आहे. कारण लातूर जिल्हा हा कर्नाटक राज्याच्या सीमावर्ती भागात आहे. त्यामुळे कर्नाटक राज्यातून डाळवर्गीय पिकांचे मोठ्या प्रमाणात उत्पादन होते व ते उत्पादन लातूर, उदगीर या बाजारपेठेत सहज उपलब्ध होते. त्यामुळे लातूर व उदगीर या तालुक्यात डाळीचे उत्पादन मोठ्या प्रमाणात होते.

लातूर जिल्ह्यात आज सर्वत्र सर्वच तालुक्यात पंजाबराव देशमुख कृषी विद्यापीठाने तयार केलेली मिनी डाळ मशीन पहावयास मिळतात. अकोला येथील उत्पादक कंपनीकडून सुमारे 63 हजार रुपयांना मिनी डाळ मिल यंत्र खरेदी करता येते. त्यामुळे डाळ उद्योग हा उत्तम असा घरगुती लघुउद्योग बनला आहे. या उद्योगासाठी साधारणपणे कमी भांडवल, कमी मजूर लागतात. त्यामुळे घरच्या घरी विशेषतः बचत गटामार्फत किंवा अनेक शेतकरी एकत्रित येऊन हा मिनी डाळ उद्योग स्थापन करू शकतात. उदा. रेणापूर तालुक्यातील अगदी छोटेसे व आडवळणाचे गाव असलेले मौजे पाथरवाडी येथे ही मीनी डाळ उद्योग सुरू करण्यात आलेला आहे. त्यांच्याकडे ग्रेडर मिशन व पॉलिश मशीन अद्याप उपलब्ध नाही. तरीसुध्दा दर्जेदार उत्पादनामुळे ते त्यांच्या परिसरात प्रसिध्द झालेले आहेत. असे कितीतरी तरुण सध्या या उद्योगाकडे आकर्षित होऊन बेरोजगारीवर मात करताना दिसताहेत. म्हणून मिनी उद्योग हा अत्यंत फायदेमंद उद्योग बनत चाललेला दिसून येतो.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

वेगवेगळ्या कडधान्यापासून आपणाला डाळ बनवता येते. उदा. तूर, मूग, हरभरा, उडीद, सोया, मसूर, चवळी इत्यादी. तूरीपासून डाळ तयार करत असताना ती भरडून घ्यावी लागते. नंतर त्यातील टरफले दूर करावी लागतात. त्यामुळे चांगल्या प्रतिची डाळ मिळते. तुरीच्या बाबतीत सहसा तीन प्रतीत उत्पादन होते. ग्रेड-1 याला फटका म्हणतात. ग्रेड-2 डाळीला सव्वा नंबर म्हणतात व ग्रेड-3 ला साधारण डाळ असे म्हणतात. त्यांची किंमत ही उतरत्या क्रमाने असते.

लातूर जिल्हा हा डाळ उत्पादनात अग्रेसर होता. परंतु अलिकडे या व्यवसायाला उतरती कळा लागत असल्याचे दिसून येते. लातूरात उद्योजकांना पोषक वातावरण नाही. तसेच उद्योजकांना प्रोत्साहन सुध्दा दिले जात नाही. लातूर शहरात तसेच इतर उदगीर व अहमदपूर तालुक्यात गेल्या अनेक वर्षांपासून डाळ उद्योग चालू आहेत. दरवर्षी या उद्योगात वाढ होत असली तरी ती वाढ समाधानकारक नाही. आजमितीस लातूरमध्ये सुमारे 70 कारखाने चालू आहेत व त्यातून दररोज 19 ते 20 हजार क्विंटल डाळ तयार होते. ब्रँडनेमने लातूरची डाळ उत्तरेपासून दक्षिणेपर्यंत सर्वत्र प्रसिद्ध आहे.

योजना:

डाळ उद्योगाला वेगवेगळ्या शासकीय योजनांद्वारे आर्थिक मदत मिळते. अशा योजना जिल्हा उद्योग केंद्र, खादी व ग्रामोद्योग मंडळाद्वारे राबविल्या जातात. यापैकी डाळ उद्योगाला बँक पतपुरवठा करतात. या उद्योगासाठी भांडवल कमी लागत असल्याने असे गृहउद्योग ग्रामीण भागात सहज स्थापन करता येतात. त्यामुळे ग्रामीण भागातच सहज कच्चा माल मिळतो व त्यामुळे वाहतुकीवरील खर्चही कमी होतो.

सूक्ष्म, लघु व मध्यम उपक्रमांच्या सर्वांगीण विकासासाठी औद्योगिक समूह विकासाची संकल्पना केंद्र शासनाने स्वाकारली आहे. यास अनुसरून केंद्र शासनाने औद्योगिक समूहांच्या विकासासाठी योजना जाहिर केल्या आहेत. उद्योग संचालनालय मुंबई द्वारा सदर औद्योगिक समूह विकास योजनांची राज्यात प्रभावी अंमलबजावणी होण्यासाठी औद्योगिक समूहांच्या विकासासाठी कार्यवाही करण्यात येत आहे.

केंद्र शासनाच्या सूक्ष्म, लघु व मध्यम (MSNE) मंत्रालयामार्फत सूक्ष्म व लघु उपक्रमांसाठी सुधारित सूक्ष्म व लघु उपक्रम समूह विकास योजना (MSECDP) 2010 मध्ये घोषित केली गेली आहे. सदर योजनेतून सूक्ष्म व लघु उपक्रमांकच्या सर्वांगीण विकास व वाढीकरिता क्षमतावृद्धी कार्यक्रम अंमलबजावणीसाठी तसेच सामायिक सुविधा केंद्रांतर्गत (सीएफसी) संशोधन व विकास केंद्र, पॅकेजिंग केंद्र चाचणी तसेच प्रशिक्षण केंद्र, सामाईक जलनिस्सारण केंद्र, सामाईक प्रक्रिया केंद्र इत्यादी बाबींचा समावेश होतो.

समस्या / अडचणी:

लातूर जिल्हा आंध्रप्रदेश व कर्नाटक राज्याच्या सीमेवर असल्याने आंध्र प्रदेश व कर्नाटकातून डाळवर्गीय धान्याची आवक मोठ्या प्रमाणात होते. त्यामुळे कच्च्या मालाची कमतरता भासत नाही. तरीही याभागात जिरायती शेतीचे प्रमाण अधिक आहे आणि जिरायती शेतीतूनच डाळवर्गीय पिकांचे उत्पादन मोठ्या प्रमाणात घेतले जाते. त्यामुळे मान्सून अनियमितपणा, बदलते हवामान, रोगराई इत्यादी घटकांचा प्रभाव या उद्योगधंद्यावर पडतो.

अलीकडे नैसर्गिक कारणांशिवाय इतर अनेक अडचणी या व्यवसायात दिसून येतात. उदा. हमालांनी पुकारलेले संप, रविवारी हमालांच्या सुट्टीमुळे कारखाने बंद राहतात. बदली हमाल कामावर येत नाहीत. जर मालकाने काही पर्यायी व्यवस्था केली तर तीही करु दिली जात नाही. त्यामुळे या सर्व गोष्टींचा फटका थेट बाजारपेठेला बसतो. वीजेचे भारनियमन ही सुध्दा एक गंभीर समस्या आहे. हमालीचे अधिक दर तसेच 50 कि.ग्रॅ. चे पोते बाजारपेठेत आणण्याची सक्ती यामुळे उत्पादन खर्चात वाढ होते. त्यामुळे आहे ते उद्योग चालविणे व नव्याने उद्योग सुरू करणे ही इच्छाच उद्योजकांना होत नाही. तसेच औद्योगिक वसाहतीत जागा मिळत नाही. जागेचे वाढलेले भाव, यामुळे मध्यमवर्गीय उद्योजक उद्योग सुरू करण्याबाबत उदासीन आहे.

निष्कर्ष:

कृषी आधारित डाळ उद्योग हा ग्रामीण अर्थव्यवस्थेला चालना देणारा उद्योग आहे. आज लातूरची डाळ मार्केट मागे पडत आहे आणि लातूरचा शेजारी असलेला सोलापूर जिल्हा डाळ उत्पादनात अग्रेसर नंतर आहे. कारण सोलापूरमध्ये कच्च्या मालाची उपलब्धता, जागेची, पाण्याची, रेल्वे वाहतुक, उद्योजकांना दिले जाणारे प्रोत्साहन, हमालाचे अनुकूल धोरण यामुळे डाळ उत्पादनात अलिकडे सोलापूरने आघाडी घेतलेली आहे. या उद्योगामुळे शेतकरी, कामगार, भांडवलदार ह्या सर्वांचाच फायदा होतो. उद्योगाचे विकेंद्रीकरण होते. उद्योग ग्रामीण भागातही सुरू करता येतात. यामुळे स्थानिक बाजारपेठेचा विकास होतो.

संदर्भ ग्रंथ:

१) *कृषी भूगोल - डॉ.सुरेश फुले*

२) *लातूर जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन २०१५-१६*

३) *लातूर जिल्हा जनगणना अहवाल २०११*

४) *लातूर जिल्हा गॅझेटिअर*

५) *www.latur.ac.in*

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

7

33

28

2019

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur 413513

IMPACT FACTOR
5.67

ISSN 2250-169X

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

VISION
RESEARCH REVIEW

UGC APPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XVI, Vol. - V
Year-VIII, Bi-Annual (Half Yearly)
(Dec. 2018 To May 2019)

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head,
Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar College,
Latur, Dist. Latur. (M.S.)India.

SPECIAL EDITOR

Dr. E. Sivanagi Reddy
'Sthapathi'
Dept of Archaeology & Museums,
Hyderabad (A.P.)

EXECUTIVE EDITORS

Michael Strayss,
Director,
International Relation & Diplomacy,
Schiller International University,
Paris. (France)

Verena Blechinger Talcott
Director, Dept. of History
& Cultural Studies, University of Barlin.
Barlin. (Jermany)

Dr. Raja Reddy
Formar, Director, N.I.M.S.
Hyderabad (A.P.)&
World Famous Neurosurgeon

Bhujang R. Bobade
Director, Manuscript Dept.,
Deccan Archaeological and Cultural
Research Institute, Hyderabad. (A.P.)

Dr. Arjun Jadhav
Dept. of Egnlish,
Furgusion College,
Pune, Dist. Pune

Dr. Sarjerao Shinde
Principal,
B.K.D. College,
Chakur, Dist. Latur (M.S)

DEPUTY EDITORS

Dr. Ashok G. Chaskar
Head, Dept. of Egnlish,
S.P. College, Pune &
Dean, Faculty of Arts & Fine Arts, University of
Pune, Dist. Pune.

Dr. M. Veeraprasad
Dept. of Political Science,
S.K. University,
Anantpur, Dist. Anantpur (A.P.)

Prof. Shrikant A. Jewale
Dept. of Geography,
Granin Mahavidyalaya,
Vasantnagar, Dist. Nanded (MS)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History
Shivjagruti College, Nalegaon,
Dist. Latur. (M.S.)

Dr. Dr. Mahadeo S. Kamble
Dept. of History
Vasant Mahavidyalaya,
Kaij, Dist. Beed (M.S.)

Prashant B. Kshirasagar
Dept. of Marathi,
Vasant Mahavidyalaya,
Kaij, Dist. Beed (M.S.)

CO - EDITORS

Dr. Allabaksha Jamadar
Chairman, BOS, Hindi, SRTMUN &
Head, Dept. of Hindi,
B.K.D. College,
Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Murlidhar Lahade
Dept. of Hindi,
Janvikas Mahavidyalaya,
Bansarola, Dist. Beed.(M.S.)

Dr. S.B. Wadekar
Sharadchandra Arts, Com., & Sci. College,
Naigaon (Bz), Dist. Nanded. (M.S.)

Dr. Shivaji Vaidhya
Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani, Dist. Parbhani (M.S.)

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 -241913
9423346913 / 7276301000
9637935252 / 9503814000

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published By :
Jyotichandra Publication
Latur, Dist. Latur - 413531. (M.S.)

Price : ₹ 200/-

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Issue : XVI, Vol. V
VISION RESEARCH REVIEW
IMPACT FACTOR 5.67
ISSN 2250-169X
Dec. 2018 To May 2019

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	A Study on the Role of Financial Ratios in Credit Rating **Dr. A. J. Raju**	1
2	John Masters Savage Novel - Night Runners Of Bengal **Prakash D. Shrungare**	7
3	E-Resources And Its Challenges For Libraries **Dr. A.B. Sarkale**	19
4	Rural Women Status **Sandhya Dattarao Kadam**	25
5	A Study of Nutritional Balanced Dieat **R. N. Kale**	28
6	Fitness Among Volleyball and Hockey women Players of Osmanabad District **Dr. Dilip Nathrao Gitte**	33
7	आदिवासी समाज का सामान्य परिचय **डॉ. अल्लाबक्ष जमादार**	37
8	स्त्रियांच्या आर्थिक विकासात हिंदु कोड बिलाचे महत्व **डॉ. रमेश पी. साळी**	42
9	महाराष्ट्रातील दारिद्रयाचा अभ्यास **डॉ. आर. डी. जाधव**	47
10	गहू पिकाची उत्पादकता : विशेष संदर्भ माळशिरस तालुका **डॉ. बी. एन. नागलगावे**	51
11	जागतिकीकरणाच्या युगामध्ये गांधी विचारांची उपयुक्तता **डॉ. भारत एस. लासूरे**	56
12	देवदासींच्या जीवनाची परवड-चौंडकं **डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी**	61
13	क्रीडा शिक्षकाचे सामाजिक योगदान **डॉ. एस. आर. धोंडगे**	64

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur 413513

Issue : XVI, Vol. V
VISION RESEARCH REVIEW
IMPACT FACTOR 5.67
ISSN 2250-169X
Dec. 2018 To May 2019

9

महाराष्ट्रातील दारिद्र्याचा अभ्यास

डॉ. आर. डी. जाधव
अर्थशास्त्र विभाग,
भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय,
चाकूर, जि. लातूर

Research Paper - Economics

प्रस्तावना :

विकसनशील देशासमोरील एक मुलभूत समस्या म्हणजे दारिद्र्य होय. भारतात नियोजन काळात दारिद्र्य निर्मूलनासाठी अनेक उपाययोजना करण्यात आल्या. परंतु दारिद्र्याच्या प्रश्न सोडविण्यात भारत सरकारला फारसे यश मिळाले नाही. आजही भारतीय अर्थव्यवस्थेसमोर दारिद्र्याचा प्रश्न आहे. भारतात व्यापक प्रमाणात दारिद्र्य आहे. म्हणजेच भारतातील बहुतांश जनता दारिद्र्यात जीवन जगत आहे. भारतातील दारिद्र्यात आर्थिक, सामाजिक, राजकीय व नैसर्गिक परिस्थिती जबाबदार आहे. परिणामी, दारिद्र्यात जीवन जगणाऱ्या लोकांना त्यांच्या अन्न, वस्त्र, निवारा, शिक्षण व आरोग्य या मुलभूत गरजांची पूर्तता देखील करता येत नाही. मानवी जीवनासाठी अत्यंत दुर्देवी शोकांतिका म्हणजे दारिद्र्य होय. दारिद्र्यात जीवन जगणाऱ्या व्यक्तींना दैनंदिन जीवनात आर्थिक संकटाचा सामना करावा लागतो. मुलभूत गरजांची पूर्तता करण्यासाठी सुध्दा कसरत करावी लागते. दारिद्र्य व बेकारी या एकाचा नाण्याच्या दोन बाजू आहेत. बेकारीमुळे उत्पनाचा स्त्रोत न मिळाल्यामुळे दिवसेंदिवस दारिद्र्यात वाढ होत जाते. आर्थिक संपन्नता असणाऱ्या व्यक्ती दिवसेंदिवस अधिक श्रीमंत होत जातात तर गरिबांच्या गरीबीत दिवसेंदिवस अजून भर पडते. अमर्त्य सेन यांच्या मताप्रमाणे, एका बाजूला आर्थिक विकास तर दुसऱ्या बाजूला दारिद्र्यात होत जाणारी वाढ असे विरोधी चित्र दिसून येते, त्यालाच दारिद्र्यवर्धक वृध्दीची संकल्पना म्हटले जाते. सामाजिक दारिद्र्यामुळे श्रीमंत व गरीब असे दोन वर्ग निर्माण होतात. दारिद्र्याबद्दल भारतात वेळोवेळी अध्ययन करण्यात

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur 413513

आलेले दिसून येते. त्यावरून एका ठराविक पातळीपेक्षा कमी दरडोई उत्पन्न असणाज्या व्यक्तींचा समावेश दारिद्र्य रेषेखालील व्यक्तीमध्ये होतो. दारिद्र्याची संकल्पनाही प्रचलित आहे. त्यानुसार कमी उत्पन्न गट असणाज्या व्यक्ती व किमान निर्वाह पातळीचा निकष पूर्ण न करू शकणाज्या व्यक्तीचा समावेश दारिद्र्य रेषेखालील व्यक्तींमध्ये होतो. दारिद्र्य रेषेखालील व्यक्तींमध्ये वाढ झाल्यामुळे समाजातील आर्थिक मागासलेपण वाढत जाते.

अभ्यासाचे उद्देश (Objectives of the Study) :

१. महाराष्ट्रातील दारिद्याचा अभ्यास करणे.

२. दारिद्र्याची संकल्पना अभ्यासणे.

३. महाराष्ट्रातील ग्रामीण व नागरी दारिद्र्याचा अभ्यास करणे.

संशोधन पध्दती (Research Methodology) :

प्रस्तुत शोध निबंधाकरिता शासनाचे विविध सर्वेक्षण अहवाल, विविध लेख, संदर्भग्रंथ इत्यादि सारख्या द्वितीयक सामुग्रीचा (Secondary Data) व विश्लेषणात्मक पध्दतीचा वापर करून संबंधित शोध निबंध तयार करण्यात आलेला आहे.

दारिद्र्याची संकल्पना :

मानव विकास अहवालानुसार "विकसित देशात जे लोक आपल्या मुलांना शिक्षणासाठी शाळेत पाठवू शकत नाहीत, ज्यांच्याकडे स्वत:च्या मालकीचे घर नाही, टि.व्ही.नाही, कार नाही आणि इतर चैनीच्या वस्तू नाहीत ते दरिद्री होय." थोडक्यात, आधुनिक काळातील मुलभूत गरजांची पूर्तता न करू शकणाज्या व्यक्ती म्हणजे दारिद्र्यरेषेखालील व्यक्ती होय.

भारतीय योजना आयोगाने भारतातील दारिद्र्यरेषा ठरविण्यासाठी एक तज्ञ समिती नेमली होती. त्या समितीच्या अहवालानुसार, दैनंदिन जीवनात व्यक्ती ग्रामीण भागातील असेल तर त्या व्यक्तीला २४०० उष्मांक व शहरी भागातील व्यक्तीला २१०० उष्मांकाची गरज असते. यापेक्षा कमी उष्मांक मिळणाज्या व्यक्तीचा समावेश दारिद्र्यरेषेखालील व्यक्तींमध्ये होतो.

दारिद्र्याविषयीच्या अध्ययनात प्रामुख्याने खालील दोन संकल्पना विचारात घेतल्या जातात.

१. सापेक्ष दारिद्र्य :

समाजातील उत्पन्न गटाचा विचार करून ही संकल्पना स्पष्ट केली जाते. श्रीमंत व गरीब लोकांच्या उत्पन्नाचा विचार करून अति अल्प उत्पन्न असणाज्या व्यक्तींचा समावेश सापेक्ष दारिद्र्यात होतो.

निरपेक्ष दारिद्र्य :

दैनंदिन जीवनात ग्रामीण भागात २४०० व शहरी भागात २१०० उष्मांक ज्या व्यक्तींना मिळत नाहीत अशा व्यक्तींचा समावेश निरपेक्ष दारिद्र्यात होतो. दारिद्र्य ही सापेक्ष स्वरूपाची संकल्पना

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

आहे. परंतु भारताच्या बाबतीत ही संकल्पना निरपेक्ष पध्दतीनेच मोजणे अधिक उचित ठरेल. निरपेक्ष दारिद्र्य म्हणजे अशा प्रकारचे दारिद्र्य की केवळ शारिरीक अस्तित्व टिकवून ठेवण्यासाठी आवश्यक असणाऱ्या गरजा देखील लोकांना भागविता येत नाहीत. दारिद्र्य रेषेखाली जीवन जगणे म्हणजे आवश्यक असलेल्या कमीत कमी उपभोग खर्च करू न शकणे होय. देशातील लोकांना २२५० कॅलरीज इतकी ऊर्जा निर्माण होईल एवढे अन्न घ्यावे लागते. एवढे अन्न खरेदी करण्या इतपत लोकांचे उत्पन्न नसेल तर त्यास गरीब असे म्हटले जाते.

राष्ट्रीय नमुना पाहणी (NSS) उपभोग खर्चाच्या आधारे जी सांख्यिकीय माहिती गोळा केलेली असते. त्या माहितीवरून गरीब लोकांची संख्या काढली जाते. अशा संख्येचे राज्यातील एकूण लोकसंख्येशी असणारे प्रमाण काढले जाते. हेच गरीबांचे म्हणजे दारिद्र्यात जीवन जगणाऱ्या लोकांचे प्रमाण असते.

महाराष्ट्रातील दारिद्र्य :

महाराष्ट्र हे औद्योगिक दृष्ट्या प्रगत राज्य जरी असले तरी राज्यामध्ये कमालीचे दारिद्र्य आहे.

महाराष्ट्रातील दारिद्र्याची टक्केवारी

वर्ष	महाराष्ट्र		
	ग्रामीण	नागरी	एकूण
1973-74	59.0	43.8	54.1
1987-88	42.6	38.1	40.9
1999-2000	23.5	27.5	25.2
2004-05	29.6	32.8	31.0
2009-10	29.5	18.3	24.5

स्त्रोत : Maharashtra Human Development Report-२०१२

वरील तक्त्यात महाराष्ट्रातील दारिद्र्याची टक्केवारी व काळानुसार त्यात झालेले बदल दर्शविला आहे. त्यावरून महाराष्ट्रात वर्ष १९७३-७४ मध्ये ग्रामीण भागात ५९ टक्के दारिद्र्याचे प्रमाण होते. नागरी भागासाठी ते ४३.८ टक्के तर राज्यासाठी एकूण प्रमाण ५४.१ टक्के एवढे होते. दिवसेंदिवस वाढणारे औद्योगिकरण, आर्थिक विकासाच्या प्रक्रियेमुळे दारिद्र्याचे प्रमाण कमी होऊन २००९-१० या वर्षात राज्यासाठी ग्रामीण, नागरी व दारिद्र्याचे एकूण प्रमाण अनुक्रमे २९.५ टक्के, १८.३ टक्के व २४.५ टक्के एवढे दिसून येते.

निष्कर्ष (Finding):

१. महाराष्ट्र हे भारतात प्रगत राष्ट्र जरी असले तरी राज्यात दारिद्र्याची समस्या आहे.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

२. दारिद्र्य ही एक सापेक्ष स्वरूपाची संकल्पना आहे. परंतु भारताच्या बाबतीत ही संकल्पना निरपेक्ष पध्दतीने मोजणे योग्य आहे.

३. समाजातील उत्पन्न गटाचा विकास करून ही संकल्पना स्पष्ट केली जाते. श्रीमंत व गरीब लोकांच्या उत्पन्नाचा विचार करून अति अल्प उत्पन्न असणाज्या व्यक्तीचा समावेश सापेक्ष दारिद्र्यात होतो.

४. दैनंदिन जीवनात ग्रामीण भागात २४०० व शहरी भागात २१०० उष्मांक ज्या व्यक्तींना मिळत नाहीत अशा व्यक्तींचा समावेश निरपेक्ष दारिद्र्यात होतो.

५. महाराष्ट्रात १९७३-७४ मध्ये दारिद्र्याचे प्रमाण ५४.१ टक्के होते तर ग्रामीण दारिद्र्याचे प्रमाण ५९.० टक्के होते आणि नागरी दारिद्र्याचे प्रमाण ४३.८ टक्के होते.

६. महाराष्ट्रात २००९-१० मध्ये दारिद्र्याच्या प्रमाणात घट होऊन २४.५ टक्के झाले त गामीण दारिद्र्याचे प्रमाण २९.५ टक्के तर नागरी दारिद्र्याचे प्रमाण १८.३ टक्के एवढे होते.

७. आधुनिक काळात वाढत्या आर्थिक विकास प्रक्रियेमुळे दारिद्र्यात उत्तरोत्तर घट होताना दिसून येते.

८. महाराष्ट्रात नागरी दारिद्र्याचे प्रमाण कमी तर ग्रामीण दारिद्र्याचे प्रमाण जास्त आहे.

संदर्भ सूची :-

१. प्रा.डॉ.विश्वास कदम व प्रा.डॉ.गणेश गावंडे, भारतीय अर्थव्यवस्था, कैलास पब्लिकेशन्स औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती जुलै २०१३

२. प्रा.डॉ.दत्तात्रय भुतेकर, महाराष्ट्राची अर्थव्यवस्था, कैलास पब्लिकेशन औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती, ऑक्टोबर २०१६

३. डॉ.बी.डी.इंगळे, महाराष्ट्राची अर्थव्यवस्था, अरूणा प्रकाशन लातूर, प्रथमावृत्ती ऑक्टोबर २००९

४. डॉ.मंगला जंगले, महाराष्ट्राची अर्थव्यवस्था, प्रशांत पब्लिकेशन्स जळगाव, प्रथमावृत्ती २०१३

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

34 29
2019

RNI. MAHMUL02937/2010/35848 IMPACT FACTOR - 5.90 ISSN 2229-6190

International Registered & Recognized
Research Journal Related to Higher Education for Social Sciences

SOCIAL GROWTH

UGCAPPROVED, REFEREED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XVII, Vol. II
Year - IX (Half Yearly)
(Nov. 2018 To April 2019)

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : - (02382) 241913
09423346913 / 09503814000
09637935252 / 07276301000

Webside
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published by :
JYOTICHANDRA PUBLICATION
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)India

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar College, Latur, Dist. Latur (M.S.) India.

EDITOR

Robert Huet
Professor, Dept. Of History,
University of Lowa (USA).

Dr. Laxman Satya
Professor, Dept. of History
Lokhevan University, Lokheavan,
Pensulviya, (USA)

Michael Strayss,
Director,
International Relation & Diplomacy,
Schiller International University,
Paris. (France)

Verena Blechinger Talcott
Director, Dept. of History
& Cultural Studies,
University of Barlin.
Barlin. (Germany)

EXECUTIVE EDITORS

B.R. Bobade
Director, Manuscript Dept.,
Deccan Archaeological and Cultural
Research Insititute,
Hyderabad. (A.P.)

Dr. Nilam Changani
Dept. of Economics,
SKNG Mahavidyalaya,
Karanja Lad, Dist. Washim(M.S.)

Dr. Sadanand H. Gone
Principal,
Ujwal Gramin Mahavidyalaya,
Ghonsi, Dist.Latur. (M.S.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head Dept. of History,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

DEPUTY-EDITORS

Dr.Santosh Kute
Chairman, BOS,Economics,
SGB Amravati University,
Amravati, Dist. Amravati (M.S.)

Dr. Karamsingh Rajput
Head Dept. of Economics,
Lokmanya Tilak College,
Vani, Dist. Yavatmal (M.S.)

CO-EDITORS

Prof. Veeraprasad
Dept. of Political Science & P. A.,
S.K. University,
Anantpur (A.P.)

Dr. Babasaheb Gore
Principal,
Smt. Sushiladevi Deshmukh Mahila
College, Latur, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. P.M. Shinde
Head, Dept. of Sociology,
D.S.M. College,
Jintur, Dist. Parbhani. (M.S.)

Dr. Baban D. Todkar
Head, Dept. Defence Study
New Arts, Sci.& Comm. College
Ahmednagar, (M.S.)

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College, Chakur 413513

RNI. MAHMUL02937/2010/35848

IMPACT FACTOR -5.90

ISSN 2229-6190

SOCIAL GROWTH

Issue : XVII, Vol. II, Nov. 2018 To April 2019

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No.
1	Contribution of GST in National Income **Dr. Ramesh P. Sali**	1
2	A Study of Land Development Bank in India **Dr. R. D. Jadhav**	6
3	Sustainable Development in Indian Agricultural Sector - A Geographical Analysis **Dr. O. V. Shahapurkar**	11
4	Fundamentals Of Research **Dr. J. K. Waghmare**	17
5	Gender Status-Health and Fitness **Dr. Dilip N. Gitte**	21
6	Effect of Exeercise Training Programme on Explosive Strength of Leg Performance of Volleyball Player **Dr. S. R. Dhondage**	25
7	राष्ट्रीयकृत बँकांची बुडीत कर्ज व सर्वसामान्य गुंतवणूकदारांचा वाढता पेच **रविन्द्र दा इचे**	29
8	सिंधू संस्कृतीतील लोकांची आर्थिक स्थिती **डॉ. भारत लासूरे**	33
9	राममनोहर लोहिया यांचे जीवनपट, त्यांचे कार्य व मुल्यांकन **वैशाली निळकंठराव धोत्रे**	36
10	खो-खो मुले संघ निवड चाचणीसाठी प्रमाणित शारीरिक क्षमता चाचणी निर्माण करून मानके तयार करणे **अंजली बरडे**	44
11	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक विचार **डॉ. आशोक अर्जुनराव मोटे**	48

PRINCIPAL

Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

RNI. MAHMUL02937/2010/35848 IMPACT FACTOR - 5.90
SOCIAL GROWTH
ISSN 2229-6190
Issue : XVII, Vol. II, Nov. 2018 To April 2019

2

A Study of Land Development Bank in India

Dr. R. D. Jadhav
Dept. of Economics,
B. K. D. College,
Chakur, Dist. Latur

Research Paper - Economics

Introduction :-

As mentioned earlier the agencies for long-term cooperative credit for agriculture and rural development are the Primary land development banks at the base level and the central agricultural development banks, which is the Federation of Primary bank at the state level apex institutions. The purpose of these banks is to provide financial assistance for agricultural development activities which naturally involves investment for long period to create durable and productive assets. These loans are made available for various purposes like repayment of old debts, improvement of land, purchasing of agricultural equipments, construction of wells, installation of electric pump-set. Loans for land improvement are granted on the basis of the existing value of land mortgaged. The loans provided by these banks are fairly low rates of interest and have to be repaid in easy installments over a fairly long period, say 15 to 25 years. Land development banks have been established in India for past 73 years. The present land development banking structure in the country has a history dating back to 1920, when the first Land Mortgage Bank was organized at Jhang in Punjab and second in 1926 at Gauhati in Assam.

The land development banks were originally conceived as land mortgage banks. As per recent data, a network of 19 state cooperative land development banks is in the country in 1987 with the membership of nearly 88 lakhs. The area of operation of primary

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

land development bank is usually a taluka level.

Objective of the present Study :-

1. To study the strucuture of land development banks.
2. To study the sources of finance to land development banks.
3. To study the functions of land development banks.
4. To study the progress of land development banks.

Research Methodolody:-

The present study based on secondary data. The secondary data about institutional farm finance in India was collected from the different publication like RBI Bulletins, Indian Cooperative Review, Indian Cooperative Movement Profile and Various Books.

Structure of Land Development Banks :-

The structure of land development is not uniform but varies from state to state and also from region to within a state.

A) The structure of the land development bank at the top and the primary land development bank at the base as in Tamilnadu and Andhra Pradesh.

B) The mixed type in which there are a number of Central Land Development Banks which operate though branches in parts of Maharashtra and Gujrat.

C) State Land Development Banks advances loans to individuals and operate through their branches as in Saurashtra area of Gujrat.

D) Central Land Development Banks which are merely development banks of the state cooperative banks, as in the case of Madhya Pradesh and Vidharbha are of the Maharashtra.

Sources of Finance to Land Development Banks :-

The Primary banks raise funds generally from the following sources :

A) Share capital

B) Advances from cooperative institutions

C) Borrowing from state apex banks, Reserve Bank of India/National Bank for Aggicultural and Rural Development and other financing institutions.

D) Borrowing from the other creditors

D) Grants and subsidies

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur 413513

F) Donations and gifts

G) State assistance under state partnership in the cooperative management

H) Accepting deposits both from members and non-members

I) Any other as may be decided by the managing committee.

Function of Land Development Banks :-

Land development banks provide credit for permanent and productive purpose and for land improvements. Its work relate to construction or activitiy which adds to the productivity of land in particular. It includes the following :

A) Construction and repair of wells concluding tube-wells, tanks and other works for the strong, supply or distribution of water for purpose of agriculture, or for the use of men and cattle employed in agriculture.

B) Renewal of reconstruction of and foregoing works, or alternations therein or additions thereto

C) Preparation of land irrigation

D) Drainage reclamation from rivers or other waters, or protection from floods or from erosion or other damage by water, of land use for agricultural purpose or waste land which cultivable.

E) Bulding and similar improvements

F) Reclamation clearance and enclosure or permanent improvement of land for agriculture purpose.

G) Horticulture

H) Purpose oil-engine, pumping sets and electrical motors for any of the purpose mentioned herein.

I) Purchase of tractors or other agricultural machinery

J) Increase of the productive capacity of land by addition to it of special variety of soils

K) Construction of permanent farm houses, cattle sheds and sheds for processing of agricultural procedure at any stage.

L) Purchase of machinery for crushing sugarcane, manufacturing Gul or Khandsari or Surgar

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

M) Such other purposes as the government may specify form time to time, by notification in the Gazette.

Over 90 percent of loans issued by the land development bank are now for productive purposes of which a substantial portion is accounted for by land loans for by land loans for minor irrigation.

Progress of state cooperative agriculture and rural development banks :

Following table shows the progress made by state cooperative agriculture and rural development banks.

Table : state cooperative agriculture and rural development banks.

(Rs. in Crores)

Items	1981	1991	2000
1. Number of State Cooperative Agri. And Rural Development Banks	19	20	19
2. Loans and Advances	1697.00	4232.53	2495.91
3.Working Capital	2543.00	5301.72	13034.56

Source : 1. Baidyanath Mishra, Cooperative Movement in India, A.P.H. Publication, New Delhi, P.21

2. Indian Cooperative Movement a Profile, 2001.

This table shows that the number of state cooperative agriculture and rural development banks remained stagnant around 19 to 20 during the eighties and nineties. However, their working capital showed a sharp and steady rise during this period. The loans and advances by this bank showed sharp increase in 1991 over 1981, but indicated sharp decline in 2000 over 1991.

Findings :

1. As mentioned earlier the agencies for long-term cooperative credit for agriculture and rural development are the primary land development banks at the base level and the central agricultural development banks, which is the federation of primary banks at the state level apex institutions.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College * Chakur 413513

2. These loans are made available for various purposes like repayment of old debts, improvement of land, purchasing of agricultural equipment, construction of wells, installation of electric pupm-set.
3. The loans provided by these banks are at fairly low rates of interest and have to be repaid in easy installments over a fairly long period, say 15 to 25 years.
4. Loans for land improvement are granted on the basis of the existing value of land mortgaged.
5. The purpose of these banks is to provide financial assistance for agriculture development activities which naturally.

References :-

1. C.S. Raidu and C.S. Krishna Naik, Management of Rural Banking, Deep and Deep Publication, New Delhi, 1991, P.P. 102, 104, 107, 114, 115.
2. Baidyanath Mishra, Cooperative Movement in India, A.P.H. Publication, New Delhi, P.21.
3. Indian Cooperative Movement - A Profile, 2001.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

35 30

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College, Chakur 413513

IMPACT FACTOR 5.35

ISSN 2229-4406

UGC Approved International Registered & Recognized Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

URA

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue - XVII, Vol. VI
Year - IX (Half Yearly)
Sept. 2018 To Feb. 2019

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 -241913
9423346913 / 9503814000
9637935252 / 7276301000

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Publisher :
Jyotichandra Publication
Latur, Dist. Latur - 413531. (MS)

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Prof Jarachand B. Yadav
Dept. of Economics,
Vasant Mahavidyalaya,
Kaij, Dist. Beed (M.S.)India.

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Balaji Kamble
Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar
Mahavidyalaya, Latur, Dist. Latur

Dr. D. Raja Reddy
Chairman, International Neuro Surjery
Association,
Banjara Hill, Hayderabad (A.P.)

Dr. E. Siva Nagi Reddy
Director, National Institue
of Hospitality & Tourism Management,
Hyderabad (A.P.)

Dr. A. H. Jamadar
Chairman, BOS Hindi,SRTMUN &
Head, Dept. of Hindi, BKD
College,Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Yu Takamine
Professor, Fafulty of Law & Letters,
University of Ryukyas,
Okinawa, (Japan).

Dr. Shaikh Moinoddin G.
Dept. of Commerce,
Lal Bahadur Shastri College,
Dharmabad, Dist. Nanded(M. S.)

Prashant Kshirsagar
Dept. of Marathi,
Vasant Mahavidyalaya
Kaij, Dist. Beed (M.S.)

Scott A. Venezia
Director, School of Business,
Ensenada Campus,
California, (U.S.A.)

DEPUTY-EDITOR

Dr. N. G. Mali
Head, Dept. of Geography,
M. B. College,
Latur,Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Babasaheb M. Gore
Principal,
Smt. S.D.D.M.College
Latur, Dist. Latur (M.S.)

CO-EDITORS

Dr. V.J. Vilegave
Head, Dept. of P.A.,
Shri. Guru Buddhiswami College,
Purna, Dist. Parbhani (M.S.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History
Shivjagruti College, Nalegaon,
Dist. Latur. (M.S.)

Dr. S.B. Wadekar
Dept. of Dairy Science,
Adarsh College,
Hingoli, Dist. Hingoli.(M.S.)

Dr. Shivanand M. Giri
Dept. of Marathi,
Bhai Kishanrao Deshmukh College,
Chakur Dist. Latur.(M.S.)

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Study of Kinetics and Mechanism of 4'-chloro-2-hydroxy-1- naphthalideneanil by KBrO3 in Acetic Acid **Gajanan Kadam, Rameshwar More**	1
2	Impact of Digital Payment System on Indian Economy **Hrishikesh Vipradas**	8
3	Demonetisation Effects on Indian Economy **Dr. Ramesh Sali**	16
4	A Study of District Cooperative Bank in India **Dr. R. D. Jadhav**	24
5	A Study on Adkist,emt amd [erspma;otu Among Athletes and Non-Athletes **Dr. Subhash G. Nagargoje**	29
6	इतिहास और साहित्य : अन्तर संबंध उपविषय हिंदी नाटय साहित्य और इतिहास **दशरथ तुकाराम इबितवार**	31
7	शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या कारणे आणि उपाय **डॉ. जे. के. वाघमारे**	36
8	स्वामी विवेकानंद यांच्या विचारांचा विश्लेषणात्मक अभ्यास **डॉ. उन्मेष शेकडे**	43
9	अण्णाभाऊ साठे : मार्क्सवादी तत्वज्ञ **सतिश मल्हारी रास्ते**	48
10	आदिवासी समाजाच्या विकासाचा समाजशास्त्रीय अभ्यास **डॉ. अशोक मोटे**	53

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

4

A Study of District Cooperative Bank in India

Dr. R. D. Jadhav
Dept. of Economics,
B. K. D. College,
Chakur, Dist. Latur

Research Paper - Economics

Introduction :-

Credit is the one of the accelerator for any development programme and is particularly true for rural development, which aims at increasing agricultural productivity as well as improving standard of living of rural people. For this reason, the availability of credit to the rural masses has remained to be single component of rural development that was envisaged in the planning process right from the beginning in the country.1

Farmer need credit to pay current expenses of cultivation on such as the purchase of seed, manures, etc. the purchase of cattle, implement and raw materials; acquire new land or improve land by irrigation, drainage, weeding and planting; pay up old debts to build and repair houses; to purchase food studs and other personal necessaries; pay land revenue to the government; meet expenses connected with marriage and other social events in the family; buy jewelry and conduct law suits. The credit need of agriculturists can, therefore, be broadly divided into directly productive and indirectly unproductive expenses. It has rightly been said that one fertilizers, and the other water-logs, the soil. From one spring the crop by which debt can be repaid and

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

from the other half, ills that shackle body and mind.2

The most important and indispensable part of rural financial institutions are cooperatives. The cooperatives have three tier systems; state level apex banks namely State Cooperative Bank, the Central Cooperative Banks at the district level and Primary Agricultural Cooperative Societies (PACSs). The most important ones are The Primary Cooperative Credit Societies. These societies. These societies help the farmers to increase the return from agricultural and allied activities. The short term and medium term loans are provided by cooperative banks and societies.3

Objectives of the Present Study :-

The following are the main objectives of the present study :

1. To Study of District Central Cooperative Banks.
2. To Study the importance of Agricultural Credit.
3. To Study the main function of District Central Cooperative Banks.
4. To Study the Progress of District Central Cooperative Banks.

Research Methodology :-

The present study based on secondary data. The secondary data about Institutional Finance in India was collected from the different publication like RBI Bulletins, Indian Cooperative Reviews, Indian Cooperative Movement Profiles, Agricultural Bankers and Various Books.

District Central Cooperative Banks (DCCBs) :-

The capital letter DCCBs as popularly called stands for District Central Cooperative Banks. The DCCBs are the middle level of ladder and the area of operation of DCCBs usually covers a revenue district. The Central Cooperative Banks are mostly located at district head quarters. The Primary Agricultural Credit Societies are the main members of the DCCBs though individuals can also be admitted as members of DCCBs. These banks are mean to finance the affiliated member primary credit societies in order to enable them cater to the requirements of Primary Members.

By virtue of their functions DCCBs occupy an intermediary place in the pyramid

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

of cooperative credit structure in the state. The short-term cooperative credit structure is essentially a federal in character and functionally three-tier. The DCCBs at the district level are directly connected with Primary Agricultural Credit Societies (PACS) at the base level.

Thus, these banks constitute key link in the chain of relationship between the apex State Cooperative Bank and grass root Primary Societies. The area of operation and Functional Jurisdiction of Central Banks is generally confined with a district. They opened branches also in different parts of the district usually at the taluka level. The branches establish close contract with the primaries and exercise effective supervision over the Primary Agricultural Credit Societies.

The main functions or objects of DCCBs are :-

1. To mobilize the saving of the members and non-members.
2. To extend credit requirement of the primaries and members.
3. To realize funds from Reserve Bank of India, Government and Financial Institutions.
4. To supervise and inspect the working societies.
5. To promote banking habit, thrift, etc.
6. To exam short-term finance.
7. To assume as leader of the district.
8. Other activities ancillary and incidental to achieve the main objects.

Progress Of District Central Cooperative Banks :

Following table shows the progress made by District Central Cooperative Banks (DCCBs).

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Sanstha College Chakur 413513

Table : Progress made by District Central Cooperative Banks in India.

Items	1951	1961	1981	1991	2000
1 Number of District Central Cooperative Banks	505	390	337	351	367
2 Loans and Advances	34.14	220.03	2986.59	111727.57	44356.51
3 Working Capital	56.37	341.05	4274.96	17518.64	76726.35

Source : 1. Baidyanath Mishra, Cooperative Movement in India, A.P.H. Publication, New Delhi, P. 21.

2. Indian Cooperative Movement-A Profile 2001.

It could be seen from table that the number of District Central Cooperative Banks in the county had steadily declines form 505 in 1951 to 337 in 1981. But thereafter there has been moderate increase in their number to 367 in 2000. But the important thing is that there has been a manifold increase in their advanced and working capital after 1951.

Findings :

1. Credit is one of the accelerators for any development programme and is particularly true for rural development, which aims at increasing agricultural productivity as well as improving standard of living of rural people.
2. The credit need of agriculturists can, therefore, be broadly divided into directly productive and indirectly unproductive expenses.
3. Farmer needs credit to pay current expenses of cultivation such as the purchase of seeds, manures, etc.
4. The purchase of cattle, implements, and raw materials, acquire new land or improve land by irrigation, drainage, weeding and planting pay up old dèbts to build and repair houses.
5. District Central Cooperative Banks to mobilize the savings of the members and non-members.
6. District Central Cooperative Bank to extend credit requirements of the primaries

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Shikshan Sanstha Chakur 413513

and members.

7. District Central Cooperative Banks to extend short-term finance and supervise and insect the working of societies.
8. District Central Cooperative Banks to assume as leader of the District.
9. The number of District Central Cooperative Banks in the country had steadily declines from 505 in 1951 to 337 in 1981. But thereafter there has been moderate increase in their number to 367 in 2000. But the important thing is that there has been a manifold increase in their advances and working capital after 1951.

References :-

1. Adinew Abate and T.R. Keshav Reddy, Magnitude and Growth of Institutional Credit to Agricultural Sector in Karnataka, Indian Cooperative Review, Vol. XXXXIX, No. 3, January 2000, P. 194.
2. Nand Kishor Jha, Bank Finance and Green Revolution in India, Amar Prakashan, Delhi, 1985, P. 9-10.
3. Balwinder Sing, Agricultural Credit, Deep and Deep Publication, New Delhi, 2000, P. 89
4. Baidyanath Mishra, Cooperative Movement in India, A.P.H. Publication, New Delhi, P.21
5. Indian Cooperative Movement-A Profile, 2001.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

36 31

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

IMPACT FACTOR 4.95

ISSN 2231- 6671

International Registered & Recognized

Research Journal Related to Higher Education for all Subjects

Hi-TECH RESEARCH ANALYSIS

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XVI, Vol. - II
Year - VIII, (Half Yearly)
Aug. 2018 To Jan. 2019

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Contact : 02382 - 241913
09423346913 / 09503814000
07276305000/ 09637935252

Website
www.irasg.com

E-mail :
interlinkresearch@rediffmail.com
visiongroup1994@gmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published by :
JYOTICHANDRA PUBLICATION
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)India

Price : ₹ 200/-

CHIEF EDITOR

Dr. Balaji G. Kamble
Research Guide & Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar Mahavidyalaya,
Latur, Dist. Latur.(M.S.) (Mob. 09423346913)

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Sunanda Rodge
Principal
Govt. B.Ed. College,
Nanded, Dist. Nanded (M.S)

Scott. A. Venezia
Director, School of Business,
Ensenada Campus,
California, (U.S.A.)

Dr. Omshiva V. Ligade
Head, Dept. of History
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

Bhujang R. Bobade
Director Manuscript Dept.,
D. A. & C. Research Insititute,

Dr. Dileep S. Arjune
Professor & Head, Dept. of Economics
J. E. S. College,
Jalna, Dist. Jalna(M.S.)

Dr. U. Takataka Mine
Tokiyo (Japan)

Dr. Babasaheb M. Gore
Dean- Faculty of Education & M.C.
Member,S.R.T.M.U, Nanded.(M.S.)

Dr. Nilam Chhanghani
Dept. of Economics,
KNG Mahavidyalaya
Karanja Lad, Dist. Washim (M.S.)

DEPUTY-EDITOR

Dr. G . V. Menkudale
Dept. of Dairy Science,
Mahatma Basweshwar College,
Latur, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. C.J. Kadam
Head, Dept. of Physics,
Maharashtra Mahavidyalaya,
Nilanga, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Balaji S. Bhure
Dept. of Hindi,
Shivjagruti College,
Nalegaon, Dist. Latur.(M.S.)

Dr. Bharat S. Handibag
Dean, Faculty of Arts,
Dr. B.A.M.U. Aurangabad(M.S).

Dr. S.B. Wadekar
Dept. of Dairy Science,
Adarsh College,
Hingoli, Dist. Hingoli.(M.S.)

Dr. Shivaji Vaidya
Dept. of Hindi,
B. Raghunath College,
Parbhani , Dist. Parbhani.(M.S.)

CO-EDITORS

Dr. R.N. Salve
Head, Dept. of Sociology,
Shivaji University,
Kolhapur, Dist. Kolhapur.(M.S.)

Ghansham S. Baviskar
Dept. of English,
RNC & NSC College,
Nasik, Dist. Nasik.(M.S.)

Dr. Kailash Tombare
Head, Dept. of Economics,
Devgiri Mahavidyalaya,
Aurangabad.(M.S.)

Dr. Kailash R. Nagulkar
Head, Dept. of History,
Gulab Nabi Azad College,
Barshi Takli, Dist. Akola.(M.S.)

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College, Chakur 413513

Issue : XVI, Vol. II
HI-TECH RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 4.95
ISSN 2231- 6671
Aug. 2018 To Jan. 2019

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Customer Attitude, Prefrence and Satisfaction Towards Investment in Iciciprudential Life Insurance Co. Ltd. **Deepak Kumar Gupta, Dr. Vinod Khapne**	1
2	Evolution Of Urban Co-Operative Banks In India And Their Current Status **Jagdish S. Walawalkar, Dr. Subhash D. Pawar**	7
3	Cost Effectiveness of Human Resource Management In Small And Medium Industries **Manali R. Patil**	15
4	Women Entreprenurship In India Problems & Suggestion **Kalpana K. Kendre**	24
5	A Study Of Rural Consumer Behaviour Of Patanjali Products With Reference To Ajara, Chandagad And Gadhiglaj Talukas In Kolhapur District **Ram D. Madhale**	29
6	A Study Of Job Satisfaction In A Call Centre **Jagannath K. Jadhav, Dr. Parag M. Joshi**	39
7	प्रेमचंद - कालजयी साहित्यकार **जे ए. चौधरी**	50
8	महात्मा जोतीराव फुले यांचे आर्थिक विचार डॉ. आर. डी. जाधव	53
9	गांधी विचार आणि आधुनिक जग **विनोद सोनवणे**	57

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Issue - XVI, Vol. II
HI-TECH RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 4.95
ISSN 2231- 6671
Aug. 2018 To Jan. 2019

8

महात्मा जोतीराव फुले यांचे आर्थिक विचार

डॉ. आर. डी. जाधव
अर्थशास्त्र विभाग,
भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय,
चाकूर, जि. लातूर

Research Paper - Economics

प्रस्तावना :

आधुनिक भारताचे पहिले महात्मा, समाजक्रांतीचे जनक, दलितांचे उध्दारक, स्त्रिशिक्षणाचे जनक, भारतीय स्त्रियांच्या स्वातंत्र्याचे व हक्काचे उद्‌गाते आणि भारतीय शेतमजूर, शेतकरी यांच्या दारिद्र्य निमूलनासाठी झटणारे पहिले भारतीय पुढारी, मानवी समानतेचे घोषणा करणारे पहिले लोकनेते होते. त्यांचा जन्म पुणे येथे १८२७ मध्ये झाला.

महात्मा जोतीराव फुले हे अर्थशास्त्रीय विचारवंत किंवा अर्थशास्त्रज्ञ नव्हते. अर्थशास्त्रावर त्यांचा ग्रंथही प्रसिध्द झालेला नव्हता. परंतु त्यांच्या एकंदरीत सामाजिक बदलाच्या रचनेसंबंधीच्या लिखाणात आर्थिक विचार दडलले दिसून येतात. जोतीराव फुल्यांनी १८७३ मध्ये गुलामगिरी हा ग्रंथ लिहला त्याच वर्षी सत्यशोधक समाजाची स्थापना केली. 'शेतकज्याचा आसुड' १८८३ मध्ये लिहून त्यात त्यांनी शेतकज्यांच्या अनेक समस्या मांडून त्यावर उपायही सुचविले आहेत. त्यांच्या अविसमरणीय कार्याबद्दल १८८८ मध्ये जनतेकडून त्यांना 'महात्मा' ही पदवी प्रदान करण्यात आली. महात्मा जोतीराव फुले यांनी जी विविध ग्रंथ लिहिले त्यात त्यांनी सामाजिक विचाराबरोबरच आर्थिक विचारांची देखील मांडणी झालेली दिसून येते.

अभ्यासाचे उद्देश (Objectives of Study) :-

१. महात्मा जोतीराव फुले यांचे शेती विषयक विचार अभ्यासणे.

२. महात्मा जोतीराव फुले यांचे व्यवसायासंबंधीचे विचार अभ्यासणे.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

३. महात्मा जोतीराव फुले यांचे दारिद्र्यविषयक विचार अभ्यासणे.

संशोधन पध्दती : (Research Methodology) :-

प्रस्तुत शोधनिबंधा करिता शासनाचे विविध सर्वेक्षण, अहवाल, विविध लेख, संदर्भग्रंथ, इत्यादि सारख्या द्वितीयक सामुग्रीचा (Secondary Data) व विश्लेषणात्मक पध्दतीचा वापर करून संबंधित शोधनिबंध तयार करण्यात आलेला आहे.

महात्मा जोतीराव फुले यांचे आर्थिक विचार :

महात्मा फुले हे अर्थशास्त्रज्ञ नसले तरी त्यांनी आपल्या लिखाणातून आर्थिक प्रश्नांची जाणीव करून देण्याचे कार्य केले. आर्थिक विकाससंबंधी काही विचार मांडले. त्याच विचारांना अर्थशास्त्रामध्ये आर्थिक विचार म्हणून संबोधण्यात येते.

१. महात्मा जोतीराव फुले यांचे शेती विषयक विचार :

भारत हा पूर्वीपासूनच कृषी प्रधान देश आहे. भारताच्या व भारतीय माणसाच्या आर्थिक विकासामध्ये शेतीला अनन्यसाधारण महत्व आहे. भूमी आणि भूमीपूत्र यांच्याशिवाय कृषी प्रधान देशात सर्वांगीण विकास साधता येत नाही. यासाठी शेतकऱ्याचा विकास झाला पाहिजे असे महात्मा फुले यांना वाटत असे.

समाजातील प्रत्येक माणसाच्या दैनंदिन जीवनात शेतीचा सहभाग असतो. शेतीमुळेच मानवाला त्यांच्या दैनंदिन जीवनात आवश्यक असणाऱ्या वस्तू मिळतात. मग तो खेड्यातील माणूस असेल किंवा शहरातील. त्यांच्या सकाळपासून ते संध्याकाळपर्यंत मातीशी संपर्क येतो. तरी परंतु आपल्या देशातील शेतीचे दर हेक्टरी उत्पादन कमी आहे. जोडधंद्याचा विकास झालेला नाही. कृषी क्षेत्रात आधुनिक तंत्राचा वापर नाही. त्यामुळे स्थिती समाधानकारक नाही. तो मागासलेल्या अवस्थेत कसा तरी उदरनिर्वाह करतो. त्यामुळे भारतातील शेतकरी व शेतकऱ्यांचा फारसा विकास झाला नाही.

महात्मा फुले यांच्या मते शेतकरी, सैनिक व प्रशासकीय अधिकारी हे तीन घटक देशाचा मुख्य आधार असतात. या तीन घटकांवर देशाचा आर्थिक विकास अवलंबून असतो. या तीन घटकापैकी शेतकऱ्यांची आस्था फारच वाईट होती. त्यांना निकृष्ट प्रतीचे जीवन जगावे लागते. म्हणून महात्मा फुले यांनी पहिला आग्रह असा धरला की, शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती सुधारावयाची असेल तर शेतकऱ्याला अगोदर कर्जमुक्त केल पाहिजे. त्यासाठी त्याला आर्थिक मदत दिली पाहिजे. अधिकाऱ्यासारख्या सवलती दिल्या पाहिजेत. शेतीवरील शेतसारा कमी केला पाहिजे. हे सर्व करण्यासाठी शासनाने अनुत्पादक खर्च कमी केला पाहिजे. ज्या शाससाच्या अनुत्पादक खर्चाचे प्रमाण अधिक असेल तो देश औद्योगिक व कृषी क्षेत्रात समाधानकारक प्रगती करू शकत नाही असे महात्मा फुले यांचे मत होते.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur 413513

महात्मा फुले यांनी शेती सुधारण्यासाठी विविध उपाय सुचविले आहेत. ज्यामध्ये पाणीपुरवठा, बांधबंदिस्त, शेतकऱ्यांना उत्तेजन देणे. तसेच जमीनीची सुपीकता वाढवणेसाठी विहीर, नदी, नाले व तलाव यातील गाळ शेतकऱ्यांना मोफत द्यावा असे त्यांनी सुचविले.

२. महात्मा जोतीराव फुले यांचे व्यवसायासंबंधीचे विचार :

महात्मा फुले यांनी आपल्या आर्थिक विचारामध्ये व्यवसायासंबंधी विचार मांडले आहेत. इंग्लंडमध्ये १७ व्या शतकात जी औद्योगिक क्रांती झाली त्या क्रांतीचा परिणाम भारतातील लोहार, विणकर, बारा बलुतेदार यांचा व्यवसाय धोक्यात आला. तसेच तांदूळ, कापूस इत्यादिचा खप कमी झाला. ब्रिटीशांनी कमी दराने हा माल खरेदी केला व इंग्लंडमध्ये विकून कोट्यावधीस झाले व भारतातील शेतकऱ्यांचा झालेला खर्चही निघणे अवघड झाले. अशा परिस्थितीत शेतकऱ्यांना शेतीबरोबरच जोड व्यवसाय करण्यासाठी सरकारने आपल्या खजिन्यातून पैसा खर्च करावा म्हणजे परदेशातील निरनिराळ्या जातीच्या चांगल्या शेळ्या, मेंढ्या यांची बेणी खरेदी करून त्यांची पैदास भारतामध्ये वाढवावी. असे केल्यास ह्या शेळी व मेढी पालनासारख्या व्यवसायातून शेतकऱ्यांना त्यांच्या शेतीसाठी खत मिळेल. लोकरीपासून उत्पन्न प्राप्त होईल. त्यामुळे शेती देखील सुपीक बनेल. शेतकऱ्यांची आर्थिक गरज म्हणून शेतकऱ्यांना गोरक्षणासाठी प्रोत्साहन द्यावे. हे सर्व केल्यास नक्कीच शेतकऱ्यांना फायदा होईल, असे महात्मा फुले यांनी सुचित केले.

३. महात्मा जोतीराव फुले यांचे दारिद्र्यविषयक विचार :

महात्मा जोतीराव फुले यांनी दारिद्र्यविषयक विचारही मांडलेले आहेत. भारतीय शेतकरी वेगवेगळ्या कारणामुळे दरिद्री झाला होता. कारण सरकारचाच मूळ हेतू भारतातील शेतकऱ्याचा विकास करणे हा नव्हता. उलट विविध मार्गांनी कशी पिळवणूक करता येईल हाच विचार त्या काळच्या शासनाचा होता, तसेच इतर देखील काही कारणे आहेत की ज्यामुळे भारतीय शेतकऱ्यांची स्थिती हलाखीची बनली. ब्रिटीश भारतात येण्यापूर्वी संस्थानिकांच्या पदरी मोठे सैन्य असायचे. बरेच शेतकरी सैन्यात नौकरी करत असत. परंतु पेशव्यांचा अस्त झाल्यावर बरेच सैन्य घरी बसले. शेतीवरील भार वाढला व उत्पन्न कमी झाले. तसेच वरचेवर जमिनीचे विभाजन व तुकडीकरण झाले. तुकडीकरणामुळे उदरनिर्वाहाचे साधन कमी झाले. याच काळात ब्रिटनमधून यंत्रावर तयार होणाऱ्या वस्तू भारतात येऊ लागल्या देशी व्यवसायिकांना कामे मिळेणासे झाले त्यातच भारतीय शेतकऱ्यांनी विविध मार्गाने पिळवणूक करण्यात आली व भारतीय शेतकरी दारिद्र्यातच जीवन जगत होते. १८७१ मध्ये एका ज्वारीच्या पोत्याची किंमत ३ रूपये होती परंतु १८७४ मध्ये मात्र एका ज्वारीच्या पोत्याची किंमत फक्त सव्वा रूपये झाली. त्यामुळे शेतकऱ्याचे उत्पन्न कमी झाले तरी परंतु सरकारने मात्र शेतसारा माफ केला नाही. हा शेतसारा भरण्यासाठीच शेतकऱ्यांना आपली जमीन व गुरे-ढोरे विकावी लागली व उरलेली जनावरे चाऱ्याअभावी उपासमार होऊन साथीच्या रोगांनी मरण पावली.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhal Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur
413513

बैलाअभावी शेतकज्यांना आपली शेती करता येत नव्हती त्यामुळे शेतकऱ्याचे मोठे नुकसान होऊन शेतकऱ्यांचे दारिद्र्य मात्र वाढतच होते. यासाठी महात्मा फुले यांनी आयुष्यभर प्रयत्न केले म्हणून भारतीय शेतकज्याची स्थिती सुधारण्यास मदत झाली.

निष्कर्ष :

१. महात्मा जोतीराव फुले यांनी १८७३ मध्ये 'गुलामगिरी' हा ग्रंथ लिहला व त्याच वर्षी त्यांनी सत्यशोधक समाजाची स्थापना केली.

२. महात्मा जोतीराव फुले यांनी 'शेतकज्याचा असूड' हा ग्रंथ १८८३ मध्ये लिहला त्यात त्यांनी शेतकऱ्यांच्या अनेक समस्या मांडून त्यावर उपाय सुचविलेले आहेत.

३. महात्मा जोतीराव फुले यांच्या अविस्मरणीय कार्याबद्दल १८८८ मध्ये जनतेकडून त्यांना महात्मा ही पदवी प्रदान करण्यात आली.

४. भूमी आणि भूमीपुत्र यांच्याशिवाय कृषीप्रधान देशात सर्वांगीण विकासा साधता येत नाही यासाठी शेतकऱ्याचा विकास झाला पाहिजे असे म्हणून महात्मा फुले यांचे मत होते.

५. महात्मा फुले यांच्या मते शेतकऱ्याची आर्थिक स्थिती सुधारावयाची असेल तर शेतकज्यांना अगोदर कर्जमुक्त केले पाहिजे तसेच शेतसारा कमी केला पाहिजे तसेच शासनाने अनुत्पादक खर्च कमी केला पाहिजे.

६. शेतकऱ्यांना शेतीबरोबरच जोडव्यवसाय करण्यासाठी सरकारने आपल्या खजिन्यातून पैसा खर्च करावा असे महात्मा फुले यांचे मत होते.

७. भारतीय शेतकरी वेगवेगळ्या कारणामुळे दरिद्री झाला होता, कारण सरकारचाच मूळ हेतू भारतातील शेतकऱ्यांचा विकास करणे हा नव्हता. उलट विविध मार्गांनी कशी पिळवणूक करता येईल हाच विचार त्या काळच्या शासनाचा होता त्यामुळे भारतीयांचा दारिद्र्यात वाढ झाली असा विचार महात्मा जोतीराव फुले यांनी मांडला.

संदर्भ सूची :-

१. प्रा.पी.आर.कुमानाचे, अर्थशास्त्रीय विचारांचा इतिहास, कैलास पब्लिकेशन्स औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती, जून १९९९

२. प्रा.डॉ.बी.डी.इंगळे, आर्थिक विचारांचा इतिहास, अरूणा प्रकाशन लातूर, प्रथमावृत्ती, फेब्रुवारी २०११

३. डॉ.यु.बी.कोंडेवार व प्रा.सौ.स्मिता कोंडेवार, आर्थिक विचारांचा इतिहा, शोभा प्रकाशन अहमदपूर, ऑगस्ट २००५

४. के.एच.ठक्कर, अर्थशास्त्रीय विचारांचा इतिहास.

PRINCIPAL
Bhal Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

(32)

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

IMPACT FACTOR 5.47

ISSN 2349-1027

International Registered & Recognized Research Journal Related to Higher Education for All Subjects

IAP INDO ASIAN PUBLICATION

INDO WESTERN RESEARCHERS

UGC APPROVED & PEER REVIEWED RESEARCH JOURNAL

Issue : XI, Vol. I

Year- VI, Bi-Annual(Half Yearly)

(Aug. 2018 To Jan. 2019)

EDITOR IN CHIEF

Dr. Nilam Chhangani
Head, Dept. of Economics, KNG College,
Karanja Lad, Dist. Washim (MS) India

EXECUTIVE EDITORS

Dr. Babasaheb Gore
Principal
Janvikas Mahavidyalaya,
Bansarola, Dist. Beed (MS)

Dr. Balaji G. Kamble
Head, Dept. of Economics,
Dr. Babasaheb Ambedkar College,
Latur, Dist. Latur (M.S.)

DEPUTY EDITOR

Dr. Ramesh Gangthade
Head, Dept. of History,
K. T. P. Mahavidyalaya,
Hadolati, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Premchand Chavan
Dept. of Hindi
M.S. Irani Mahavidyalaya,
Gulbarga, Dist. Gulbarga (Karnataka)

CO - EDITOR

Dr. Mahebubkhan D. Pathan
Head, Dept. of English,
Sanjeevanee Mahavidyalaya,
Chapoli, Dist. Latur, (M.S.)

Dr. Rajendra Ganapure
HeS.M.P. Mahavidyalaya,
Murum, Dist. Osmanabad(M.S.)

MEMBER OF EDITORIAL BOARD

Dr. Mohmmad T. Rahaman
Dept. of Biomedical Science,
International Islamic University,
Mahkota (Malasiya)

Dr. Sivappa Rasapali
Dept. of Chemistry & Biochemistry,
UMASS. Wesport Road,
Dartmouth, MA (U.S.A.)

Dr. Rajendra R. Gawhale
Head, Dept. of Economics,
G. S. Mahavidyalaya,
Khamgaon, Dist. Buldhana (M.S.)

Dr.Sarjerao R. Shinde
Principal
B. K. D. College,
Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr.Satyenkumar P. Sitapara
Principal
Commerce & BBA College,
Amreli, Dist. Amreli (Gujrat)

Dr. Suma S. Nirani
Head, Dept. of History,
G. P. Porwal College,
Sindgi, Dist. Bijapur (K.S.)

Dr. Allabaksha Jamadar
Head, Dept. of Hindi,
B. K. D. College,
Chakur, Dist. Latur (M.S.)

Dr. Sarjerao R. Shinde
Principal
BKD Mahavidyalaya,
Chakur, Dist. Latur(M.S.)

Dr. Santram P. Mundhe
Head, Dept. Public Adminisptration,
Sanjeevanee Mahavidyalaya,
Chapoli, Dist. Latur, (M.S.)

Dr. Vinod Veer
Head, Dept. of Geography,
Kishan Veer College,
Wai, Dist. Satara (M.S.)

Editorial Office :
'Gyandev-Parvati',
R-9/139/6-A-1,
Near Vishal School,
LIC Colony,
Pragati Nagar, Latur
Dist. Latur - 413531.
(Maharashtra), India.

Website
www.irasg.com

Contact : - 02382 - 241913
09423346913 / 09637935252
09503814000 / 07276301000

E-mail :
visiongroup1994@gmail.com
interlinkresearch@rediffmail.com
mbkamble2010@gmail.com

Published by :
Indo Asian Publication,
Latur, Dist. Latur - 413531 (M.S.)India

Price : ₹ 200/-

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

IAP
Issue - XI, Vol.- I
IWR
IMPACT FACTOR 5.47
ISSN 2349-1027
Aug. 2018 To Jan. 2019

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	Synthesis, Characterization and antimicrobial studies of Transition Metal Complexes of 4-(8-quinolinol-5yl-methylamino) Azobenzene **Rameshwar More, Gajanan Kadam**	1
2	A Study of Agricultural Finance in India **Dr. R. D. Jadhav**	5
3	Aravind Adiga's The White Tiger: The Greater Process of Self-examination **Avinash A. Mane**	9
4	A Nuclear Random Integral Equation with Application to Stochastic Chemical Kinetics **Dr. S. S. Jampalwad**	15
5	Synchronou Luminescence Spectroscopy for Determination of Energy Bank Structure of Buccal mucosa Cancer **D. K. Kendre**	35
6	गांधीजी के सिध्दांत **डॉ. आलीया मेराज सय्यद**	39
7	बचत गटांच्या माध्यमातून दारिद्र्य रेषेखालील लोकांचे सक्षमीकरण **डॉ. रमेश पी. साळी**	45
8	छत्रपती शिवाजी महाराज यांचे शिक्षणविषयक धोरण **डॉ. भारत सिताराम लासूरे**	53
9	ग्रामीण साहित्य व ग्रामीण जीवन परस्पर संबंध - एक अभ्यास **डॉ. उन्मेष शेकडे**	57
10	जागतिकीकरण आणि मराठी ग्रामीण कवितेतील शिक्षणव्यवस्थेचे वर्तमान वास्तव **डॉ. अनिता काशिनाथ सोनवणे**	63

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

IMPACT FACTOR 3.47
ISSN 2349-1027
Indo Western Researchers (IWR)
Issue : XI, Vol. I
Aug. 2018 To Jan. 2019
www.irasg.com

Research Paper 2 Economics

A Study of Agricultural Finance in India

Dr. R. D. Jadhav
Dept. of Economics,
B. K. D. Mahavidyalaya,
Chakur, Dist. Latur

Introduction :-

Indian economy predominantly dependent on rural resources specifically agricultural output. The agricultural sector has a significant role to play in the economic development of the nation. Agriculture provide livelihood to about 64 percent of our labour and contributes to nearly 25.5 percent of our GDP and accounts for 18 percent of the share of the total value of the country's export.

Economists see this is a dangerous trend for a nation like ours. Limited value addition for agricultural products and inability to provide agricultural finance has been quoted to be the main reasons for this trend. If Indian economy has to secure a stable growth over a long period, agriculture should never be neglected. The kind of financial support provided for the 'Service sector' ought to made available for the agricultural sector as well.

Financing for agriculture has been a gigantic task for banks in India. Ensuring timeliness and adequacy of credit to farmer have posed the most serious challenge for banks while financing the agricultural sector.1

The average Indian farmer cannot meet the increased demand of capital from his personal saving. So they have to depend on external source of finance to meet the farm financial needs. In the traditional agricultural, technology was adjusted to a level of equilibrium based on the available funds. But adoption of improved production technology without adequate may lead to reduction in net return, because of lack of proper combination of inputs. Hence new technology creates spark in both investment and productive credit. Financial constraints such as credit has become limiting factor in adoption of new

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Bhal Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

technology.

Credit plays a crucial role in oiling the wheel of agricultural production. It is said to be the life blood of agricultural. 'Credit' is defined by the All India Rural Credit Survey Committee (1961-62) as means of obtaining resources at a certain period of time with obligation to repay at subsequent in accordance with terms and condition of credit obtained.2

Objective of the Present Study :-

The following are the main objectives of the present study :

1. To study the importance of agriculture finance.
2. To study the agriculture contribution to GDP.
3. To study the industry and service sector contribution to GDP.

Research Methodology :-

The present study based on secondary data. The secondary data about institutional farm finance in India was collected from the different publication like RBI Bulletin, Indian Cooperative Review, Publication of different bank, various books, kurukshetra and agricultural situation in India.

Following table shows the changing trend in sectoral contribution to GDP.

Table : Changing Trend In Sectoral Contribution To GDP.

ctor	1970-71	1980-81	1990-91	1998-99	1999-2000
Agricultural and allied sector	44.5	38.1	30.9	26.82	25.5
Industry	23.6	25.9	30.0	27.01	27.4
Service	31.9	36.0	39.1	46.17	47.1
Total	100	100	100	100	100

Source : Udayakumar M., Agricultural Finance and total credit requirement of farmers, Indian cooperative review, vol. XXXIX, No. 2, October 2001.

It would be seen from table there has, however, been a change in the pattern of growth in India's GDP. In the year 1970-71 agriculture contributed to 44.5 percent of India's GDP. This trend kept reversing the share of agriculture in the GDP declining and share of services increasing.

Importance of Agricultural Finance :-

Finance is considered to be life-blood of any economy. That is, finance is one of the important resources and every sector of the national economy, agriculture, industry and service requires finance both for carrying on day-to-day activities and for growth and progress. In other words, there would not be any economic development without adequate dose of finance. However, the role of credit is more crucial and needs no further emphasis. As stated earlier, that a large section of rural community in India live in a subsistence economy and, therefore, they have to depend upon outside finance for financing their

PRINCIPAL
Bhal Kishanrao Deshmukh College, Chakur

economic activities.

A large proportion of cultivation class in India is small and marginal cultivators and nearly 50 percent of the rural households are landless agricultural laborers. Besides, there are a sizeable number of poor rural artisans who carry on industrial operations, viz., carpentry, black smithy, pottery, etc. The family budgets of most of these rural artisans are chronically deficit. So all these categories of people are hardly having any saving to fall back on for investment purpose. In such a situation the role of credit is dynamic and of immense importance. Therefore, the old French proverb that "Credit supports the farmer as the hangman's rope supports the hanged", still holds valid in rural India.3

In the modern money economy, the role of financing has been gaining with an increasing pace. Modernizing Indian agriculture requires financial assistance. It is due to the realization of this ever increasing importance of finance in the modern agricultural operation that role of institutions engaged in agricultural finance has come to be recognized as of crucial importance. The role of the financial institutions in the modern agriculture is ever changing. Their role and responsibilities are broadening and becoming more vital to the overall development of agriculture. 4

Credit is an important factor in the adoption of technological innovations. Evidence suggests that credit facilities the adoption and spread of technology, though in a complex manner. Farmers need credit for the purchase of material inputs such as seeds, fertilizers, pesticides and so on. Credit is also required for the purchase of cattle, implements, raw materials, to improve land and to create irrigation infrastructure and drainage system. In addition to these productive purposes, credit is needed sometimes for consumption purpose, generally labeled as unproductive credit. However, in the modernization of agriculture and to improve its productivity, credit has a great role to play. International labour Organization observed that if the debts of the rural population were incurred primarily for the purpose of improving agricultural productivity, the growth and extensiveness of rural indebtedness would give no cause for alarm. In many Asian countries, however, heavy rural debts have accumulated chiefly as a result of borrowing to finance consumption.5

Findings :-

1. Indian Economy is predominantly depend on rural resources specifically agricultural output.
2. Finance is considered to be life-blood of any economy. That is , finance one of the important resources and every sector of the national economy.
3. Credit plays a crucial role oiling the wheel of agricultural production. It is said to be the life-blood of agriculture.
4. In the modern money economy, the role of financing has been gaining with an increasing pace. Modernization Indian Agriculture requires financial assistance.
5. Agriculture provide live hood to about 64 percent of our labour and contributes to

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

Bhal Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

nearly 25.5 percent of our GDP and account for 18 percent of the share of the total value of the country's export.

6. Share of the agriculture in the GDP declining and share of services increasing.

References :-

1. M.Udaykumar and Gabriel Simon Thattil, Agricultural Finance and Total Credit Requirement of Farmer : A Study Based on Kisan Credit Cards, Indian Cooperative Review, Vol. XXXIX, No. 2, October 2001, pp. 89-91.
2. Reserve Bank of India, All India Rural Survey Committee, Bombay, 1954, pp. 151-154.
3. C.S. Rayudu and C.N. Krishna Naik, Management of Rural Banking, Deep and Deep Publication, New Delhi, 1991, p.86.
4. B.L. Mathur, Institutional Agricultural Finance - Some Issues Analysed; Agricultural Situation in India, Vol. LVIII, No. 6, September 2001, p. 271.
5. Balwinder Singh, Agricultural Credit Sources, Problems and Emerging Issues, Deep and Deep Publication, New Delhi 2000, p. 17.

PRINCIPAL
Bhal Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

FOR SUBSCRIPTION

2008 QMS/ISBN/ISSN

Aurangabad (M.S) 431 004,

Ph: 0240 - 2400877

ebsite : www.ajantaprakashan.com

Senior College
Chakur
413513
Bhai Kishanrao

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
English Part - VIII /
Marathi Part - VI /
Hindi Part - III

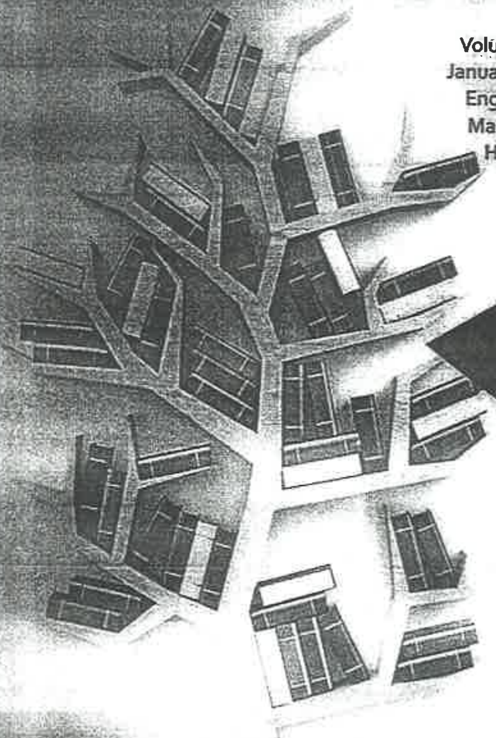

Ajanta Prakashan

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

VOLUME - VIII. ISSUE - I- JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 -IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

१८. दलित महिला जात, हिंसा लिंगभाव सार्वजनिक आणि खाजगी (समाजशास्त्रीय परिप्रेक्ष्यातून)

डॉ. देशमुख प्रकर्ष सुभाषराव
विभाग प्रमुख, समाजशास्त्र विभाग, भाई किसनराव देशमुख महाविद्यालय, चाकूर, ता. चाकूर, जि, लातूर.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

प्रस्तावना

आठ मार्च जागतिक महिला दिन महिलांसाठी दिलेल्या योगदानाची आठवण आठ मार्चला त्याच्या दिनी प्रत्येकाला होणे योग्यच जागतिक तथा राष्ट्रीय स्तरावर महिलांसाठी आणखीही काही करु अशी आश्वासने जागतिक तथा राष्ट्रीय स्तरावर दिल्या जातात. परंतु अनुमव असा आहे संरचनात्मक व्यवस्था बदलण्यासाठी नेमकी आश्वासने आणि कृती यामध्ये मोठी तफावत नेहमीच दिसते. कारण लिंग जात पितृसत्ताक मनोरचना असलेल्या समाजात दलित दलितेत्तर जातीय वैमनस्य आणि दलित स्त्रीच्या बदनामीचा गैर प्रचार यांचे व्यवसायबद्ध राजकारण उभे राहते. त्यामुळे संशयाचे मुळ व्यवस्थात्मक रचनेतच दिसुन येते. त्यामुळे संरचनात्मक व्यवस्थाचा आढावा घेणे गरजेचे आहे. या संरचनात्मक व्यवस्थेमुळे उलट मार्गे चाललेल्या मानवी हक्क अधिकार, सामाजिक न्याय याची चर्चा होणे गरजेचे आहे. शिवाय सद्यस्थितींवर कोणत्या उपयायोजना असु शकतात याचींही चर्चा होणे गरजेचे आहे. जात, लिंगभाव हिंसा सार्वजनिक आणि खाजगी संबंधात काय भुमिका आहे. हे शोधण्याचा प्रयत्न या शोधनिबंधाच्या माध्यमातुन करण्याचा मानस आहे.

दलित महिला

वैदिक काळात स्त्रीयांचा दर्जा हा चांगल्या प्रकारे असल्याचे दिसुन येते. या काळात स्त्रियांना देवतेचा दर्जा मिळत असे परंतु स्मृतिकाळात स्त्रियांवर अधिक बंधणे लादली गेली. स्त्रीयांना समाजात हळूहळू दुय्यमतेचे स्थान मिळत गेले व्यक्ती जातीनिहाय एका चौकटीत बांधण्यात आले. या प्रकारचे वर्तन समाजात मिळू लागले. त्यात शुद्र व अतिशुद्र यांना कोणत्याही प्रकारचा हक्क नव्हता अगदी प्राचीन काळात मातृवंशीय समाजामध्ये स्त्रियांना महत्वाचे स्थान असल्याचे लक्षात येते. दलित, आदिवासी ग्रामीण संयुक्त महासभेच्या जाहिरनाम्याच्या मसुदयामध्ये शरद पाटील निसंदिग्ध शब्दात भारतीय संस्कृतीचे आदय निर्माण स्त्रियांनी केले असे मत मांडतात पाटील स्त्री पुरुष समानतेचा भारतातील इतिहास मांडताना म्हणतात एकुण आदश भारतीय संस्कृतीची निर्मिती मुख्यत्येकरुन तत्कालीन भारतीय स्त्रियांनी केली हे स्पष्ट होते. दासप्रथा वर्ण समाजाची जागा सामंतप्रथा जाती व्यवस्थेने घेतली. निमस्वातंत्र्य शुद्रानिशुद्र जाती जमाती व स्त्रीयांच्या वाढत्या शोषण उत्पीडनातून जाती समाजाचा विकास हाऊ लागला चक्रधर व बसवनंतर स्त्री पुरुष समतेचा अपुर्व व उनन्य असा सक्रिय पुरस्कार फुलेंनी केला.

VOLUME - VIII. ISSUE - I- JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 -IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

PRINCIPAL Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

जातिव्यवस्था विरोध खराखुरा निधर्मीपणा व स्त्रीमुक्ती अविभाज्य कसे आहेत. याचे आदय दर्शन देशाला त्यांच्या साहित्याने घडवलेले आहे. आंबेडकरांनी फुलेंच्या साहित्याची परंपरा आणखी पुढे नेवुन राष्ट्रवाद्यांना आणि कम्युनिस्ट सोशीओलॉजिस्टनां बजावले की जातिव्यवस्था अंता वाचुन स्वातंत्र्याची खरीखुरी लोकशाही क्रांती होऊ शकणार नाही समाजवादी क्रांतीचा प्रश्न दुरच[१] मातृवंशीय समाजामध्ये स्त्रीयंना महत्वाचे स्थान होते परंतु येथील व्यवस्थने स्त्रीयांवर बंधणे लादण्याचा प्रयत्न केला.

भारतीय स्त्री द्रारिद्रयाची समस्या वसाहतित समाजापासून वर्गव्यवस्थेशी निगडीत होण्यापुर्वी वर्ण जातिव्यवस्थे मध्ये तिचा जन्म व विकास झालेला होता. हिंदू स्त्री मजुर म्हणून भांडवलदार जमीनदार वर्गाची गुलाम, स्त्री म्हणून पुरुषांची गुलाम, बिगर हिंदू स्त्री दुहेरी गुलाम, दलित स्त्रीया तिहेरी गुलाम, दलित, आदिवासींवरील अत्याचारात पुरुषांवरील सर्व अत्याचर स्त्रियांवर होतातच पण त्या व्यतिरिक्त बलात्कार व सक्तीच्या शरिर विकृतिनांही स्त्रीया बळी पडतात हरिजन, आदिवासी स्त्रियांपासून वेश्याव्यवसायात तुलनात्मकदृष्टया सर्वात जास्त भरती व्हायचे कारण केवळ आर्थिक दुबळेपणा नाही तर जातिव्यवस्था ही आहे[२] इतिहासाचे विकृतिकरण आणि शुद्र म्हणून दलित आदिवासी शेतकरी, शेतमजूर, बुलतेदार जाती तथा समस्त भारतीय स्त्रियांवरील अन्याय जूलूम या घटना स्त्रियांना जातिव्यवस्था आणि स्त्रीदास्य यांनी हजारो वर्ष भारताला श्रमिक कष्टकरी समुहाची पिळवणुक केली [३] स्त्रियांच्या व्यक्तिगत पातळीवर तरो जात आणि वर्ग भिन्न असेल तरी त्यांच्यामध्ये या घटकांचे आस्तित्व आहे आणि बंधन दहन पद्धतीच्या संस्कृती प्रघातामध्ये आढळून येते ही बंधने एका सामान्य विचार धारेतून हस्तांतरित केली व राबविली जातात [४] भारताच्या वसाहतिक घडणीमध्ये जातींचा प्रश्न समजुन घेण्याची प्रक्रिया राहिली आहे. तीच बाब दलित स्त्री प्रश्नाबाबत म्हणता येईल. वसाहतिक काळातील विविध सामाजिक संस्थांनी विविध प्रक्रियांनी स्त्रियांचे संरचनात्मक दुय्यमत्व कसे घडवले या विषयीची बहुआयमी बहुस्तीरीय आकलने विकसित झालेली आहेत. वसाहतोत्तर कालखंडातही भारत नावाच्या राष्ट्र-राज्याच्या घडणीमध्ये जात प्रश्न हा दलित स्त्री प्रश्नाशी अशा प्रकारे गुंतला आहे याचा शोध घेतला.

हिंसा व दलित महिला

महिलांविरुद्ध होणाऱ्या हिंसाचाराची व्यापक व्याख्या करताना त्यात खाजगी आणि सार्वजनिक जीवनातील सर्व तऱ्हेच्या हिंसाचाराचया DEVAW Declaration & Elimination of violence Against Women Devaw 1993 च्या कलम २ प्रमाणे महिलांविरुद्ध होणाऱ्या हिंसाचारात मानसिक हिंसाचार यात बलात्कार, लैंगिक अत्याचार छळ आणि शैक्षणिक संस्था इतरत्र होणारे गैरवर्तन, महिलांचा व्यापार आणि जबरदस्तीने लादलेला वेश्या व्यवसाय या गोष्टीचा समावेश होतो [५]हिंसा या शब्दाची व्याख्या मराठी शब्द

सारांश

स्वातंत्र्यपुर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळातील समाजसुधारकांचे प्रयत्न स्त्री मुक्ती व हक्कासबंधीच्या चळवळी, सामाजिक न्याय, भारतीय घटना स्त्री सुधारणा संबंधीचे कायदे यामुळे स्त्रीयांना परंपरांगत चौकटीतून बाहेर काढण्याचा प्रयत्न केलेला आढळतो. परंतु कायदे व इतर बाबी या पुरुषसत्ताक धारणेने बांधण्यात गेल्या कारणाने आज पण उपेक्षित दलित स्त्रि यांच्याबाबत अजुनही कलूशित भावना वर्तन इतर समाजाकडून होते. भारतीय समाजव्यवस्थेचे पुर्वीपासुन जातीव्यवस्था पुरुषप्रधानतेने दुय्यमत्वाची वागणूक देऊन समाजात पुरुष समान हक्क तर नाकारलीच परंतू त्या दलित स्त्रीयां वेळोवेळी जात वर्ग लिंगभाव या चाकोरीबद्ध पद्धतीमध्ये अत्याचाराला बळी पडताना दिसुन येते.

सदर्भ

१. शरद पाटीलः अब्राम्हणी साहित्याचे सौदर्यशास्त्र : सुगावा प्रकाशन पुणे (१९८६) (२) विद्युत भागवत स्त्री बाबतचे मौलिक चिंतन, संपा. पवार प्रसा, जाधव कुंजार विजय परिवर्तनाचा वाटसरु : पुणे (२०१३)

२. शैलेश सोनवणे लेन ते खैनलांजी, स्त्रीहत्या विरोधी प्रबोधन यात्रा सत्यशोधंक एल्गार, अहमदनगर (२०१०)

३. Thiruchandran, Selvy: Ideology Caste Class and gender vikash publishing house, pvt. Ltd. New Delhi 1997

४. तुकाराम जाधव युनिक बुलेटिन, द युनिक ॲकॅडमी, पुणे अंक पाचवा (२०१३) (६) संगिता ठोसनः जात पितृसत्ता व हिंसा, खैरलांजीच्या निमित्ताने खैरलांजीच्या निर्णयानंतर दलित हत्या - स्त्रीहत्या मारेकरी कोण क्रांतीसिंह नाना पाटील अकादमी प्रकारात, अहमदनगर (२००८)

५. तेलतुंवडे आनंद सत्यशोधक एल्गार ऑगस्ट २०१० (८) सचिन गरुड : ब्राम्हणी पितृसत्ताक व जात वर्गलिंगभावाची शोषण शासनाचे अन्वयार्थ : सत्यशोधक एल्गार अहमदनगर संपा. किशोर जाधव अंक ४ (२०१०)

६. Varma Sudhir A study on viloence Aganinst Dalit women in Rajasthan.(2013)

७. National Commission for women new Delhi p. 11

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

१९. महिला सक्षमीकरण व राजकारण

डॉ. सिध्देश्वर रा. शेटकर
संशोधक मार्गदर्शक व समाजशास्त्र विभागप्रमुख, संजीवनी महाविद्यालय, चापोली, ता. चाकूर, जि. लातूर.

भारतीय समाजव्यवस्थेमध्ये पुरूषापेक्षा महिलांचा राजकारणात सहभाग हा कमी प्रमाणातच असताना आपणास पहावयास मिळतो पूर्वी काळी स्त्रीयांना घराबाहेर येण्यासाठी बंदी होती आता कुठे स्वातंत्र्य प्राप्ती नंतर शिक्षणाच्या वाढत्या प्रमाणामुळे आणि स्त्री स्वातंत्र्यामुळे कुठे स्त्री घराच्या बाहेर येऊन पुरूषा बरोबर खांद्याला खांदालावून प्रत्येक क्षेत्रात काम करताना दिसून येत आहे. पण ज्याप्रमाणात महिलांची प्रगती व्हायला पाहिजे तसी स्वातंत्र्य प्राप्ती झाल्यानंतर होणे आवश्यक होते. त्याप्रमाणात झाली नसताना दिसून येते. तरी देखील संसदेत 33 टक्के आरक्षण प्राप्त झाले आहे. हे असून देखील आज पर्यंत 75 वर्षात संसदेत स्त्रीयांची 33 टक्के प्रतिनिधित्व दिसून आलेले नाही म्हणुनच ती उपेक्षित जीवन जगताना दिसून येते.

आज काही प्रमाणात शिक्षणाच्या वाढत्या प्रसारामुळे आणि महिलांच्या संदर्भातील संरक्षण विषयक, हक्का विषयक कायद्यामुळे महिलांचा राजकारणात सहभाग दिसून येत आहे. ती स्थानिक स्वराज्य संस्थेत ग्रामपंचायत, नगरपंचायत, नगरपालिका, पंचायत समिती सदस्य, पंचायत समिती सभापती, जिल्हा परिषद सदस्य, जिल्हा परिषद अध्यक्ष, महापौर, विधानसभा सदस्य, विधान परिषद सदस्य, खासदार, मंत्री या आणि अशा किती तरी पदे भूषविताना दिसते आहे. ते सर्व होत असताना महिला आज किती प्रमाणात राजकारणात संधी मिळाल्यामुळे तीचे सक्षमीकरण झाले आहे का? या सर्व घटकांचा अभ्यास करून या संशोधनपर लेखातून महिला सक्षमीकरणाचे विचार मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

संशोधनाचे उद्दिष्टे

1. राजकारणातील स्त्रीयांचा सहभाग जाणून घेणे.
2. महिला आरक्षणाचे महिला सक्षमीकरणातील योगदान अभ्यासणे.
3. राजकारणापासून महिलाना येणाऱ्या अडचणीचे अध्ययन करणे.
4. महिलांचा राजकारणातील वाढता सहभाग अभ्यासणे.

शोधनिबंधाचे गृहितके

1. भारतातील पुरूषप्रधान संस्कृतीमुळे महिला या राजकारणात सक्षम होण्यासाठी अडचणी निर्माण झाल्या आहेत.
2. स्वातंत्र्यप्राप्ती नंतर देखील महिलांना राजकीय आरक्षण प्राप्त होऊन ही म्हणावा तेवढया प्रमाणात फायदा झालेला दिसून येत नाही.
3. राजकीय आरक्षणापासून ज्या काही महिला या राजकारणात सहभागी आहेत त्या राजकारण व कुटुंबांची जवाबदारी सांभाळूण आपली राजकीय कार्यकीर्द यशस्वी करत आहेत.

MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

VIDYAWARTA®

International Multilingual Refereed Research Journal

Issue-29, Vol-04 Jan to March-2019

Cosmos
IMPACT FACTOR 5.234

Indexed

IMPACT FACTOR 6.021

Edit By
Dr. Gholap Bapu Ganpat
Parli Vaijnath, Dist.Beed 431 515
(Maharashtra, India)
Cell : +91 75 88 05 76 95

Publisher & Owner
Archana Rajendra Ghodke
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed-431 126
(Maharashtra) Mob.09850203295
E-mail: vidyawarta@gmail.com
www.vidyawarta.com

ISSN-2319 9318
29.04

Editor
Dr.Bapu G.Gholap

www.vidyawarta.com

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

दगाबाजी करणा—याचे नाक कापून किंवा हात छाटून प्रचंड दहशत निर्माण करण्याचे तंत्र त्याने अवलंबले होते. एका स्त्रीचे अपहरण केले म्हणून काळू नाईक याचे हात उमाजीने छाटले होते. शिवनाक महाराचे नाक कापून काढले. गराडे गावच्या पाटलांचा वाडा पेटवून दिला. गोठयाला आग लावली. त्यामुळे लोक त्याच्या टोळीतील साथीदार त्याला घाबरुन राहायचे (१४)

इंग्रज सरकारची उमाजीवर बक्षीसांची खैरात :

उमाजीने धाडसाने दरोडे घातले. करंजवणे येथील लालजी मारवाडी सावकारावर छापा घातला फलटणच्या निंबाळकर सरदारांच्या छावणीवर धाडसी दरोडा घातला. बारामतीच्या एका श्रीमंत सावकाराला लूटले. करवीर महाराजाला कापून होळ येथील रस्त्यावर लूटले. ब—याच सावकारांना लुटून रोख रक्कम, दागीने जमा केले. उमाजीच्या या कारस्थानामुळे कंपनी सरकार हवालदिल झाले होते. पहिल्यांदा १८२५ च्या सुमारास कंपनी सरकारने उमाजीला पकडण्यासाठी बक्षीस जाहीर केले. उमाजी व पांडूजी यांना पकडून देणा—यास शंभर रुपये व तयांच्या साथीदारांना पकडण्यासाठी प्रत्येकी पन्नास रुपये बक्षीस जाहीर केले, शिवाय उमाजीला मदत करणा—याला कडक शिक्षा केली केली जाईल अशी दंवडी सर्वत्र दिली गेली. उमाजी व त्याचे साथीदार हाती लागत नाहीत म्हणून बक्षीसांची रक्कम पाचशे रुपयांपर्यत वाढवीली गेली. पुढे उमाजी हाती लागत नाही म्हणून उमाजी व भुजाजी या दोघांना पकडून देणा—यास प्रत्येकी एक हजार रुपयाचे बक्षीस जाहीर केले गेले. तसेच त्यांच्या टोळी बद्दल माहिती देणा—यास दोनशे रुपयो बक्षीस जाहीर केले. इंग्रज सरकारचे शिपाई उमाजी व त्याच्या टोळी मागे हात धुवून लागले होते. रयत उमाजीला मदत करते म्हणून लोकांना शिक्षा करुन त्यांचे हाल केले जाऊ लागले. कंपनी सरकारच्या मुंबई गव्हर्नरने उमाजी व भुजाजी यांना पकडणा—यांना पाच हजार रुपयांचे बक्षीस जाहीर केले (१५) पुढे १८३० च्या सुमारास कमांडर कॅप्टन अलेक्झाडर मॉकिटॉशनी उमाजीचा कायमचा निकाल लावण्यासाठी उमाजी व भुजाजी यांना जीवंत अथवा मृत पकडून देणा—यास रोख दहा हजार रुपये व चारशे बिघा जमीन बक्षीस म्हणून जाहीर केले तसेच उमाजीचा भाऊ कृष्णाजी व साथीदार येसाजी यांच्यावर पाच हजार रुपये रोख व दोनशे बिघा जमीन बक्षीस म्हणून जाहीर करण्यात आले. इंग्रजी सत्तेला उघड उघड आव्हान देणारा उमाजी नाईक यांच्यावर त्यांना पकडण्यासाठी पाच वर्षाच्या काळात शंभर रुपया पासून दहा हजार रुपये व चारशे बिघा जमीन बक्षीस म्हणून जाहिर करणे हा त्याना स्वातंत्र्यासाठी इंग्रजांना सळो की पळो करुन सोडण्याच्या कार्याचा गौरव आहे. उमाजीला फाशी देण्यापूर्वी अखेरची इच्छा विचारली गेली. त्या इच्छेतच त्याच्या ह्दयाचे स्वरुप सामावलेले आहे. उमाजी म्हणाला ''तुम्ही इंग्रजांनी हिंदुस्थानातून चालते व्हावे'' ब्रिटिशांनी उमाजी नाईकास ३ फेब्रूवारी १८३४ ला फाशी देण्यात आली. एक धगधगते स्वप्न धुळीस मिळाले. (१६)

निष्कर्ष :

१) उमाजीपूढे प्रेणास्त्रोत म्हणून 'शिवराय' असल्याचे स्पष्ट दिसून येते. निश्चित दिशा आणि आदर्श असल्याशिवाय कोणतीही व्यक्ती बलाढय इंग्रजशाहीला स्वातंत्र्याच्या भावनेने पेटणे शक्यच नव्हते.

२) उमाजीचे बंड गंभीर वळण धारण करीत असल्याचा साक्षात्कार इंग्रजांना थोडा उशीराच झाला.

३) उमाजी हा केवळ दरोडेखोर नाही याची जाणवच सर्व प्रथम कलेक्टर रॉबर्टसन याना झाली.

४) उमाजींना जेजूरीचा खंडोबा त्यांना त्यांच्या कार्यात मदत करत होता.

५) इंग्रज सैन्याची लूट, सावकार व वतनदार यांच्यावर टाकलेल्या दरोडयातून जो खजीना मिळेल तो आपसात वाटून न घेता रयतेच्या कामासाठी वापरात आणणा—या उमाजी नाईक यांनी सरकारप्रमाणे खंड व शेतसारा वसूली करुन स्वत:साठी किंवा कूटुंबासाठी कोणताही द्रव्यसंचय केला नाही.

संदर्भ सुची

१) आठवले सदाशिव, उमाजीराजे मुक्काम डोंगर कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे आवृत्ती— १

२) खोबरेकर व्ही. जे. महाराष्ट्रातील सशस्त्र उठाव

३) उपरोक्त

४) डॉ. मोरे दिनेश सुधारकांचा इतिहास क्रातिबा फुले, कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद २००६.

५) फडके य. दि. 'विसाव्या शतकातील महाराष्ट्र खंड—१ श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे, १९८९.

६) उपरोक्त

७) किर धनंजय ''म. फुले : आमच्या समाजक्रांतीचे जनक'' पॉप्युलर प्रकाशन मुंबई, १९७५

८) डॉ. मोरे दिनेश सुधारकांचा इतिहास क्रातिबा फुले, कैलास पब्लिकेशन, औरंगाबाद २००६.

९) भारतीय संस्कृती कोश, खंड ८, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ मुंबई,

१०) उपरोक्त

११) जोशी (तर्कतिर्थ) लक्ष्मणशास्त्री (संपा) मराठी विश्वकोश, खंड १४

१२) सरदार ग.बा. 'महाराष्ट्रजीवन', खंड ३, कॅन्टीनेंटल प्रकाशन, पुणे १९८५

१३) वाळींबे रा. श. '१९ व्या शतकातील महाराष्ट्राची सामाजिक पुर्नघटना' भाग —१ प्रकाशन वाळींबे पुणे १९६२.

१४) उपरोक्त

१५) भारतीय संस्कृती कोश, खंड ८. महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ मुंबई,

१६) डॉ. माधव पोतदार महाराष्ट्रातील लढे आणि लढवय्ये, प्रकाशिका अ. अ. कुलकर्णी, अनुबंध । प्रकाशन २०२, बालाजी कॉम्पलेक्स, बालाजीनगर, धनकवडी, पुणे ४११०४३.

25

संशोधन विषय / लेख :- शिक्षक दांपत्यांचे वैवाहिक जीवन

संशोधक

श्री पी.एम.पहिनकर

एम.ए.एम.फिल (समाजशास्त्र)

मार्गदर्शक

श्री डॉ.पी.एस.देशमुख

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख

भाई किशनराव देशमुख महा.चाकूर

प्रस्तावना :-

भारतीय समाजात विवाहसंस्थेला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. कुटुंबसंस्थेची सुरुवात विवाह संस्थेपासूनच कुटुंब होते. विवाहाचा कोणताही प्रकार असला तरी स्त्री आणि पुरुष हे समाजमान्यतेने एकत्रितपणे आपले संपूर्ण जीवन व्यतीत करतात. विवाह हे एक कायदेशीर किंवा औपचारिक मान्यता प्राप्त असे स्त्री आणि पुरुष यांच्या वैयक्तिक संबंधाचे एक सर्वसंमत साधन आहे.

'एक आणि एक मिळून एकच होतात', हे विवाह संस्थेने स्त्री - पुरुषांच्या बाबतीत दाखवून दिलेले आहे. विवाहाद्वारे दोन भिन्नलिंगी व्यक्ती एका समान पातळीवर जीवन व्यतीत करताना आपल्या शारीरिक, मानसिक, आर्थिक, भौतिक इ. सर्व प्रकारच्या गरजा पूर्ण करण्याचा प्रयत्न करतात. स्त्री-पुरुष संबंध हे कायदेशीर सामाजिक, भावनिक, धार्मिक इ. सर्व उद्दिष्टांच्यापूर्ततेसाठी परस्परांना पूरक असतात. विवाहप्रसंगी स्त्री आणि पुरुषांना सामाजिक नियम, वैवाहिक बंधने, पालकांची संमती आणि वैयक्तिक इच्छा आकांक्षांचा विचार करावा लागतो.

ऐतिहासिक दृष्टिकोनातून विचार केला असता, प्रत्येक संस्कृतीत विवाहित स्त्रीला काही ठराविक प्रमाणातच तिच्या स्वत:च्या बाबत, मुलांच्या बाबत, पतीच्या संपत्तीविषयी व कुटुंबाच्या एकूण निर्णय प्रक्रियेसंदर्भात अधिकार असलेले दिसून येतात. परंतु,

PRINCIPAL Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur

याबाबींचा अभ्यास करता १३.५% दांपत्यांचा परस्परांशी तणाव निर्माण होतो. तर १३.५% दांपत्यांना याबाबत निश्चित सांगता येत नाही. परंतु ५४% दांपत्यांचा कोणाशीही तणाव होत नाही.

५४% तणावहीन दांपत्ये सोडली तर ४६% दांपत्यांचा कुटूंब व नातेवाईकांपैकी कोणाशी तरी तणावाचा प्रसंग येतो.

८) निर्णय प्रक्रिया :-

दैनंदिन आयुष्यात प्रसंगानुरुप छोटे व मोठे निर्णय घ्यावे लागतात. एकत्र कुटुंब पध्दतीमध्ये प्रामुख्याने कुटुंब प्रमुखच याबाबत निर्णय घेत. परंतु विभक्त कुटुंब पध्दतीमध्ये पती व पत्नी मिळून निर्णय घेतात. याबाबींचा विचार करता ७५% दांपत्ये सर्व प्रकारचे निर्णय मिळून घेतात. मात्र उर्वरित दांपत्यांचे आर्थिक, शिक्षणविषयक, सामाजिक, अपत्यविषयक इ.बाबत निर्णय घेतांना वेगळी मते येतात.

म्हणजेच स्त्री-पुरुष समानतेचे तत्त्व निर्णय प्रक्रियेत दिसून येते.

निष्कर्ष व शिफारशी :-

वरील सर्व बाबींचा विचार केला असता नोकरी करणाऱ्या दांपत्यांच्या वैवाहिक जीवनाबाबत पुढीलप्रमाणे निष्कर्ष काढता येतात.

१) शिक्षक दांपत्यांचे विवाह संबंध हे पारंपारिक पद्धतीने आहेत.
२) काळानुरुप विवाह नोंदणी महत्त्वाची मानली जात असतांना शिक्षक दांपत्ये मात्र यास फारसे महत्त्व देतांना दिसत नाहीत.
३) सदयकाळात विविध सोशल मिडियाचा उपयोग करुन विवाह जुळतांना दिसून येतात यात मुख्यत: online ओळखीमुळे विवाह होतात व नंतर समस्या निर्माण झाल्याचे आढळून येते. परंतु शिक्षक दांपत्यांच्या बाबतीत परंपरागत जोडीदार निवडीचे आधार मुख्य मानल्यामुळे फसगत होताना दिसत नाही.
४) बहुसंख्य दांपत्ये वैवाहिक जीवनात समाधानी आहेत. परंतु आर्थिक आधार भक्कम असूनही १४% दांपत्ये ही वैवाहिक जीवनात असमाधानी असल्याचे चित्र चिंताजनक आहे.
५) जीवनात समस्या नाहीत असे या दांपत्यांनी म्हटलेले नाही म्हणजेच गरिबी ही सर्व समस्यांचे मूळ असे काही तज्ञ मानतात पण जिथे गरिबीचा लवलेशही नाही त्यांनाही विविध प्रकारच्या समस्यांना तोंड दयावे लागत हे वास्तव आहे.
६) ५०% दांपत्ये पती-पत्नीचे संबंध प्रेमाचे व मैत्रीपुर्ण मानतात पण २०% दांपत्ये त्यांनी हे संबंध परिस्थितीनुसार बदलतात असे म्हटल्यामुळे सुशिक्षित वर्गामध्येही ज्यावेळेस 'अह' चा प्रश्न येतो त्यावेळी वेगळी मते दिसून येतात.
७) श्रीमंत असो वा गरीब, सुशिक्षित अथवा अशिक्षित तणाव प्रत्येकाच्या आयुष्यात असतो. ४६.% दांपत्ये सर्व सुखसोयी असूनही तणावाच्या सामोरे जातात हे आधुनिक जीवनशैलीचे स्वरूप आहे.
८) निर्णयप्रक्रियेत महिलांना स्थान देऊन त्यांच्या मतांचा केलेला विचार निश्चित स्वागतार्ह आहे.
९) पैसा हेच सर्वस्व नसून कठीणप्रसंगी माणसांचीही मदत आवश्यक मानलेली आहे.
१०) स्त्री व पुरुषांच्या परंपरागत कामाच्या विभागणीला तडा गेला असून संवाधतांना घरात व घराबाहेर कामे करावी लागतात.
११) आपसातील वाद समेटाने मिटवतात हे सुशिक्षित वर्गाचे लक्षण आहे.
१२) विभक्त कुटुंब पध्दतीमुळे व दोघेही नोकरीस जात असल्यामुळे घरात समस्या निर्माण होतात.

१३) महत्वाचा आधार :-

दैनंदिन जीवनात प्रत्येकाच्या आयुष्यात सुख दु:खाचे अनेक प्रसंग येतात. अशावेळी विशेषत: कठीण प्रसंगी आपणास कोणाच्या तरी आधाराची आवश्यकता वाटते. हा आधार प्रामुख्याने जोडीदार, आई-वडील, सासु-सासरे, नातेवाईक इ. चा वाटतो. अशा कठीण प्रसंगी ५९.५% दांपत्यांना आपल्या जोडीदाराचा आधार महत्त्वाचा वाटतो. तर उर्वरित ४०.५% दांपत्ये ही इतर व्यक्तीच्या आधारास प्राधान्य देतात.

म्हणजेच जोडीदाराबरोबरच कुटुंबीय व नातेवाईकांचाही आधार महत्त्वाचा मानण्यात आलेला आहे.

१४) जोडीदारास मदत :-

विभक्त कुटुंबपध्दती मध्ये सदस्य संख्या कमी असल्याने व दांपत्यांना घरात व घराबाहेर कामे करावी लागत असल्याने एकमेकास मदत करणे क्रमप्राप्त आहे. अशावेळी मदत कोठे करावी' याविषयीची मते अभ्यासली असता, ७२.५% दांपत्यांनी एकमेकांना आवश्यकतेनुसार गरज पडेल तिथे मदत करण्याची तयारी दर्शविलेली आहे. ११.५% तर पतींनी घरकाम व ९.५% पत्नींनी बाजारहाट या ठिकाणी जोडीदारास मदत करण्यास जोडीदारास तयारी दर्शविलेली आहे.

थोडक्यात या ठिकाणी पुरुषांनी घरकाम, बाजारहाट व इतर परंपरागत स्त्रियांच्या कामात मदत दाखविण्याची तयारी दर्शविलेली आहे.

१५) पती-पत्नीमधील वाद :-

प्रेमाचा ताण अथवा मतभिन्नतेमुळे पती-पत्नीचे वाद होऊ शकतो. अशावेळेस कोणाच्या तरी मदतीची आवश्यकता वाटते. याविषयी दांपत्यांची मते अभ्यासली असतात, ७२.५% दांपत्यांना कोणाच्याही मदतीची आवश्यकता वाटत नाही. तर आई-वडील (१०%) व सासू-सासरे (११%) हे पती - पत्नीमधील वाद सोडविण्यास सहकार्य करतांना दिसून येतात.

याचाच अर्थ आपसातील वाद झाल्यास घरातच सोडविण्यास ही दांपत्ये योग्य मानतात.

१६) घरची जबावदारी :-

दांपत्ये नोकरीकरिता घराबाहेर पडल्यानंतर घरची जबाबदारी कोणाकडे तरी सोपवावी लागते. ४८.५% घरातील वडील मंडळी घरची जबाबदारी घेतात तर ४१.५% दांपत्यांच्या घरी जबाबदारी घेण्यास कुणीही तयार नाही. तर घरातील मोठी भावंडे (७.५%), शेजारी (४.५%) नातेवाईक (४०.१) याचीही मदत घर सांभाळण्यास होते.

जवळपास ४०% दांपत्यांच्या घरी विभक्त कुटुंब पध्दतीमुळे घरात मोठी व्यक्ती नाही याचा परिणाम अपत्याच्या संगोपन व दांपत्यांमधील ताणतणावात वाढ होतांना दिसून येते.

अशाप्रकारे एकंदरीत शिक्षक दांपत्याची वैवाहिक जीवन हे विविधांगी व बहुरंगी दिसून येते. भौतिक सुखासोबतच आयुष्यातील विविध प्रसंगात वेळेचे नियोजन करुन एकत्रपणे सामोरे जाण्याचा प्रयत्न करतांना ही दांपत्ये दिसून येतात.

26

आदिवासींचे दैवत : वाघया

डॉ.अंजली मस्करेन्हस,
मराठी विभाग प्रमुख,
ओंमकार स्वरूप, २०४. मसोली,
मु.पो.डहाणू, जि.पालघर

****

अमूर्त :

दैवतसंकल्पनेचा उदय आदिम जीवनात झाला. धर्म म्हणजे माणूस आणि त्याच्या भोवतालचे पर्यावरण यांच्यातील संबंधित्वाच्या संकल्पनेला मूर्त स्वरूप dNal va प्रत्येक संस्कृतीत आढळणारी श्रद्धा, आचार यांची एक व्यवस्था होय". लोकदैवतांना लोकजीवनात अत्यंत श्रद्धेचे स्थान प्राचीन काळापासून प्राप्त झालेले आहे. आजही नदी, तलाव, ओढा, डोह, डोंगरावर, गावाच्या शिवेवर, घराच्या बाजूला, शेताच्या बांधावर, वृक्षाखाली लोकदैवतांची स्थापना केलेली दिसते. आदिवासी जमातींमध्ये 'वाघया', 'वाघ्या' या देवताची स्थापना प्रत्येक गावाच्या प्रवेशद्वारी, देवराईत वा गावाच्या मध्यवर्ती (देवराई) भागात केलेली दिसते. वाघा पासून आपले व आपल्या गुराढोरांचे संरक्षण व्हावे या श्रद्धेतून वाघयाची स्थापना केलेली असते.

१.01. प्रस्तावना :

दैवतसंकल्पनेचा उद्‌य आदिम जीवनात झाला. आदिम काळात मानवाचा निसर्गाशी सतत संपर्क येत आला. अन्न मिळविण्यासाठी आदिमांना नेहमीच निसर्गाशी झगडावे लागले. हिंस्त्र पशूंशी सामना करावा लागला. निसर्गातील त्यांच्या सततच्या संपर्कातून निसर्गातील अनेक घटनांच्या निसर्गतत्त्वांचा आदिमांनी अर्थ लावण्यास सुरूवात केली. आकाशातील सूर्य, चंद्र, तारे, ढग, पाऊस, वृक्ष, पशु-पक्षी, प्राणी यांची उत्पत्ती, त्यांचे गुणधर्म या साऱ्यांमागे कोणतीतरी दिव्य, दैवी, अद्‌भुत शक्ती असली पाहिजे या आदिमांच्या मनात निर्माण झालेल्या कल्पनांतून दैवत संकल्पनेचा उगम झाला. यातूनच धर्मभावनेचे स्वरूप

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

Sr.No.	Name Of Author	Title Of Paper	Page No.
112	श्रीम. सुरेखा मल्लिकार्जुन फानडे	महात्मा गांधीजीचे स्त्री जीवनाचे दर्शन	316
113	डॉ.एस. एन. मिरे डॉ. अमोल शिंदे	महात्मा गांधीजी यांचे स्वयंपूर्ण ग्राम स्वराज्य : वैचारिक भूमिका	321
114	डॉ. सचिन डेंगळे	आदर्श ग्रामीण समाजव्यवस्था निर्मितीत गांधी विचाराचे महत्त्व	323
115	डॉ.बी व्ही डोंगरे	गांधीजी आणि ग्रामस्वराज्य	325
116	डॉ. पद्माकर पिटले (जाजनुरकर)	मराठी साहित्यावरील गांधीवादाचा प्रभाव	328
117	प्रा. वितेश भारत निकते	महात्मा गांधी : ग्रामस्वराज्य (पंचायतराज)	331
118	प्रा. श्रीराम नरवडे	गांधी आणि गांधीवाद	334
119	Dr. P.B. Achole	Mahatma Gandhi A Contribution To World Peace	337
120	Dr. Balu Atmaram Kamle	Relevance of Gandhian Philosophy in Contemporary World	340
121	Dr. Dattatraya Vitthal Kharatmol	Gandhian Ideology Towards Health	344
122	Dr. Nathrao Balasaheb More	Major Teaching Pillars Of Mahatma Gandhi : A Study	346
123	Dr.Maroti Uddhaorao Tiple	The Relevance Of Gandhian Philosophy In The 21st Century	348
124	Dr. Sureshkumar Kundlik Kamble	Mahatma Gandhi and Sanitation	350
125	Dr. U. T. Gaikwad	A Study Of Dr. B.R. Ambedkar Opposition To Untouchability And Poona Pact	352
126	Dr. Manoj Limbraj Somwanshi	Mahatma Gandhi and Village Swaraj	354
127	Dr. Parvati Vinayak Mane	Universal Human Values of Mahatma Gandhi	356
128	Sadhna Gundappa Patne	Gandhi Approach Towards Human Health	358
129	Dr.Shyam T. Jadhav	Understanding Mahatma Gandhi through *Hind Swaraj*	360
130	Suryawansh Sanjeev Mashanaji	Mahatma Gandhi is an Omnipresent	362
131	Santosh Waigaonkar	Gandhiji's Thoughts On Women's Empowerment	364

Views on Mass Education:

Gandhi's views regarding education are an important topic of discussion here. Gandhi discussed a peasant who was good not only a peasant but also morally in relations with those he was in touch with. He answered, when he was asked what you would propose by giving him knowledge of letters, that he would not need such education.Here it seems that he was not uninterested in realizing the higher product. It was an important question when society was moving towards industrialization. In *Hind Swaraj* Gandhi recommended Hindias a universal language for India. In the formulation of the village republic, he discussed compulsory education. In light of Hindu-Muslim unity, he expresses two different scripts. He says, 'in order that the Hindus and Mahomedans may have closure relations, it is necessary to know both the characters.Gandhi was too much optimistic on Hindu-Muslim unity.

Conclusion:

Gandhiji is described as the milk of human kindness. He not only focused on truth and non-violence but also poverty annihilation, mass education, salt tax, draft constitution of India, armed forces and civilization.In the present context Gandhi is to be understood through his literature. Gandhiji was a multifaceted leader whose leadership is universally accepted. It is optimistically accepted that his ideals are relevant even in the 21st century where the entire world is in quest of peace.

References:

1. Gandhi M.K. *Hind Swaraj* and other Writings, Cambridge: Cambridge University Press.1997.
2. Mahatma, Gandhi. *Hind Swaraj*. New Delhi: Rajpal Publishing, 2015.
3. https://en.wikipedi.org
4. https:// www.bography.com

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College Chakur

IJCRT.ORG ISSN : 2320-2882

INTERNATIONAL JOURNAL OF CREATIVE RESEARCH THOUGHTS (IJCRT)

An International Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

Ref No : IJCRT/Vol 7 / Issue 3 / 972

To,
Mr. Magdum Mainodin Bidre

Subject: Publication of paper at International Journal of Creative Research Thoughts.

Dear Author,

With Greetings we are informing you that your paper has been successfully published in the International Journal of Creative Research Thoughts - IJCRT (ISSN: 2320-2882). Thank you very much for your patience and cooperation during the submission of paper to final publication Process. It gives me immense pleasure to send the certificate of publication in our Journal. Following are the details regarding the published paper.

About IJCRT	: Scholarly open access journals, Peer-reviewed, and Refereed Journals, Impact factor 7.97 (Calculate by google scholar and Semantic Scholar | AI-Powered Research Tool) , Multidisciplinary, Monthly, Indexing in all major database & Metadata, Citation Generator, Digital Object Identifier(DOI) | UGC Approved Journal No: 49023 (18)
Registration ID	: IJCRT_204596
Paper ID	: IJCRT1133972
Title of Paper	: Portrayal of Humiliation in J M Coetzee`s Disgrace
Impact Factor	: 7.97 (Calculate by Google Scholar) | License by Creative Common 3.0
Publication Date	: 18-September-2019
DOI	:
Published in	: Volume 7 | Issue 3 | September 2019
Page No	: 657-659
Published URL	: http://www.ijcrt.org/viewfull.php?&p_id=IJCRT1133972
Authors	: Mr. Magdum Mainodin Bidre
Notification	: UGC Approved Journal No: 49023 (18)

Thank you very much for publishing your article in IJCRT.

Editor In Chief
International Journal of Creative Research Thoughts - IJCRT
(ISSN: 2320-2882)

International Journal of Creative Research Thoughts ISSN 2320-2882 IJCRT

Indexing Academic ResearchGate Academia.edu MENDELEY
CiteSeerx SSRN .doc Google Scribd OPEN ACCESS publons Semantic Scholar DOIONE

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

IJCRT.ORG ISSN : 2320-2882

INTERNATIONAL JOURNAL OF CREATIVE RESEARCH THOUGHTS (IJCRT)

An International Open Access, Peer-reviewed, Refereed Journal

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

Portrayal of Humiliation in J M Coetzee's *Disgrace*

Mr. Magdum Mainodin Bidre

Assistant Professor in English

Dept. of English, Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur , Dist. Latur.

Abstract:

The novel *Disgrace* by J.M. Coetzee has attracted wide readership and analysis since its first publication. Set in the post-apartheid South Africa, the plot revolves around the main character David Lurie, a divorced 52-year-old professor who earns a living by teaching communication courses at the Cape Technical University. The resounding conflict in the novel is introduced right from the first paragraph where readers learn of Lurie's insatiable sexual appetite. He "had affairs with the wives of colleagues; he picked up tourists in bars on the waterfront or at the Club Italia; he slept with whores" (7). Lurie's relationships thus surround women, many who end up in engaging in sexual activities with him. In this paper, the themes of arrogance, disgrace, and reconciliation are explored by reviewing Lurie's interactions with the women in the novel. Despite the portrayal of the female gender as objects of sexual gratification, the characters Soraya, Desiree Isaacs, and Rosalind signify, to a reasonable extent, the rejection of male hegemony on sexual matters. MLA 8th edition has been used to cite references.

Keywords: arrogance, disgrace, reconciliation, male hegemony, gendered sexuality etc.

A critical analysis into the life of David Lurie reveals a character whose greatest flaw rests in the inability to control sexual drive. Readers get an idea of the flaw in the first paragraph when Lurie is introduced as a divorced, 52-year-old man who, to his mind "has solved the problem of sex rather well" (1). We also learn that the problem that Lurie alludes to above has been solved through his sexual relationship with Soraya, an exotic Muslim prostitute working for Discreet Escorts. Whereas the two are committed to a ninety-minute sexual session every Thursday Afternoon, their engagement is clearly devoid of love and enjoyment, especially from the side of Soraya. Elizabeth Lowry, an editor at London Review of Books, finds the relationship of Lurie and women as exploitative. She submits that, "both the prostitute Soraya and Melanie-Meláni are 'used' women and, significantly, they are both dark" (Lowry 15). Money is what drives Soraya to honor this appointment. In fact, the objectification and commoditization of Soraya body is revealed from the knowledge that a single sexual session takes a duration of ninety minutes and costs a total of R400 (Coetzee 2).

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur

instance read of Lurie's apology when he, "with careful ceremony he gets to his knees and touches his forehead to the floor" (Coetzee 173). This gesture however leaves the mother and Desiree unmoved. It can be argued that the rejection of the apology has more to do with the elements of insincerity. According to J.M. Austerities (2016), it is argued that the "gesture neither transcends not negates the predicament of gendered sexuality" because, a few lines later, we see Lurie experiencing "again the current leaps, the current of desire" as he looks into the eyes of mother and daughter (J.M. Austerities 160).

Nonetheless, Rosalind depicts a woman who has gained control over her life and is willing to reconcile with her husband but not necessarily emotionally. She openly expresses distaste for Lurie's sexual escapades with Melanie. She says, "The whole thing is disgraceful from beginning to end. Disgraceful and vulgar too; and I'm not sorry for saying so." (45) Through Rosalind, we see a woman who is not afraid to stand up against a man who had divorced her. However, we can also sense an aspect of Rosalind that is determined to reconcile their differences and be on civil terms. For example, she expresses concern over an article in the Argus news article discussing Lurie. By telephoning and urging Lurie "to steel himself", there is a sense of a woman who is on a reconciliation mission.

In conclusion, the themes of arrogance, disgrace, and reconciliation are explored in light of gendered-sexual relations between Lurie and characters Soraya, Desiree Isaacs, and Rosalind. Objectification and commoditization of women as sexual tools are the source of Lurie's arrogance. His character eventually disgraces him when he becomes the objects of self-shame and public ridicule. Because of Lurie's hegemonic views when he comes to gender relations, the process of reconciliation is complicated to those who cannot explain or accept his behavior.

References:

1. Coetzee, J. M. Disgrace. Text Publishing, 2019.
2. An analysis of J. M. Coetzee's *Disgrace.* UKessays.com, 2017, www.ukessays.com/English.
3. Coetzee, J. M. *Disgrace: A Novel*. Penguin, 2017.
4. McDonald, William E. Encountering Disgrace: Reading and Teaching Coetzee's Novel. Camden House, 2009.

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur 413513

ISSN-2320-4439
RNI No.MAHAUL03008/13/2012-TC

POWER OF KNOWLEDGE

An International Multilingual Quarterly Peer Review Refereed Research Journal

VOLUME : III ISSUE III Oct.- Dec 2019

ART'S | COMMERCE | SCIENCE | SOCIAL SCIENCE | EDUCATION | MANAGEMENT | MEDICAL | ENGINEERING & IT | LAW | PHARMACY | PHYSICAL EDUCATION | AGRICULTURE | JOURNALISM | MUSIC | LIBRARY SCIENCE |

Editor
Dr. Sadashiv H. Sarkate
E-mail : powerofknowledge3@gmail.com
www.powerofknowledge.co.in

THIS QUARTERLY " POWER OF KNOWLEDGE " IS PRINTED BY
PUBLISHED BY & OWNER BY SAW.SARKATE LATA SADASHIV
& PRINTED AT KRANTI PUBLICATION,GEORAI,
DIST BEED -431 127 (M.S.)
EDITOR : Dr.SARKATE SADASHIV HARIBHAU
RNI No.MAHAUL03008/13/2012-TC

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College
Chakur 413513

RNI No. MAHAUL03008/13/1/2012-TC

POWER OF KNOWLEDGE

An International Multilingual Quarterly Peer Review Refereed Research Journal

Editor
Dr. Sadashiv H. Sarkate

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

● Mailing Address ●
Dr. Sadashiv H. Sarkate
Editor : POWER OF KNOWLEDGE
Head of Dept. Marathi
Art's & Science College, Shivajinagar, Gadhi, Tq. Georai Dist. Beed-431 143 (M.S.)
Cell. No. 9420029115 / 7875827115
Email : powerofknowledge3@gmail.com /
shsarkate@gmail.com

Price : Rs. 300/-
Annual Subscription: Rs. 1000/-

निष्कर्ष :

वस्तुनिष्ठ व व्यावहारीक विचार केल्यास अधिक सुटसूटीत, लहान, एकजिनसी घटक राज्यांच्या निर्मितीकडे सकारात्म दृष्टीने पाहिले पाहिजे. लोकशाही व्यवस्थेत एखाद्या प्रदेशातील बहुसंख्या लोकांना स्वतंत्र राज्यात त्यांच्या इच्छा अपेक्षांची पूर्तता अधिक होईल, त्यांचे अधिक कल्याण होईल असे वाटत असताना त्यांना त्यांच्या प्रदेशाला स्वतंत्र घटक राज्याचा दर्जा मिळणे आवश्यक व योग्य आहे. लोकसहभाग वाढावा, विकास प्रक्रियेत सर्वांना सहभागी होतो यावे, विकासातील समतोल राखला जावा, प्रादेशिक नेतृत्वांचा विकास व्हावा यासाठी महात्मा गांधी, डॉ.आंबेडकर, जयप्रकाश नारायण यांना अभिप्रेत असलेली लहान राज्यांची संकल्पना राबविल्याने समाजहित व राष्ट्रहितच होईल. म्हणूनच छोट्या घटक राज्यांच्या निर्मितीसाठी लोकसंघर्ष आणि लोकक्षोभ देण्यापेक्षा राज्य पुनर्रचना आयोगाची अधिक वास्तव प्रातिनिधिक तज्ञ मांडणी करणे हे भारतीय लोकशाहीच्या व संघराज्य सातत्याच्या दृष्टीने अधिक योग्य ठरेल.

संदर्भ सूची

१) गोखले श्रीकांत, (अनुवाद) इंडियन पॉलिटी, के. सागर पब्लिकेशन्स पुणे, २०१९,

२) दिवान मोहन, देवधज जयंत व दिवाण विवेक, भारतातील राज्यांचे राजकारण, विद्या प्रकाशन, नागपूर, २००४.

३) देवरे पी.डी., (संपादक), विचार मंथन, अथर्व पब्लिकेशन्स, जळगाव, Vol-

४) जानेवारी - एप्रिल २०१७.

५) दैनिक दिव्यामराठी दि.२८ एप्रिल २०१६.

६) पारधी मा. कृ., फडके व्ही.सी. (अनुवाद) स्वातंर्त्योत्तर भारत, के. सागर पब्लिकेशन्स, पुणे. जानेवारी २००४.

७) लवटे सुनीलकुमर (संपादक), शिक्षण आणि समाज, इंडिअन इन्स्टिट्युट ऑफ एज्युकेशन, विशषांक, जुलै २०१५ ते डिसेंबर २०१७.

८) साने रविकीरण, लढा संयुक्त महाराष्ट्रा चा, डायमंड पब्लिकेशन्सट, पुणे, ऑक्टोबर २००९.

◆◆◆

आदिवासी समाज जिवन आणि सांस्कृतिक जिवन : एक अभ्यास (विशेष संदर्भ किनवट तालुका)

प्रा. डॉ. प्रकर्ष सुभाषराव देशमुख
संहयोगी प्राध्यापक तथा विभाग प्रमुख समाजशास्त्र विभाग,
भाई किशनराव देशमुख महाविद्यालय, चाकूर ता. चाकूर जि. लातूर

प्रस्तावना :

जगातील प्रत्येक देशात आदिवासी समाजाचे अस्तित्व आहे. आदिवासी समाज हा त्या-त्या देशाचा मुळ निवासी आहे. त्यामुळे प्रत्येक देशाच्या सामाजिक जिवनाचे आणि संस्कृतीचे प्राचीन दर्शन आदिवासी समाज जिवन आणि सांस्कृतीक जिवनात होते. कारण आजही आदिवासी समाज दुर्गम भागात वास्तव्य करतो. सभ्य समाजापासून व विकासापासून तो दूर आहे. त्यामुळेच हजारो वर्षापासून चालत आलेली आपली जीवन पध्दती व संस्कृती आबादीत ठेवून आहे.

परिवर्तनाच्या प्रक्रियेत विकासापासून कोसो दूर व वंचित राहिल्यामुळे हा समाज आर्थिक दृष्टीकोणातून समृध्द झाला नाही. असे असले तरीही मानवी समाजाची मुळ व प्राचीन जीवन पध्दती व संस्कृती जपण्याचा प्रयत्न आदिवासी समाजाकडून होतो आहे.

भारताच्या संदर्भात सांगायचे झाल्यास आदिवासी समाजच हाच मुळ निवासी आहे. भारतात जम्मु-कश्मीर, पंजाब, दिल्ली, पाण्डेचेरी, चंदीगड या सारखी काही राज्य सोडली तर सर्वच राज्यात आदिवासी समाज आढळून येतो. भारतात २०११ च्याचा जनगणनेनुसार आदिवासी समाजाची लोकसंख्या एकूण देशाच्या लोकसंख्येच्या ८.६१ टक्के एवढी आहे. भारतात आदिम, आदिवासी, मुळ निवासी, तथाकथीत मुळचे रहिवासी, धरतीची लेकर, मागासलेल्या जमाती, अनुसुचित जमाती, मागासलेले हिंदू, गिरीजन ईत्यादी आदिवासी समाजाबावत संज्ञा वापरण्यात येतात.

महाराष्ट्रात ही आदिवासी समाज मोठ्या प्रमाणावर आढळून येतो. २०११ च्या जनगणने नुसार एकूण लोकसंख्येच्या ९.३८ टक्के एवढी लोकसंख्या आदिवासीची आहे. महाराष्ट्रात प्रामुख्याने कोलाम, गोंड, कोरकू, वारली, ठाकूर, भिल्ल अशा जवळपास ४७ जमाती आहे. या सर्व जमातीची नावे, बोलीभाषा, वेशभूषा, सण समारंभ प्रथा परंपरा वेगवेगळी आहेत.

नांदेड जिल्ह्यातील एकूण १६ तालुक्यापैकी किनवट हा एक सर्वाधिक आदिवासी जमाती असलेला तालुका आहे. भाषावार प्रांत रचनेमुळे किनवट महाराष्ट्रातील नांदेड जिल्ह्यास जोडला गेला. किनवट तालुक्याचा संपूर्ण भुप्रदेश डोंगराळ जंगलमय टेकड्यांनी नटलेला आहे. याचा तालुक्यात महाराष्ट्रातील ४७ आदिवासी जमाती पैकी प्रामुख्याने गोंड, आंध, भिल्ल, कोलाम परधान, कोया, पारधी, कोळी महादेव, ओसव, धनगड या जमाती पांडे, तांडे छोटी - मोठी खेडी, डोंगरावर दऱ्या - खोऱ्यात वास्तव्यात असलेले दिसून येतात.

२०११ च्या जणनु नुसार यांची लोकसंख्या ७१.८९६ एवढी आहे. या ३६११२ पुरूष तर ३५७८४ स्त्रियां आहेत यातील बहुसंख्य खेड्यात राहणारी आहे. म्हणून प्रस्तूत अध्ययचांनी हे किनवट तालुक्यात प्रमूख आदिवासी जमातीच जामतनिहाय सामाजिक जीवन व सांस्कृतीक जीवन अभ्यासण्याच्या उद्देशान करण्यात आले आहे.

संशोधन पध्दती :

प्रसतूत शोध निबंध हा दूय्यम सामुग्रीवर आधारीत असून सदरील शोध निबंधात आदिवासी समाजा बाबत शास्त्रीय पध्दतीने मांडणी करणाऱ्या सामुग्रीचे वर्णन व विश्लेषण करण्याचा प्रयत्न आला आहे. व

96

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur

सण साजरे करणे आदी कार्य आंधातील जातपंचायत करत असते.

भिल्ल आदिवासींचे समाज जीवन आणि संस्कृती जीवन :

किनवट परिसरात भिल्लांची वस्ती आहे. संस्कृत वाङमयात विंध्य पर्वतात राहणारे तर पराशर संहितेत ब्राम्हण स्त्री व धीवर पुरूष यांच्या संततीला भिल्ल म्हटले आहे. द्रविड भाषेत बिल्लू म्हणजे धनुष्य आणि धनुष्य हेच भिल्लांचे प्रमुख शस्त्र असल्याने त्यावरून त्यांना भिल्ल हे नाव पडले असावे. मानववंशशास्त्रज्ञांच्या मते प्राचीन काळी मध्यपूर्वेतून आलेल्या प्रोटो-ऑस्ट्रलाईड लोकांचे भिल्ल हे वंशज होत. प्राचीन वाङमयात व कथांमध्ये या जमातीचे पुष्कळ उल्लेख सापडतात. स्थापरत्वे भिल्लांच्या वेशभुषेत फरक असल्याचे दिसून येते. भिल्ल जमातीची पारंपारिक दागिण्यावर या समाजाची श्रध्दा दिसते. या जमातीमध्ये बहुभार्या विवाह पध्दती प्रचलीत आहे. तसेच दिवाळी, दसरा या सारखे रण साजरे करतात. वाघदेव, नंदूरादेव, गोरक्षनाथ, खंडोबा आदींचे मनोभावे पुजा करतात. सण समारंभ प्रसंगी लोकगीते गावून आपली सांस्कृतीक टिकून ठेवण्याचा प्रयत्न करतात. किनवट तालुक्यातील भिल्ल हे डोंगरी भागात राहत असल्याने शेती व जंगलावर आधारीत उद्योग करतात. शेती एकाच ठिकाणी राहून करतात. तर जंगलप्रदेशात राहणारे भिल्ल कात तयार करणे, मोहची फुले वेचने, लाकडे तोडणे, गवत, डिंक व मध्य गोळा करून विकणे आदी व्यवसाय करतात. काळानुरूप त्यांचे राहणीमान व व्यवसाय करण्याच्या पध्दतीत बदल होत असल्याचे आढळून येते.

कोया आदिवासींचे समाज जीवन आणि संस्कृती जीवन :

किनवट तालुक्यात कोया जमात ही अति अल्प प्रमाणात आढळते. कोया ही आंध्रप्रदेशातून स्थलांतर असलेली जमात आहे. प्रारंभी ही तेलगू बोलणारी जमात होती. कोया या शब्दाचा अर्थ डोंगरावर राहणारे असो आहे. व्यवसायानुसार त्यांच्यात बऱ्याच पोटजाती निर्माण झाल्या आहेत. कोया भाषेत कुटुंबाला लोतम म्हणतात. कोयामध्ये नातेवाईकांची दोन प्रकारे विभागणी करण्यात येते. एका गटास ते कुटुमम म्हणजे रक्तसंबंधी असे म्हणतात. दुसऱ्या गटास विवालवांड म्हणजे सोयरसंबंधी असे म्हणतात. त्यांच्यात १) कोवासी २) ओडी किंवा सोडी ३) मडकम ४) माडी ५) पाडियम असे पाच कुलवर्ग आहेत. कोया लोक कोरा, राझू, पेरसा, पेन, मनील, भूमाता ग्राममाता (गुडीमाता) आणि भूमाता (भूमी) यांची उपसना करतात. चांगल्या पीकपाण्यासाठी रोगराई आणि नैसर्गिक आपत्ती दूर होण्यासाठी हे लोक धार्मिक समोरभामध्ये देवतांना नेवेध अर्पण करतात. त्यांच्या प्रत्येक्ष गावामध्ये पेडा म्हणून गाव प्रमुख असतो. लोकांच्या राजकीय, धार्मिक आणि सामाजिक व्यापारावर त्यांचा मोठा प्रभाव असतो. कोया समाजात पेरमा म्हणजे धर्मगुरू वड्डे म्हणजे मांत्रिक आणि कोतवाल यांनाही महत्वाचे स्थान कोया जमातीत असते. प्रत्येक गावात एक बिजागुडी किंवा देवघर असते. ते नेहमी गावाच्या हद्दीत आणि सर्वसारणपणे प्रमुखाच्या (पेडाच्या) घरासमोर असते. कोयांमध्ये एप्रिल आणि मे या महिण्यात बिज्जापंडु किंवा पवित्र बीजाचा उत्सव साजरा केला जातो. बिज्जा पंडु, कोडता पंडु, बुमंड पंडु आणि इडु किंवा एक्क पंडु हे चार धार्मिक उत्सव साजरे करण्यात येतात.

पुर्वी कोया स्थलांतरीत शेती करीत, परंतु आता ते स्थानिक शेतकरी बनले आहेत. त्यांना शिकारीची आवड आहे. संपूर्ण वर्षभर ते जंगली पक्षी, ससे, खारी आणि जंगदी उंदीर यांच्या शिकारीसाठी जंगलात भटकत असतात. कोया लोक गाई बैलांची मोठमोठी खिल्लारे पाळतात. अशा प्रकारे कोया जमातीचे गुणवैशिष्ट्ये असले तरी प्रामुख्याने ही त्यांच्यावर गोंड जमातीच्या लोकांच्या जास्त प्रभाव दिसून येतो. नांदेड जिल्ह्यात किनवट तालुका हा आंध्रप्रदेशाच्या सिमालगत असल्यामुळे कोया जमात ही या तालुक्यात नगण्य असल्याचे आढळून येते.

निष्कर्ष :

* किनवट तालुका हा आदिवासी तालुका आहे. येथे आदिवासी समाजजीवन व संस्कृती जीवनाचे

आनोखे दर्शन जाणवते. त्यामुळेच येथील समाज जीवनात आदिवासी समाज जीवनाचे व संस्कृतीक जीवनाचे प्रतिबींब पहावयास मिळते.

* किनवट तालुक्यात गोंड, कोलम, आंध, परधात, भिल्ल यांसारख्या जमाती आजही जंगली भागात तांड्यावर पाडा, वाड्यात राहतांना आढळतात पण प्रत्येक जमातीचे वेगळे वस्तीस्थाने नाहीत. ते बांबू, लाकूड, गवताच्या झोपड्या मध्येच राहत असतांना दिसून येतात.
* आदिवासी जमातीच्या सण समारंभामध्ये वेगळेपण विविधता दिसून येते. त्याच आपली भाषा, वेशभूषा, खाणपाण, राहणीमान, प्रथा, परंपरा, चालीरीती विवाहपध्दती काम करण्याच्या पध्दती आबादीत ठेवण्याचा व जपण्याचा प्रयत्न करीत आहेत. पण आसे असले तरी इतर समाजाला व संस्कृतीच्या प्रभावामुळे सम्मीलनाच प्रक्रियेची चाहुल दिसून येते.
* काही जमातींनी शेती व्यवसाय स्विकारला असला तरी नैसर्गिक साधन सामुग्रीचे संकलन जसे लाख, डिंग, मेणे, मध, रोई, बिबे, चार मोहाची फुले व इतर वन्य वनस्पतीचे संकलन व विक्री करून तसेच मोल मजूरी करून आपली उपजीविका चालवतात.
* पोषाख पध्दती, गोंदून घेण्याचा प्रकार, पारंपारिकता दिसून येते. मुळ भाषेचा गोंडी, कोलमी, भिल्लांची भाषा इ. बरोबर मराठी, हिंदी, तेलगू भाषेचा काही प्रमाणात वापर होऊ लागला आहे.
* शिक्षण, आधुनिकीकरणाचा व नागरीकरणाचा प्रभाव शासकीय सुविधा इतर समाजाचा संपर्क अन्य भाषेचा संपर्क यामुळे परिवर्तन घडून येत असले तरी मुलभूत गरजांच्या अपुऱ्या सुविधांमुळे आदिवासी जमातींना अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते. व यामुळेच त्याचे वैशिष्ट्येपूर्ण व वेगळे असे सामाजिक व सांस्कृतीक जीवन धोक्यात आले आहे.

संदर्भ सूची :

१) आलुरकर अनिल - नरश्रेष्ठाची कर्मभूमी, लोकराज्य मासिक, माहिती व जनसंपर्क महासंचानालय, मंत्रालय, मुंबई, २००४, पृ. ४

२) राजन अभिताभ, गाडगीळ स.रा. देव प्रभाकर. कुलकर्णी - स्थानिक इतिहास आणि साहित्याचा शोध,महाराष्ट्र राज्य रौप्य महोत्सवी प्रकाशन, नांदेड जिल्हा संदर्भ ग्रंथ समिती नांदेड, १९८६, पृ. १२६

३) वाळुंजकर त्रि. ना. काळदाते सुधाताई, चौधरी कि.का., शिरगावकर वर्षा - महाराष्ट्र भुमी व लोक, राज्य गॅझेटिअर, महाराष्ट्र शासन, मुंबई, १९९६, पृ. २९

४) देवगावकर शैलजा - महाराष्ट्रातील आदिवासींचे लोकसाहित्य, श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर, २००७, पृ. १०२

५) रामनाथ चव्हाण-भटक्या विमुक्तीची जातपंचायता खंड २ देशमुख आणि कंपनी पब्लिशर्स पुणे, २००४, पृ. १५,१६

६) गारे गोविंद - महाराष्ट्रातील अनुसुचित क्षेत्र आणि अनुसुचित (आदिवासी) जमाती, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे, २००२, पृ. २११ ते २१२

७) प्रकाश चन्द्र मेहता - आदिवासी विकास एवं प्रथाएँ, डिस्कवरी पब्लिशिंग हाऊस, नई दिल्ली, २००६

८) अरूण - भारत की प्रमूख जतियों का कोश, विश्वभारती पब्लिकेशन्स, नई दिल्ली, २००९

९) मधुसुदन त्रिपाठी - भारत के आदिवासी, ओमेगा पब्लिकेशन्स, नई दिल्ली, २०११

१०) रा. ज. लोटे - आदिवासी समाजाचे समाजशास्त्र, पिंपळापुरे ॲण्ड कं. पब्लिशर्स, नागपूर

११) संदिपान जाधव, ओमप्रकाश शहापूरकर, नामदेव गजरे - मानवी भूगोल, अरूणा प्रकाशन, लातूर, २००९.

◆◆◆

98

PRINCIPAL
Shri Havagiswami College / Deshmukh College, Chakur

40

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

May 2019, Issue-53, Vol-02

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Co-Editor
Dr. Ravindranath Kewat
(M.A. Ph.D.)

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh
College, Chakur.

मुलींनी या शैक्षणिक संधीचा पुरेपुर उपयोग करुन आज भारतात सर्वच क्षेत्रात महाराष्ट्रीयन मुलींनी गगनभरारी घेतलेली आहे. म्हणूनच आधुनिक महाराष्ट्राची पायाभरणी करण्याचे महान कार्य माजी मुख्यमंत्री डॉ.शिवाजीराव पाटील निलंगेकर यांनी केलेले आहे.

निष्कर्ष :

माजी मुख्यमंत्री डॉ.शिवाजीराव पाटील निलंगेकरांनी उच्च शिक्षणासाठी स्वतः प्रचंड त्रास सहन केला होता. म्हणूनच त्यांनी महाराष्ट्र शिक्षण समितीच्या माध्यमातून शैक्षणिक सुविधा उपलब्ध करुन दिल्या. थोडक्यात प्रस्तुत शोधनिबंधाच्या अभ्यासातून पुढील निष्कर्ष काढता येतात.

1) माजी मुख्यमंत्री डॉ.शिवाजीराव पाटील निलंगेकर यांचे शैक्षणिक विचार बहुजन समाजाच्या शैक्षणिक प्रगतीसाठी प्रेरक आहेत.

2) डॉ.निलंगेकरांचे महाराष्ट्र शिक्षण समितीचे संस्थापक अध्यक्ष म्हणून केलेले कार्य प्रेरणादायी स्वरुपाचे असून संपूर्ण भारतातील गोरगरीब होतकरु विद्यार्थ्यांना याचा लाभ झाला.

3) डॉ.निलंगेकरांचे मराठवाडा मित्र मंडळ, पुणे व मुंबई या शैक्षणिक संस्थांतील कार्य प्रशंसनिय स्वरुपाचे आहे.

4) मुख्यमंत्री असताना डॉ.निलंगेकर यांनी मुलींसाठी 12 वी पर्यंत मोफत शिक्षण देण्याचा घेतलेला निर्णय क्रांतिकारी निर्णय होता, म्हणूनच आज महाराष्ट्र भारतातील अग्रगण्य राज्य आहे.

5) माजी मुख्यमंत्री डॉ.निलंगेकरांचे शैक्षणिक क्षेत्रातील कार्य प्रशंसणिय स्वरुपाचे असून लातूर जिल्ह्याने महाराष्ट्राच्या शैक्षणिक क्षेत्रात लातूर पॅटर्न निर्माण केला.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

1) मुलाखत, डॉ.शिवाजीराव पाटील निलंगेकर, अध्यक्ष महाराष्ट्र शिक्षण समिती, निलंगा दि.05/06/2008.

2) महाराष्ट्र शिक्षण समिती, निलंगा, रजिस्ट्रेशन सर्टिफिकेट दि.10/10/1968.

3) महाराष्ट्र शिक्षण समिती, निलंगा, यांची घटना, पृ. क्र. 2.

4) मुलाखत, प्राचार्य डॉ.एरंडे व्ही.एल. दि. 18/10/2010.

5) माहिती पुस्तिका, महाराष्ट्र कॉलेज ऑफ फार्मसी, निलंगा, इ.स. 2012-13,पृ. क्र.1 व 2.

6) मुलाखत, श्री पाटील विजयकुमार शिवाजीराव, कार्याध्यक्ष, महाराष्ट्र शिक्षण समिती, निलंगा, दि.19/10/2010.

7) माहिती पुस्तिका, महाराष्ट्र अध्यापक विद्यालय, निलंगा, इ.स.2012-13.

8) नाईकवाडे अशोक, तेरणा काठ, खाजगी प्रकाशन, निलंगा, इ.स. 1993.

9) मुलाखत, डॉ.शिवाजीराव पाटील निलंगेकर, दि.18/10/2010.

22

शिक्षक दांपत्यांच्या समस्या

डॉ.प्रकाश सुभाषराव देशमुख
मार्गदर्शक,
बी.के.डी महाविद्यालय चाकूर

श्री.प्रदिप मधुकरराव पहिनकर
संशोधक,
नांदेड

****

प्रस्तावना :—

शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणामुळे ज्ञानाची गंगा वाडी तांडयापर्यंत पोहोचलेली आहे. विविध शासकीय सोयी सुविधा, जनजागृती तसेच शिक्षणाचे महत्त्व लक्षात आल्यामुळे मुलांप्रमाणेच मुलींच्याही शिक्षणाबाबत समाज आग्रही बनलेला आहे. शिक्षणाचा लाभ घेउन सर्वच क्षेत्रात मुलींनी मुलांप्रमाणे बाजी मारलेली आहे. वाढते औद्योगिकीकरण, खाजगी उदयोगांची वाढ, स्त्रियांच्या बाबतीत सुधारणावादी कायदे इ.बाबींमुळे सुशिक्षित स्त्रियांना नौकरीची संधी उपलब्ध झाली असुन पुरुषांच्या खांद्याला खांदा लावून अर्थार्जन करणा—या स्त्रिया सर्वच क्षेत्रात दिसुन येत आहेत. परिणामी एक कामगार स्त्री हा नवा वर्ग समाजात उदयाला आलेला आहे.

वाढती महागाई, महानगरातील निवास, चंगळवादी जीवनशैलीचा स्विकार तसेच शिक्षणाचा उपयोग म्हणुन स्त्रियांनीही नौकरी करावी हा नव विचार समोर येत आहे. यातुनच पती व पत्नी दोघेही नौकरी करत असल्यामुळे नौकरी करणा—या दांपत्यांच्या संख्येत लक्षणीय वाढ होत आहे. शिक्षण, आरोग्य, बॅंक, विमा, पोलीस, स्था.स्व.संस्था इ.सरकारी क्षेत्राबरोबरच खाजगी क्षेत्रातही नौकरी करणा—या दांपत्यांची संख्या अधिक आहे.

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.

चिकित्सकतेमुळे नियमितपणे धार्मिक विधी करणा—या दांपत्यांची संख्या केवळ १५: दिसुन येते.

३. होमहवन व प्रार्थना व कर्मकांडाऐवजी ३१: दांपत्यांनी प्रसंगानुरुप विधी करण्यास प्राधान्य दिलेले आहे. या ठिकाणी देखील श्रद्धेऐवजी एक बाब म्हणून जमेल तसे कार्य केले जाते.

४. ५८: दांपत्यांना धार्मिक बाबीमध्ये काळानुरुप बदल करावेसे वाटतात. परंपरागत धार्मिक बाबींचे त्यांना ओझे वाटत असुन सर्वच बाबींमध्ये त्यांना उणिवा आढळुन येतात.

५. ३३: दांपत्यांनी जात हा घटक आवश्यतेनुसार केवळ घरात व इतरत्र पुर्णपणे मानत असल्याचे मत मांडलेले आहे. म्हणजेच कितीही आधुनिकता आली तरी जातिव्यवस्थेबाबचा तसा परंपरागत दृष्टिकोन पूर्णपणे बदललेला दिसुन येत नाही. रोटी व्यवहारात शिथिलता आली असली तरी बेटी व्यवहार जातीच्या पुढे फारसा गेलेला नाही.

६. ६६: दांपत्ये सर्वधर्मसमानतेच्या तत्त्वांचे पालन करतात तर ३३: दांपत्यांना आपल्या सोयीनुसार हे तत्व पाळावे वाटत त्यामुळे पुर्णपणे सर्वधर्मसमानता अस्तित्वात आली असे म्हणता येणार नाही.

७. आजच्या या विज्ञानयुगात देखील ६०: दांपत्यांना धर्माचा आधार हा आवश्यक वाटतो त्यामुळे विज्ञानासोबतच धर्माबाबतचा पारंपारिक दृष्टिकोन त्यांना महत्त्वाचा वाटतो. परिणामी धर्मांधतेचे प्रमाण आजही सुशिक्षित वर्गात असणे ही चिंताजनक बाब आहे.

८. त्याचप्रमाणे धर्म ही अफुची गोळी आहे या मार्क्सच्या विचाराशी जवळपास ६०: दांपत्ये सहमत नाहीत. याचाच अर्थ परंपरागत धार्मिक विचाराचा प्रभाव त्यांच्यावर दिसुन येतो.

९. देवाचे अस्तित्व ४४: दांपत्ये मानसिक आधारासाठी, २८.५: दांपत्ये कठीण समयी अनुभव आल्यामुळे व ६: दांपत्ये निराशा दुर व्हावी म्हणुन मानतात. यात श्रद्धेचा भाव असला तरी देवभोळेपणा नसेलच असे म्हणता येत नाही.

१०. सुशिक्षित असुनही संकटकाळी अथवा अडचणीत आल्यास जवळपास १०: दांपत्यांचा अघोरी प्रथा, अंधश्रद्धा तथा जादुटोणा यावर विश्वास आहे. म्हणजेच मानसिक खच्चीकरण झाल्यावर व्यक्ती हतबल होवुन त्याची विचारशक्ती सुन्न होते आणि अवास्तव बाबींवर त्याचा विश्वास बसतो ही मानवी प्रवृती सुशिक्षित वर्गामध्ये ही आढळुन येते.

वरीलप्रमाणे काही प्रातिनिधिक समस्या हया धार्मिक व सांस्कृतिक जीवनात दिसुन येतात.

क. नौकरीविषयक समस्या

नौकरी करताना प्रत्येक व्यक्तीलाच विविध प्रसंगांना सामोरे जावे लागते. कधी त्यांना चांगले तर कधी कटु अनुभव येतात. शिक्षक दांपत्यांच्या बाबतीत विचार केला असता, त्यांना पुढीलप्रमाणे नौकरीविषयक समस्यांना सामोरे जावे लागते

१. प्रामुख्याने नौकरी करणा—या स्त्रीवर्गाचा विचार केला असता, ४०: स्त्रिया स्वप्रेरणेने तर २५: आई—वडिलांमुळे, ११.५: पतीच्या आग्रहास्तव तर ४.५: नातेवाईकाच्या म्हणण्यानुसार नौकरी करताना दिसुन येतात. याचाच अर्थ आजही स्त्रियांना नौकरी करण्यासाठी स्वप्रेरणेऐवजी इतरांचेच प्रोत्साहन आवश्यक वाटते.

२. नौकरीच्या ठिकाणी केवळ ७८: दांपत्यांना स्वच्छतागृहाची सुविधा उपलब्ध आहे. इतर सुविधांमध्ये १८: दांपत्यांना विश्रांतीकक्ष, ४.५: दांपत्यांना उपहारगृह, तर निवास २: दांपत्यांसाठी निवासाची सुविधा उपलब्ध आहे म्हणजेच मुलभुत सुविधांची नौकरीच्या ठिकाणी वाणवा आहे नौकरीच्या ठिकाणी मनोरंजन, विरंगुळा अथवा इतर आवश्यक सुविधा आजही उपलब्ध नाहीत.

३. नौकरीच्या ठिकाणी मित्रत्वाचे व सहकार्याचे संबंध पुरुष—पुरुष व स्त्री—स्त्री कर्मचा—यांमध्ये आढळुन येतात. परंतु स्त्री—पुरुष कर्मचा—यांमध्ये कामापुरतेच संबंध आहेत. त्यामुळे एखादया कार्यासाठी स्त्री—पुरुष कर्मचा—यांची नेमणुक झाल्यास सहकार्याबद्दल मर्यादा निर्माण होतात.

४. ३९.५: दांपत्यांना सहका—यांचा दोषपुर्ण स्वभाव व १०: दांपत्यांना सहका—यांच्या अहंकारी स्वभावाचा नौकरी करताना सामना करावा लागतो. तर २०: दांपत्यांना अधिकारी वर्गाच्या विक्षिप्त वागण्याचा त्रास सहन करावा लागतो. या सर्वाचा परिणाम त्यांचे मानसिक खच्चीकरण होवुन कार्यक्षमता व कुटुंबावर

PRINCIPAL
Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur

९. समाजातील आढळुन येणा—या समस्या बाबत, ३९ : दांपत्यांनी व्यसनाधीनता, २५.५: दांपत्यांनी अंधश्रध्दा, १३.५ : दांपत्यांनी निरक्षरता, १०: दांपत्यांनी गरिबी तर ६: दांपत्यांनी गुन्हेगारी ही समस्या असल्याचे सांगितलेले आहे.

१०. समाजातील स्त्रियांच्या स्थानाबाबत ४९.५: दांपत्यांनी संमिश्र व ७.५ : दांपत्यांनी वाईट अशी मते मांडलेली आहेत. याचाच अर्थ आजही समाजात सर्व स्त्रियांना सन्मानाचे स्थान प्राप्त झालेले दिसुन येत नाही.

वरील सर्व बाबींचा विचार केला असता शिक्षणासारख्या पवित्र क्षेत्रात काम करीत असताना शिक्षक दांपत्यांना विविध समस्यांना सामोरे जावे लागते. शिक्षण प्रक्रियेची यशस्विता, विदयार्थी, शिक्षक व समाज यांच्या एकत्रितपणे प्रयत्नांवर अवलंबुन असते तथापि यातील समाज हा घटक शिक्षणाप्रती उदासिन असुन योग्य ते सहकार्य करीत नाही. परिणामी दांपत्यांच्या बाबतीत स्वत:च्या कौटुंबिक व वैवाहिक, अपत्यविषयक,धार्मिक, सांस्कृतिक, नौकरीविषयक तसेच सामाजिक समस्यांबरोबरच अपेक्षित शैक्षणिक विकासाचे उद्दिष्ट साध्य करण्याबाबतच्या समस्या निर्माण होताना दिसुन येतात.

एकंदरीत पाहता, अर्थार्जन समाधानकारक स्वरुपाचे असले तरी शिक्षक दांपत्ये जीवनाशी संबंधित सर्वच क्षेत्रात म्हणावी त्या प्रमाणात समाधानी आहेत असे म्हणता येणार नाही. त्यांना परिस्थितीनुरुप विविध समस्यांचा सामना करावाच लागतो.

❑❑❑

23

'लिंगभेद' : एक सामाजिक समस्या

डॉ. सतीश गंगाराम ससाणे
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख,
महात्मा फुले महाविद्यालय अहमदपूर

****

प्रस्तावना :

'पुत्रप्राप्ती भव' मुलगा हाच वंशाचा दिवा, पुत्रप्राप्ती म्हणजेच मोक्षप्राप्ती. पुत्रप्राप्ती म्हणजेच स्वर्ग प्राप्ती. अशा प्रकारच्या समाज मानसिकतेने धर्माच्या नावाखाली काही रूढी परंपरा निर्माण करुन पुरुषप्रधान समाज व्यवस्था निर्माण केली. त्यामुळे मुलगी, स्त्री यांच्याकडे पाहण्याचा दृष्टीकोण निकृष्ठ ठरला. मुलगी म्हणजेच परक्याचे धन, हुंड्याला काळ सोयज्यामुढे लाचारी त्यामुळे समाजातील त्यांचे समाजातील त्यांचे स्थान हळूहळू नगन्य, कनिष्ठ, निकृष्ठ गुलामीचे उपभोगाचे Use and thorough चे बनले. हिंदू धर्मातील प्राचीन विचार धारनेनुसार स्त्रीने शिक्षण घेवू नये घराचा उबरंठा ओलांडू नये. धुळ आणि मुल एवढेच कार्य क्षेत्र ठेवावे. पतीची सेवा करावी धर्माच्या रुढी-परंपरेचे तंतोतंतपणे पालन करावे. धर्म आज्ञा होय ईश्वर आज्ञा मानून जीवन जगावे. नेहमी सेवावृत्त धारण करुन जीवन जगावे. सतीप्रथेचे पालन करावे. देवदासी प्रथेला जपावे. अशा अनेक बंधनात अडकावून स्त्रीला पुरुषाच्या हातातील कळसुत्रीबनवले गेले. स्त्रीला जीणीवपूर्वक शिक्षणापासून वंचीत ठेवून अज्ञानी, दळभद्री, अंधविश्वासू बनवले. पुरुष हाच श्रेष्ठ असतो. म्हणून विवाह प्रसंगी वधुने वर पक्षाला काहीतरी संसारासाठी वस्तूच्या, दागिन्याच्या, पैशाच्या स्वरूपात भेट दिलीच पाहिजे. या हेतुने हुंडा प्रथेला चालना मिळाली आणि हुंडा प्रथेतुन वधुला जाळुन मारण्याची मानसिकता आज जिवंत आणि ज्वलंत आहे. स्त्री पापभेरु असते. स्त्री शिकली तर पुरुषाला सावरली जाणार नाही. ती स्वतंत्र होवून स्वातंत्र्याचे फळ चाखेल आणि पुरुषाचे अस्तित्व धोक्यात येईल. पुरुष प्रधान समाज व्यवस्थेला तडा जाईल. सर्व निर्णय ती स्वत:च घेईल. कारभारणी होईल म्हणून धर्माच्या नावाखाली स्त्रीयांना धर्म रुढी परंपरेच्या बंधनात जखडून ठेवले गेले. पायातले पायतन पायतच ठेवले पाहिजे म्हणून स्त्रीला एक उपभोगाची वस्तू म्हणूनच ठेवले गेले. तिच्या इच्छा आकांक्षा, भावना, मत-मतांतरे,

Bhai Kishanrao Deshmukh Senior College Chakur 413513
PRINCIPAL Bhai Kishanrao Deshmukh College, Chakur.